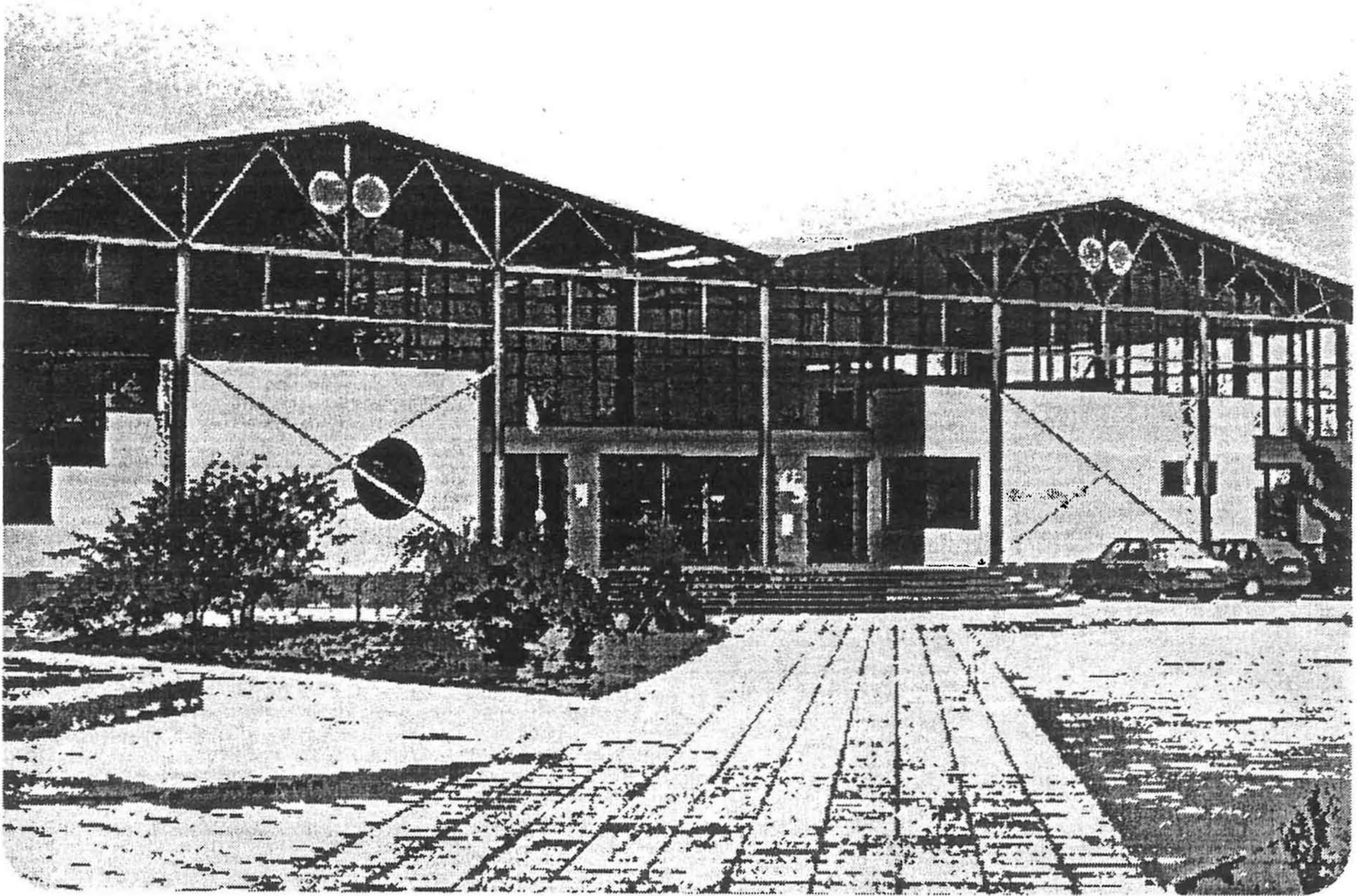

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ & ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Κωνσταντίνος Α. Μελαχροινός

Αποβιομηχάνιση και Προοπτικές Βιομηχανικής
Απασχόλησης στο Πολεοδομικό Συγκρότημα Βόλου

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Επιβλέποντες Καθηγητές: Θωμάς Μαλούτας
Φίλιππος Λουκίσσας
Γεώργιος Πετράκος

Βόλος, Σεπτέμβριος 1994

αρ. εισ 78 / Π.Α.....

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ & ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ
ΕΙΔΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ «ΓΚΡΙΖΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ»

Αριθ. Εισ.: 724/1
Ημερ. Εισ.: 07-03-2001
Δωρεά: Συγγραφέα
Ταξιθετικός Κωδικός: ΠΤ - ΜΧΠΠΑ
1994
ΜΕΛ

ΣΥΝΤΟΜΗ ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η βιομηχανική βάση του Βόλου βρίσκεται εδώ και μία δεκαετία σε κατάσταση παρατεταμένης ύφεσης. Αρκετές μονάδες έχουν παύσει την λειτουργία τους, το προϊόν της μεταποίησης παραμένει καθηλωμένο σε όλη τη διάρκεια της περιόδου στα επίπεδα του 1982, ενώ η συμμετοχή της μεταποίησης στο Ακαθάριστο Τοπικό Προϊόν μειώνεται συνεχώς. Παράλληλα οι εναπομείνουσες μονάδες της πόλης βρίσκονται σε αδυναμία, όχι μόνο να αυξήσουν τον αριθμό των εργαζομένων που απασχολούν, αλλά ακόμα και να τον διατηρήσουν στα προ της κρίσης επίπεδα.

Η κατάσταση εγείρει αρκετά ερωτηματικά σχετικά με το μέλλον της μεταποίησης και της απασχόλησης σε ένα από τα σημαντικότερα και παλαιότερα βιομηχανικά κέντρα της χώρας.

Η εργασία αυτή δεν φιλοδοξεί να προτείνει λύσεις στα πρόβλήματα που απασχολούν την τοπική βιομηχανία, αλλά θα επιχειρήσει την προσέγγιση κάποιων πλευρών της σημερινής κρίσης και την εξέταση των προοπτικών της βιομηχανικής απασχόλησης στο Πολεοδομικό Συγκρότημα Βόλου.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η παρούσα διπλωματική εργασία δεν θα μπορούσε ποτέ να εκπονηθεί χωρίς την συμβολή των τριών επιβλέποντων καθηγητών Θωμά Μαλούτα, Φίλιππου Λουκίτσα και Γεωργίου Πετράκου, τους οποίους και ευχαριστώ.

Παράλληλα ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στους κυρίους Χρήστο Μπέσα και Βασίλη Σγουρή από το ΔΗΚΕΜΒ, Αλέκο Καραγεωργίου από την Τεχνική Επιθεώρηση Εργασίας Ν. Μαγνησίας και την κυρία Αίγλη Δημόγλου από το ΔΗ.ΚΙ. Οι τελευταίοι συνεισέφεραν ουσιαστικά στην εκπόνηση της εργασίας, όχι μόνο με την παροχή υλικού και τις επισημάνσεις τους, αλλά και με την ηθική τους συμπαράσταση.

Επίσης θα ήθελα να ευχαριστήσω τους κυρίους Α. Παπαδούλη Γενικό Διευθυντή του ΣΒΘΚΕ και Γ. Κατσαλή Γενικό Γραμματέα του ΕΚΒ για την καλοσύνη τους να μου παραχωρήσουν συνεντεύξεις και στοιχεία για την βιομηχανία και την βιομηχανική απασχόλησης της πόλης. Ακόμα θα πρέπει να ευχαριστήσω και τον κύριο Γ. Μακρή από το Εμποροβιομηχανικό Επιμελητήριο Ν. Μαγνησίας για την πρόθυμη παροχή υλικού.

Τέλος θα ήταν παράλειψη, αν δεν ευχαριστούσα τον διδάσκοντα του τμήματος Παντελή Σκάγιαννη, στα πλαίσια του μαθήματος του οποίου “Περιφερειακή Ανάπτυξη και Ευέλικτη Εξειδίκευση” πραγματοποιήθηκαν οι επισκέψεις στις επιχειρήσεις “ΤΕΟΚΑΡ” και “ΑΛΚΑΤΕΛ ΧΑΝΔΡΗΣ”, καθώς και τους υπεύθυνους των επιχειρήσεων για την παροχή στοιχείων.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	Σελίδα
Σύντομη Περίληψη	ii
Ευχαριστίες	iii
Εισαγωγή	5
Κεφάλαιο 1: Η βιομηχανική ιστορία του Βόλου και οι παράγοντες που προσδιόρισαν την εξέλιξη της βιομηχανίας σε κάθε περίοδο	10
1.1 Η περίοδος 1881-1940	11
1.1.1 Η υποπερίοδος 1881-1922	12
1.1.2 Η υποπερίοδος 1923-1940	15
1.2 Η περίοδος 1946-1968	18
1.3 Η περίοδος 1969-1982	22
1.3.1 Η υποπερίοδος 1969-1974	23
1.3.2 Η υποπερίοδος 1975-1982	26
1.4 Συμπεράσματα	32
Κεφάλαιο 2: Η σημερινή κρίση	35
2.1 Τα αίτια της κρίσης	35
2.2 Τα στοιχεία της κρίσης	37
2.2.1 Η παύση λειτουργίας μεγάλων μονάδων	38
2.2.2 Η ανακοπή του κύματος ίδρυσης μεγάλων βιομηχανικών μονάδων και ο αναπροσανατολισμός των επενδύσεων	40
2.2.3 Οι απώλειες θέσεων εργασίας στη μεταποίηση	43
2.2.4 Η μείωση της συμμετοχής της μεταποίησης στο ΑΕΠ του νομού	47
2.3 Συμπεράσματα	49
Κεφάλαιο 3: Το προφίλ του βιομηχανικού εργασιακού δυναμικού του Πολεοδομικού Συγκροτήματος Βόλου	52
3.1 Γενικά χαρακτηριστικά του βιομηχανικού εργασιακού δυναμικού	53
3.2 Ειδικά χαρακτηριστικά του βιομηχανικού εργασιακού δυναμικού	56
3.2.1 Επάγγελμα	56
3.2.2 Θέση στο επάγγελμα	57
3.2.3 Τύπος απασχόλησης	59
3.2.4 Μονάδα απασχόλησης	60
3.2.5 Τόπος απασχόλησης	61
3.2.6 Κινητικότητα απασχόλησης	62
3.3 Συμπεράσματα	65
Κεφάλαιο 4: Οι προοπτικές της βιομηχανικής απασχόλησης	67
4.1 Η κατάσταση της τοπικής βιομηχανικής βάσης σήμερα	68
4.1.1 Η χρηματοοικονομική κατάσταση	68
4.1.2 Τα βασικότερα προβλήματα	72

4.1.3 Το τεχνολογικό επίπεδο και η έκταση του εκσυγχρονισμού	76
4.2 Οι περιπτώσεις δύο συγκεκριμένων επιχειρήσεων	84
4.2.1 Η περίπτωση της ΤΕΟΚΑΡ	85
4.2.2 Η περίπτωση της ΑΛΚΑΤΕΛ ΧΑΝΔΡΗΣ	88
4.3 Τα πλεονεκτήματα της περιοχής για την προσέλκυση νέων μονάδων και οι προοπτικές ενός τέτοιου σεναρίου	92
4.4 Συμπεράσματα	95
Κεφάλαιο 5: Σύνοψη συμπερασμάτων	98
Βιβλιογραφία	103

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

Πίνακες Κεφαλαίου 1

1. Επιχειρήσεις που ιδρύθηκαν στη Μαγνησία την περίοδο 1881-1940 και συνεχίζουν την λειτουργία τους μέχρι σήμερα	11
2. Η βιομηχανία του Βόλου το 1923	14
3. Κατανομή επιχειρήσεων και εργαζομένων στη μεταποίηση κατά κλάδο στο Ν. Μαγνησίας το 1930	16
4. Επιχειρήσεις που ιδρύθηκαν στη Μαγνησία την περίοδο 1946-1968 και συνεχίζουν την λειτουργία τους μέχρι σήμερα	19
5. Κατανομή βιομηχανικών μονάδων, ιπποδύναμης και απασχόλησης κατά βιομηχανική δραστηριότητα στο Ν. Μαγνησίας το 1965	21
6. Επιχειρήσεις που ιδρύθηκαν στην Μαγνησία την περίοδο 1969-1974 και συνεχίζουν την λειτουργία τους μέχρι σήμερα	24
7. Ιεραρχική κατάταξη κλάδων βάσει της συμβολής τους (%) στην αύξηση της βιομηχανικής απασχόλησης του Ν. Μαγνησίας	28
8. Ποσοστιαία συμβολή των κλάδων στην απασχόληση	29
9. Επιχειρήσεις που ιδρύθηκαν στη Μαγνησία την περίοδο 1975-1982 και συνεχίζουν την λειτουργία τους μέχρι σήμερα	30

Πίνακες Κεφαλαίου 2

10. Διαχρονική εξέλιξη των δεικτών δανειακής επιβάρυνσης και δανειακής πίεσεως (%) των Α.Ε και Ε.Π.Ε της Μαγνησίας	36
11. Επιχειρήσεις που έπαψαν να λειτουργούν από το 1981 έως το 1993	39
12. Επιχειρήσεις που ιδρύθηκαν στη Μαγνησία την περίοδο 1983-1994 και συνεχίζουν την λειτουργία τους μέχρι σήμερα	41
13. Κλαδική κατανομή επενδύσεων που έχουν υπαχθεί στον Ν. 1262/82 από ισχύος του νόμου μέχρι 31/12/91	42
14. Ποσοστιαία συμβολή των κλάδων στη μείωση της βιομηχανικής απασχόλησης κατά το διάστημα 1984-1988	44
15. Εξέλιξη της απασχόλησης την περίοδο 1986-1994 στις μεγάλες μονάδες της περιοχής που ιδρύθηκαν πριν το 1983 και εξακολουθούν να λειτουργούν	46
16. Εξέλιξη Ακαθάριστου Τοπικού Προϊόντος μεταποίησης 1979-1991	48

Πίνακες Κεφαλαίου 3

17. Εξέλιξη αριθμού ανέργων στην Επαρχία Βόλου την πενταετία 1988-1993	55
18. Ποσοστιαία κατανομή των εργαζομένων στη βιομηχανία-βιοτεχνία που διαμένουν στο Βόλο ανά ηλικιακή ομάδα το 1993	55

19. Ποσοστιαία κατανομή των εργαζομένων στη βιομηχανία-βιοτεχνία που διαμένουν στο Βόλο ανά ομάδα επαγγελμάτων το 1993	57
20. Ποσοστιαία κατανομή των εργαζομένων στη βιομηχανία-βιοτεχνία που διαμένουν στο Βόλο ανά θέση στο επάγγελμα το 1993	58
21. Ποσοστιαία κατανομή των εργαζομένων στη βιομηχανία-βιοτεχνία που διαμένουν στο Βόλο κατά τύπο απασχόλησης και φύλο το 1993	59
22. Ποσοστιαία κατανομή των εργαζομένων στη βιομηχανία-βιοτεχνία που διαμένουν στο Βόλο κατά μονάδα απασχόλησης και φύλο το 1993	60
23. Ποσοστιαία κατανομή των εργαζομένων στη βιομηχανία-βιοτεχνία που διαμένουν στο Βόλο κατά τόπο απασχόλησης και φύλο το 1993	61
24. Ποσοστιαία κατανομή του ενεργού πληθυσμού ως προς τη συνολική διάρκεια της τελευταίας απασχόλησης και την οικονομική δραστηριότητα στην οποία συμμετέχει	63

Πίνακες Κεφαλαίου 4

25. Εξέλιξη των βασικότερων δεικτών της χρηματοοικονομικής κατάστασης του συνόλου των Α.Ε και Ε.Π.Ε του Ν. Μαγνησίας κατά το διάστημα 1981-1991	69
26. Η χρηματοοικονομική κατάσταση των Α.Ε. και Ε.Π.Ε του Ν. Μαγνησίας το 1991	70
27. Ποσοστιαία κατανομή των σημαντικότερων τεχνολογικών αναγκών των τοπικών μονάδων	77
28. Κατανομή ετήσιων δαπανών για τεχνολογικό εκσυγχρονισμό πέντε μονάδων της περιοχής για τις τριετίες προ και μετά του 1990	81

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο Βόλος, όπως και τα περισσότερα άλλωστε βιομηχανικά κέντρα της χώρας γνωρίζει, εδώ και μία δεκαετία περίπου, σημάδια έντονης βιομηχανικής κάμψης. Η περίοδος της έντονης βιομηχανικής ανάπτυξης, που εγκαινιάστηκε με την λειτουργία της ΒΙΠΕ το 1969 και διήρκησε σχεδόν μία δωδεκαετία, παραχώρησε τη θέση της, από τις αρχές της δεκαετίας του '80, στην κρίση.

Συνοπτικά τέσσερα είναι τα κυριότερα στοιχεία, που συνθέτουν την κρίση, την οποία διέρχεται η βιομηχανική βάση της πόλης. Πρώτον η παύση της λειτουργίας μεγάλων παραγωγικών μονάδων (όχι κατά ανάγκη παραδοσιακών από απόψεως χρησιμοποιούμενης τεχνολογίας, αντικειμένου, κύκλου ζωής κ.λπ.). Δεύτερον η μείωση των θέσεων απασχόλησης στη μεταποίηση, που εντοπίζεται κυρίως στους κλάδους ένδυσης-υπόδησης, των βασικών μεταλλουργικών μονάδων και των τελικών προϊόντων από μέταλλο. Τρίτον, η μη ίδρυση ή εγκατάσταση στην περιοχή νέων μεγάλων μονάδων, που θα αντιστάθμιζαν τις απώλειες θέσεων εργασίας στις επιχειρήσεις που διακόπτουν την λειτουργία τους και θα συνέβαλαν στην αύξηση των επενδύσεων στη μεταποίηση. Τέταρτον η στασιμότητα του προϊόντος της μεταποίησης (με ενδιάμεσες διακυμάνσεις κατά τη διάρκεια της περιόδου) στα επίπεδα του 1982 και η συνακόλουθη μείωση της συμμετοχής της μεταποίησης στο Ακαθάριστο Τοπικό Προϊόν.

Γεννάται, βέβαια, το ερώτημα κατά πόσο τα προαναφερθέντα στοιχεία της κρίσης είναι ικανά από μόνα τους να δικαιολογήσουν την χρησιμοποίηση του όρου “αποβιομηχάνιση”, για την περιγραφή της κρίσης, που διέρχεται η βιομηχανία του Βόλου. Η απάντηση, ωστόσο, βρίσκεται στο ίδιο το ερώτημα, με την έννοια ότι ο όρος “αποβιομηχάνιση” είναι απλά ένας περιγραφικός όρος. Επομένως δεν θα πρέπει να πέσουμε στην παγίδα αυτού που ονομάζεται “ρεαλισμός της έννοιας”. Η “αποβιομηχάνιση”, για να παραφράσουμε τα λόγια του A.Lipietz, δεν αποτελεί μία πραγματικότητα την οποία θα μπορούσε κανείς να συγκρίνει με μία υποτιθέμενη “πρότυπη αποβιομηχάνιση” κατατεθειμένη στο γραφείο Μέτρων και Σταθμών. Αντίθετα είναι μία έννοια, που έχει ως στόχο την κατανόηση ορισμένων όψεων της επιμέρους πραγματικότητας για να εντοπίσει και να προβάλει ακολούθως τη λογική της. Σε τελική ανάλυση, το συγκεκριμένο όνομα που θα επιλέξει κανείς για να εκφράσει την έννοια είναι θέμα γούστου (A.Lipietz, 1990: 23-27).

Επίσης θα πρέπει να αποφύγουμε την εύκολη προσφυγή στην κρίση της παγκόσμιας οικονομίας, ή την διεθνή τάση υποχώρησης του τομέα της βιομηχανίας προς όφελος του τομέα των υπηρεσιών, για την ερμηνεία της βιομηχανικής κρίσης της πόλης. Θα πρέπει, δηλαδή, να αντισταθούμε στον πειρασμό του φετιχισμού των εννοιών, και να υποστηρίξουμε, ότι για να γνωρίσουμε το “ειδικό”, αρκεί προηγουμένως να έχουμε γνωρίσει το “καθολικό” (A.Lipietz, 1990: 39-42). Η διεθνής κρίση, ή και η κρίση της της ελληνικής οικονομίας αποτελούν μία πραγματικότητα που επηρεάζει, τόσο

την τοπική οικονομία, όσο και την τοπική βιομηχανική βάση. Οι συγκεκριμένες μορφές όμως, που παίρνει η κρίση σε έναν κοινωνικοοικονομικό σχηματισμό και οι συνέπειες της, εξαρτώνται κατά κύριο λόγο από τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά και τις δομές του σχηματισμού αυτού (Τ.Γιαννίτσης, 1988: 12-13). Δεν υπάρχει, δηλαδή, κάποια νομοτέλεια που να επιβάλλει, επειδή η διεθνής οικονομία βρίσκεται σε κρίση ή η βιομηχανία των αναπτυσσόμενων χωρών σε στασιμότητα, συγκεκριμένες βιομηχανικές περιοχές, όπως ο Βόλος, να εμφανίζουν συμπτώματα αποβιομηχάνισης.

Σκοπός της παρούσας εργασίας δεν είναι, συνεπώς, η εξέταση των επιπτώσεων που έχουν οι αλλαγές, στη διεθνή οικονομία στην βιομηχανία του Βόλου ή την τοπική οικονομία γενικότερα. Ούτε βέβαια μέσα από την εργασία φιλοδοξώ να διατυπώσω προτάσεις για την έξοδο της τοπικής οικονομικής βάσης από την κρίση. Αντίθετα, στόχος της εργασίας είναι η προσέγγιση κάποιων πλευρών του φαινομένου της αποβιομηχάνισης που πλήττει τα τελευταία χρόνια το Βόλο, καθώς και η εξέταση των προοπτικών της βιομηχανικής απασχόλησης (του σημαντικότερου βιομηχανικού μεγέθους για την τοπική οικονομία) στο Πολεοδομικό Συγκρότημα, με βάση την κατάσταση που έχει πλέον διαμορφωθεί.

Η βιομηχανία έχει διαδραματίσει, για περισσότερο από έναν αιώνα, καθοριστικό ρόλο στην πορεία ανάπτυξης της πόλης και η σημερινή της κρίση οπωσδήποτε προξενεί προβληματισμό σχετικά με το μέλλον της στην περιοχή και τα εναλλακτικά σενάρια ανάπτυξης της πόλης. Από την πλευρά της οικονομικής ζωής της πόλης, η σημαντικότερη βιομηχανική παράμετρος είναι η απασχόληση, αφού το μέγεθος της τελευταίας επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό και την προσφορά χρήματος, που θα κινήσει την τοπική οικονομία. Ειδικότερα στο μέτρο που η βιομηχανία της περιοχής στο μεγαλύτερο ποσοστό της ανήκει σε “μη ντόπιους” επιχειρηματίες, οι αμοιβές των εργαζομένων είναι το βασικό τμήμα του συνολικού βιομηχανικού οικονομικού προϊόντος που θα εισρεύσει στην αγορά της πόλης.

Ταυτόχρονα, ένας άλλος λόγος για τον οποίο το θέμα παρουσιάζει ενδιαφέρον, ειδικά για τη χωροταξία, είναι ότι προσφέρει την δυνατότητα μελέτης του τρόπου με τον οποίο μία δραστηριότητα που έχει στηρίξει την οικονομική ζωή ενός μεγάλου αστικού κέντρου κατά το παρελθόν φθίνει στις μέρες μας, και των προοπτικών που υπάρχουν ώστε η δραστηριότητα αυτή να μπορέσει να ξαναποτελέσει αναπτυξιακή λύση για την περιοχή.

Για την προσέγγιση του θέματος θα καταφύγουμε αρκετές φορές στην χρήση στοιχείων που αφορούν την βιομηχανία ολόκληρου του νομού. Το τελευταίο δεν συνιστά μεθοδολογικό λάθος, αφού με βάση την απογραφή πληθυσμού του 1981, στο Πολεοδομικό Συγκρότημα Βόλου διαμένει το 78% των εργαζομένων στη μεταποίηση (ΕΣΥΕ, 1990), ενώ σύμφωνα με την απογραφή βιομηχανίας-βιοτεχνίας του 1984, τα μεταποιητικά καταστήματα που είναι εγκατεστημένα εντός του βιομηχανικού κέντρου Βόλου απασχολούν το 80% του βιομηχανικού εργασιακού δυναμικού του νομού (ΕΣΥΕ, 1988). Παράλληλα θα κάνουμε και την “αυθαίρετη” παραδοχή να

θεωρήσουμε όλα τα μεταποιητικά καταστήματα ως βιομηχανικά, προκειμένου να μην προκληθεί σύγχυση κατά την διαχρονική εξέταση των μεγεθών. Είναι προφανές, ωστόσο, ότι υπάρχουν σημαντικές διαφορές ανάμεσα στο τι θεωρείτο βιομηχανικό καταστημα πριν εκατό χρόνια και στο τι θεωρείται βιομηχανικό κατάστημα σήμερα.

Επίσης, κατά την εξέταση των απωλειών σε θέσεις απασχόλησης θα χρησιμοποιηθούν πρωτογενή στοιχεία των φορέων της περιοχής. Τα στοιχεία αυτά, αν και δείχνουν τις τάσεις και ως ένα βαθμό και την έκταση των απωλειών θέσεων εργασίας, δεν θα πρέπει να τα θεωρήσουμε ως ακριβή. Είναι χαρακτηριστικό, ότι επίσημα στοιχεία από το 1988 και ύστερα δεν υπάρχουν, αφού η απογραφή καταστημάτων της ΕΣΥΕ δεν πραγματοποιήθηκε έκτοτε. Είναι ένα αρκετά περίπλοκο θέμα το πώς υπολογίζεται ο αριθμός των χαμένων θέσεων εργασίας (π.χ. όταν μία επιχείρηση παύσει την λειτουργία της τι θεωρείται απώλεια θέσεων εργασίας; ο αριθμός των εργαζομένων που απασχολούσε πριν κλείσει ή ο αντίστοιχος αριθμός όταν δεν αντιμετώπιζε προβλήματα;). Επομένως, θα πρέπει να χρησιμοποιήσουμε τα όποια στοιχεία απασχόλησης, ακόμα και τα επίσημα (για λόγους που έχουν να κάνουν με την αξιοπιστία των απογραφών της ΕΣΥΕ) με προσοχή.

Η όλη εργασία χωρίζεται σε πέντε κεφάλαια:

Στο πρώτο κεφάλαιο θα ασχοληθούμε με τη μελέτη της βιομηχανικής ιστορίας του Βόλου και των παραγόντων που ευνόησαν την ανάπτυξη της βιομηχανίας σε κάθε περίοδο. Εν συντομία θα δούμε τους τρόπους με τους οποίους συντελέστηκε η βιομηχανική ανάπτυξη, τις περιόδους κρίσης που γνώρισε η μεταποιητική βάση της περιοχής και _όπου είναι δυνατό_ τις συνέπειες τους για την πόλη, τους τρόπους με τους οποίους ξεπεράστηκαν, τους ηγετικούς κλάδους της βιομηχανίας σε κάθε περίοδο, καθώς και την σχετική θέση της βιομηχανίας του Βόλου στο σύνολο της βιομηχανίας της χώρας. Η ανάλυση θα καλύπτει την περίοδο από τα πρώτα στάδια μετασχηματισμού του Βόλου από πολίχνη σε αστικό κέντρο (μέσα περίπου 19ου αιώνα), έως την πρόσφατη κρίση που εκδηλώθηκε στις αρχές της δεκαετίας του '80. Μεθοδολογικά θα στηριχθούμε σε στοιχεία που αφορούν τις βιομηχανίες της περιοχής, αφού είναι πολύ δύσκολο να βρεθούν στοιχεία για τις βιοτεχνίες. Άλλωστε, η εξέταση των βιομηχανικών μονάδων αποτελεί έναν ικανοποιητικό τρόπο προσέγγισης της μεταποιητικής βάσης του Βόλου σε κάθε περίοδο, αφού όχι μόνο απασχολούν την πλειονότητα του βιομηχανικού εργασιακού δυναμικού, αλλά και το σύνολο σχεδόν των μισθωτών απασχολούμενων στη μεταποίηση, εν αντιθέσει με τις μικρές μονάδες, που συνήθως κατέφευγαν _και ορισμένες καταφεύγουν μέχρι σήμερα_ στη χρήση της μη αμειβόμενης εργασίας των μελών της οικογένειας του ιδιοκτήτη.

Στη συνέχεια έχοντας ήδη εξετάσει τη βιομηχανική ιστορία της πόλης, το ρόλο της μεταποίησης στην ανάπτυξη της, όπως επίσης και τα βασικά χαρακτηριστικά της τελευταίας περιόδου βιομηχανικής ανάπτυξης, θα ασχοληθούμε με την προσέγγιση της σημερινής κρίσης. Η ανάλυση δεν θα εστιαστεί στην εξέταση των αιτιών της σημερινής κρίσης, αφού στην

περίπτωση του Βόλου αναφερόμαστε σε μικρά μεγέθη, τα οποία επηρεάζονται από την πορεία δύο ή τριών επιχειρήσεων, με αποτέλεσμα μία προσπάθεια διεξοδικής ανάλυσης των αιτιών της κρίσης να κατέληγε σε μία περιπτωσιολογική συζήτηση. Το βάρος θα δωθεί στον εντοπισμό των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της κρίσης, της έκτασης της και των επιπτώσεων της στην βιομηχανική απασχόληση του Πολεοδομικού Συγκροτήματος. Το τελευταίο θα επιτευχθεί μέσα από την εξέταση των κλάδων που επλήγησαν από την κρίση, των μονάδων που διέκοψαν την λειτουργία τους ή μείωσαν το προσωπικό τους, των τρόπων με τους οποίους αντέδρασαν οι επιχειρήσεις στην κρίση και των μονάδων που παρά τις δυσμενείς συνθήκες αποτέλεσαν τους “κυματοθραύστες” της ανεργίας.

Και στην περίπτωση αυτή αντικείμενο ανάλυσης θα αποτελέσουν κυρίως οι βιομηχανίες του νομού, παρά το γεγονός, ότι σήμερα δεν προσεγγίζουν ικανοποιητικά τη μεταποιητική βάση του νομού. Ο βασικός λόγος που δεν θα εξεταστεί η περίπτωση των μικρότερων μονάδων είναι η απουσία σχετικών στοιχείων. Μέχρι πρόσφατα (1993) δεν ήταν υποχρεωτική η εγγραφή των βιοτεχνικών μονάδων στο Εμποροβιομηχανικό Επιμελητήριο με συνέπεια να μην είναι γνωστό πόσες βιοτεχνίες ιδρύονται κάθε χρόνο στο Βόλο. Παράλληλα αρκετές μονάδες που έπαυαν τη λειτουργία τους δεν προσκόμιζαν πιστοποιητικό “λύσης” στο Επιμελητήριο με αποτέλεσμα να μην είναι γνωστός ο αριθμός των επιχειρήσεων που κάθε χρόνο σταματούσαν την λειτουργία τους. Όλα αυτά σε συνδυασμό με το ότι οι μικρότερες μονάδες δεν δημοσιεύουν ισολογισμούς, καθώς και με την ανυπαρξία κατάταξης των μονάδων ανά κλάδο δραστηριότητας της ΕΣΥΕ στο Επιμελητήριο καθιστούν επίπονη τη μελέτη επιχειρήσεων βιοτεχνικού χαρακτήρα και οπωσδήποτε την τοποθετούν έξω από το πλαίσιο της παρούσας εργασίας.

Στο τρίτο κεφάλαιο εξετάζεται το προφίλ του βιομηχανικού εργασιακού δυναμικού του Πολεοδομικού Συγκροτήματος, όπως προκύπτει από την ανάλυση των αποτελεσμάτων της κοινωνικογεωγραφικής έρευνας, που διεξήγαγε το Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας στο Πολεοδομικό Συγκρότημα Βόλου την Άνοιξη του 1993 και στην οποία ήταν υπεύθυνος ο διδάσκων του τμήματος καθηγητής Θωμάς Μαλούτας. Έτσι θα έχουμε την ευκαιρία, να διακρίνουμε τα βασικά χαρακτηριστικά του βιομηχανικού εργασιακού δυναμικού της πόλης, να τα συγκρίνουμε με αυτά των υπολοίπων εργαζομένων και να εξάγουμε πολύτιμα συμπεράσματα για το είδος του ανθρώπινου δυναμικού που απασχολούν οι βιομηχανικές μονάδες της περιοχής. Παράλληλα την ανάλυση μας θα την εμπλουτίσουμε και με άλλα στοιχεία, που αφορούν πάντοτε το εργασιακό δυναμικό της πόλης (στοιχεία ανεργίας κ.λπ.) και προέρχονται από άλλες πηγές, ώστε η προσέγγιση μας να γίνει περισσότερο ολοκληρωμένη.

Στο τέταρτο κεφάλαιο εξετάζονται οι προοπτικές της βιομηχανικής βάσης της περιοχής να αντιπαρέλθει την κρίση και να αυξήσει των αριθμό των εργαζομένων που απασχολεί. Αρχικά θα δούμε εν συντομία τα βασικά οικονομικά στοιχεία των βιομηχανιών της περιοχής (συγκεκριμένα των μελών του Συνδέσμου Βιομηχανιών Θεσσαλίας & Κεντρικής Ελλάδας που

έχουν εταιρική μορφή και είναι εγκατεστημένες στην Μαγνησία) και τα βασικότερα προβλήματα που αντιμετωπίζει η βιομηχανική βάση της περιοχής. Στη συνέχεια ακολουθεί η παρουσίαση των αποτελεσμάτων της έρευνας πεδίου που πραγματοποίησε η ομάδα του ΕΜΠ για τη μελέτη σκοπιμότητας του τεχνολογικού πάρκου Βόλου την Ανοιξη του 1993, προκειμένου να διαπιστωθούν οι προοπτικές λειτουργίας του πάρκου στην περιοχή. Με βάση την έρευνα αυτή θα μπορέσουμε να διαπιστώσουμε το είδος της τεχνολογίας που χρησιμοποιούν οι μονάδες του δείγματος, τις ανάγκες τους και τις σημαντικότερες αδυναμίες τους καθώς και τις μεταξύ τους σχέσεις. Ακόμη, θα αναφερθούμε στα παραδείγματα δύο μεγάλων μονάδων (της ΤΕΟΚΑΡ και της ΑΛΚΑΤΕΛ ΧΑΝΔΡΗΣ), ώστε να δούμε τις προοπτικές τους για το μέλλον και τις δυνατότητες τους να συμβάλουν στην αύξηση της απασχόλησης στη μεταποίηση. Οι δύο αυτές μονάδες είναι ηγετικές στους κλάδους τους, είναι διεθνούς εμβέλειας και κάθε μία τους έχει αναπτύξει διαφορετικού είδους σχέσεις με τις υπόλοιπες μονάδες της περιοχής. Οι αποφάσεις τους επομένως, σαφώς επηρεάζουν την εξέλιξη της απασχόλησης, ενώ παράλληλα κατά κάποιο τρόπο προσδιορίζουν και τις μελλοντικές επιλογές των υπολοίπων μονάδων. Τέλος θα εξεταστούν τα πλεονεκτήματα, τα οποία προσφέρει σήμερα η περιοχή, στις μονάδες που εγκαθίστανται σε αυτή και η προοπτική αύξησης της βιομηχανικής απασχόλησης, μέσω της εγκατάστασης νέων μονάδων στην περιοχή.

Στο πέμπτο και τελευταίο κεφάλαιο της εργασίας γίνεται συνόψιση των συμπερασμάτων της εργασίας, τόσο σχετικά με την κρίση αποβιομηχάνισης που πλήττει την οικονομική βάση της πόλης, όσο και για τις προοπτικές εξέλιξης της βιομηχανικής απασχόλησης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Η ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΒΟΛΟΥ ΚΑΙ ΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΟΥ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΑΝ ΤΗΝ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑΣ ΣΕ ΚΑΘΕ ΠΕΡΙΟΔΟ.

Η σημερινή κρίση που αντιμετωπίζει η βιομηχανία της πόλης δεν είναι η πρώτη. Ο Βόλος παρότι είναι ένα σχετικά νέο αστικό κέντρο, που δεν αριθμεί περισσότερα από 150 χρόνια ζωής, διαθέτει εξαιρετικά πλούσια βιομηχανική ιστορία, που ξεκινά σχεδόν αμέσως μετά την απελευθέρωση της πόλης από τους Τούρκους και συνεχίζεται αδιάλειπτα ως τις μέρες μας. Σε κάθε φάση αυτής της μακρόχρονης βιομηχανικής ιστορίας, διαφορετικοί είναι οι παράγοντες που προσδιορίζουν την ανάπτυξη ή την κρίση της μεταποίησης, την διάρθρωση της βιομηχανικής βάσης της πόλης και τη σχετική θέση της τοπικής βιομηχανίας στο σύνολο της ελληνικής.

Σκοπός του κεφαλαίου είναι η εξέταση αυτών ακριβώς των παραγόντων που προσδιόρισαν τις εξελίξεις στην μεταποίηση σε κάθε περίοδο. Η μελέτη των παραγόντων αυτών θα μας βοηθήσει στην κατανόηση της διαφορετικής φύσης της βιομηχανικής αναπτυξης κάθε περιόδου, κάτι που θα είναι ιδιαίτερα χρήσιμο στην προσέγγιση της σημερινής κρίσης, που θα επιχειρηθεί στο επόμενο κεφάλαιο.

Για τους σκοπούς της ανάλυσης θα χωρήσουμε το διάστημα από το 1881 έως το 1982 σε τρεις περιόδους, που κάθε μια τους αντιστοιχεί και σε διαφορετική φάση εξέλιξης της τοπικής βιομηχανίας. Η τελευταία περίοδος 1983-1993 θα παρουσιαστεί αναλυτικά στο επόμενο κεφάλαιο, όπου θα μελετηθεί η τωρινή κρίση.

Η περιοδοποίηση αυτή, δεν θα πρέπει με κανένα τρόπο να θεωρηθεί απόλυτη, καθώς η εξέλιξη δεν σημειώνεται με απότομες ρήξεις και παράγοντες που συνδέονται με μία περίοδο είναι δυνατό να προσδιορίζουν τις εξελίξεις και κατά τη διάρκεια των επόμενων περιόδων.

Ωστόσο, με βάση κάποια ιστορικά γεγονότα, καθώς και κάποιες αναστροφές των γενικών οικονομικών μεγεθών, μπορούμε να διακρίνουμε σχηματικά τρεις περιόδους βιομηχανικής ανάπτυξης του Βόλου:

Την περίοδο 1881-1940, όπου συντελείται η ανάδυση της βιομηχανίας στην περιοχή και στη συνέχεια η μεσοπολεμική μεσουράνηση της, που καθιερώνει το Βόλο ως το δεύτερο βιομηχανικό κέντρο της χώρας μετά τον Πειραιά. Η περίοδος κλείνει το 1940 με το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, αν και η κρίση της βολιώτικης βιομηχανίας έχει ξεκινήσει από πολύ νωρίτερα, όπως θα δούμε και στη συνέχεια.

Την περίοδο που εγκαινιάζεται με την λήξη του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου και διαρκεί ως την έναρξη λειτουργίας της ΒΙΠΕ Βόλου το 1969. Κατά την περίοδο αυτή, αρχικά αποκαθίστανται οι ζημιές που προκάλεσε ο πόλεμος και ανορθώνεται η προπολεμική οικονομική βάση της πόλης, ενώ στη συνέχεια προς το τέλος της περιόδου, ως αποτέλεσμα της δράσης διαφόρων παραγόντων, καθώς και της γενικότερης εκβιομηχάνισης της ελληνικής οικονομίας, έχουμε την εγκατάσταση στην περιοχή νέων μεγάλων βιομηχανιών.

Τέλος την περίοδο 1969-1982, κατά την οποία πραγματοποιείται σημαντική ανάπτυξη της βιομηχανίας στην περιοχή και αυξάνεται η σημασία της για την οικονομική ζωή της πόλης. Νέες βιομηχανικές μονάδες ιδρύονται ή εγκαθίστανται στην περιοχή, το Ακαθάριστο Τοπικό Προϊόν (ΑΤΠ) της μεταποίησης αυξάνεται διαρκώς, όπως και η συμμετοχή της μεταποίησης στο ΑΤΠ του νομού, ενώ παράλληλα η βιομηχανική απασχόληση διευρύνεται σημαντικά. Η περίοδος αυτή, τερματίζεται το 1983, όπου για πρώτη φορά ύστερα από αρκετά χρόνια, σημειώνεται κάμψη του Ακαθάριστου Τοπικού Προϊόντος της μεταποίησης. Έκτοτε, η βιομηχανική παραγωγή του νομού θα παραμείνει καθηλωμένη στα επίπεδα του 1982, με ενδιάμεσες βεβαίως αυξομειώσεις.

1.1 Η περίοδος 1881-1940

Αν και η περίοδος αυτή βρίσκεται σχετικά μακριά από τις μέρες μας, εν τούτοις η μελέτη της παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Κατά τη διάρκεια της συντελείται η εκβιομηχάνιση της περιοχής και η μετεξέλιξη της σε ένα από τα σημαντικότερα μεσοπολεμικά βιομηχανικά κέντρα της χώρας. Ταυτόχρονα την ίδια περίοδο διαμορφώνεται η βιομηχανική κουλτούρα του εργασιακού δυναμικού της πόλης και δημιουργείται μία γενιά επιχειρηματιών, που οι ίδιοι και οι απόγονοι τους θα επηρεάσουν τις εξελίξεις μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '60.

Πίνακας 1

Επιχειρήσεις που ιδρύθηκαν στη Μαγνησία την περίοδο 1881-1940 και συνεχίζουν την λειτουργία τους μέχρι σήμερα

Κλάδος	Έτος ίδρυσης	Ονομασία Επιχείρησης	Απασχόληση (Μάρτιος 1994)	Πάγιο Κεφάλαιο (σε εκατομμύρια δρχ το 1991)
20	1925	Α.Σιούρας Α.Γ & Β.Ε	34	145,2
20	1919	Στυλιαν. Παπαγιαννόπουλος	10-20 ²	-
20	1905	Γ.Στυλιανίδης	50 ²	88,8
20	1914	Κυλινδρόμυλος Λούλη Α.Ε	105	2213,5
21	1919	Θεσσαλική Οινοπνευματική	27	251,9
21	1936	Ν.Ψυγεία Αγριάς Α.Ε	24	517,4
28	1935	Γ.Αντωνίου ΕΠΕ	38	420,7
33	1925 ¹	ΑΓΕΤ Ηρακλής	932	64231,9
35	1923	Αφοί Φορούλη & Υιός	35	618,5
	Σύνολο		1260	68497,9

1. Το 1925 ιδρύθηκαν τα Τσιμέντα Όλυμπος που το 1929 συγχωνεύτηκαν με την ΑΓΕΤ Ηρακλής.

2. Η απασχόληση για τις επιχειρήσεις αυτές αφορά το 1993 (ICAP HELLAS: 1993)

Πηγή: Τεχνική Επιθεώρηση Εργασίας Ν. Μαγνησίας, Εμποροβιομηχανικό Επιμελητήριο Ν. Μαγνησίας και ICAP HELLAS.

Παράλληλα δεν θα πρέπει να διαφύγει της προσοχής μας, ότι ένα μέρος των μονάδων, που απαρτίζουν τη βιομηχανική βάση της πόλης στις μέρες μας, έχουν ιδρυθεί κατά την εξεταζόμενη περίοδο (πίνακας 1). Οι μονάδες αυτές προσφέρουν σήμερα απασχόληση σε 1260 εργαζόμενους (περίπου στο 10% των απασχολούμενων στην μεταποίηση) και διαθέτουν (λόγω της ΑΓΕΤ κυρίως) πάγιο κεφάλαιο ύψους 68,5 δισεκατομμυρίων δραχμών (συγκεντρώνουν περίπου το 51% του παγίου κεφαλαίου των Α.Ε και Ε.Π.Ε που είναι εγκατεστημένες στο Ν. Μαγνησίας και περιλαμβάνονται στον οδηγό της ICAP). Επομένως θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι ένα μέρος της συσσώρευσης βιομηχανικού κεφαλαίου, που πραγματοποιήθηκε κατά τα σχετικά νεώτερα χρόνια, προέρχεται από την ίδια την τοπική βιομηχανική δραστηριότητα. Το τελευταίο συμπέρασμα είναι ιδιαίτερα σημαντικό, γιατί καταδεικνύει, αφενός μεν, την ύπαρξη μίας αυτοδύναμης (αν και αρκετά περιορισμένης) πλευράς της τοπικής βιομηχανικής ανάπτυξης κατά τις πιο πρόσφατες περιόδους, αφετέρου δε την ιστορική συνέχεια της βιομηχανίας στο Βόλο.

Προχωρώντας τώρα στην εξέταση της πρώτης περιόδου βιομηχανικής ανάπτυξης της περιοχής, μπορούμε να διακρίνουμε δύο υποπεριόδους: την υποπερίοδο από την απελευθέρωση της πόλης μέχρι την Μικρασιατική Καταστροφή και την υποπερίοδο από την εγκατάσταση των μικρασιατών προσφύγων στο Βόλο έως τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο.

1.1.1 Η υποπερίοδος 1881-1922

Οι ρίζες της βιομηχανικής ανάπτυξης του Βόλου, θα πρέπει να αναζητηθούν στο διεθνές εμπόριο που διεξάγουν τα χωριά του Πηλίου με την Δυτική Ευρώπη και τις διάφορες περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, κατά τα χρόνια πριν από την περίοδο που εξετάζουμε (18ος και τέλη 19ου αιώνα). Το εξωτερικό αυτό εμπόριο τροφοδοτείται από τα προϊόντα των βιοτεχνιών του Πηλίου, που ειδικεύονται κυρίως στην παραγωγή μεταξωτών, δερματίνων ειδών και βαμβακερών νημάτων. Τα φυσικά πλεονεκτήματα του Πηλίου (άφθονες υδατοπτώσεις και καλό κλίμα) ευνοούν την ανάπτυξη τέτοιου είδους δραστηριοτήτων, ενώ η γειτνίαση με το Βόλο διευκολύνει τη μεταφορά, τόσο των πρώτων υλών (που δεν παράγονται πάντοτε στην περιοχή), όσο και των εμπορευμάτων (Ν.Κολιού, 1993: 9-15).

Κατά την εποχή της άνθησης της βιοτεχνικής δραστηριότητας στο Πήλιο (αρχές 19ου αιώνα), ο Βόλος δεν είναι παρά μία μεσαιωνική πολίχνη, κλεισμένη στα όρια του παλιού βυζαντινού κάστρου, όπου είναι και η έδρα των τουρκικών αρχών (Β.Χαστάογλου, 1994). Η αδράνεια των Οθωμανικών δομών έχει διατηρήσει την πόλη σε αυτή την κατάσταση για περισσότερους από τέσσερις αιώνες, παρά το γεγονός, ότι οι πιέσεις για τον οικισμό της έξω από το κάστρο περιοχής είναι ιδιαίτερα έντονες, λόγω του διεθνούς εμπορίου. Η διοικητική μεταρύθμιση του Οθωμανικού κράτους μετά το 1839 (περίοδος Τανζιμάτ) θα επιτρέψει την ραγδαία ανάπτυξη της πόλης (Β.Χαστάογλου, 1994).

Το 1881 _ έτος ενσωμάτωσης της Θεσσαλίας στην Ελλάδα _ ο Βόλος είναι ήδη ένα σημαντικό εμπορικό κέντρο, που αριθμεί 4.987 κατοίκους (από τους οποίους 600 είναι μουσουλμάνοι, ενώ υπάρχουν και 300 εβραίοι), είναι έδρα προξενικών αρχών καθώς και έδρα αρκετών εμπορικών αντιπροσώπων (Β.Χαστάογλου, 1994). Παράλληλα, αρκετοί πηλιορείτες βιοτέχνες έχουν μεταφέρει τα εργαστήρια τους στο Βόλο, ενώ η παραγωγική διαδικασία ορισμένων βιοτεχνιών, που επεξεργάζονται τοπικά προϊόντα (ατμόμυλοι, βυρσοδεψεία κ.λπ.), έχει αρχίσει ήδη να εκμηχανίζεται (Ν.Κολιού, 1993: 14-16 και 21-22).

Η “βιομηχανική επανάσταση” στο Βόλο λαμβάνει χώρα μετά το 1881. Η κάμψη του εξωτερικού εμπορίου, που οφείλεται τόσο στην επιβολή δασμών στα προϊόντα της περιοχής που διοχετεύονται προς τις περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όσο και στην προοδευτική μείωση της ζήτησης για τα τοπικά προϊόντα στην Δυτική Ευρώπη, θα ωθήσει αρκετούς από τους εμπόρους και τους άλλους μεταπράτες να δοκιμάσουν την τύχη τους στη βιομηχανία (Ν.Κουμέλης και Α.Δημόγλου, 1993).

Ιδιαίτερο ρόλο στην διαδικασία εκβιομηχάνισης διαδραματίζει το πηλιορείτικο κεφάλαιο, τόσο της περιοχής όσο και της διασποράς που στρέφεται κατά το ένα μέρος του στη βιομηχανία, ενώ κατά το άλλο εξακολουθεί να δραστηριοποιείται στο εμπόριο (Ν.Κουμέλης και Α.Δημόγλου, 1993). Θα πρέπει μάλιστα να επισημανθεί ότι και το τμήμα εκείνο του κεφαλαίου που επενδύεται στην βιομηχανία δεν επενδύεται σε μία μόνο βιομηχανική δραστηριότητα, αλλά σε πολλές. Δεν λείπουν δηλαδή οι περιπτώσεις επιχειρηματιών που δραστηριοποιούνται ταυτόχρονα σε πολλές δραστηριότητες (π.χ αλευρόμυλους και σιδηροβιομηχανία), ίσως σε μία προσπάθεια εκμετάλλευσης των υψηλών μέσων ποσοστών κέρδους ορισμένων κλάδων. Ακόμη, στην βιομηχανική ανάπτυξη της περιοχής κατά την ίδια περίοδο συμβάλλουν και επιχειρηματίες, από άλλες περιοχές της Ελλάδας, που οι προοπτικές ανάπτυξης της περιοχής, ιδιαίτερα μετά την απελευθέρωση της από τους τούρκους (που μείωσε και τον κίνδυνο απωλειών εξαιτίας πολέμου), τους ώθησε να επενδύσουν στην τοπική βιομηχανία.

Από το 1884 έως το 1894 έχουν κιόλας δημιουργηθεί δεκατρία ατμοκίνητα εργοστάσια: πέντε ατμόμυλοι, τρία σιδηρουργία, τρία βυρσοδεψεία, ένα μηχανουργείο των σιδηροδρόμων και ένα χαλυβουργείο (Β.Χαστάογλου, 1994). Οι μονάδες αυτές απευθύνονται κυρίως στην τοπική αγορά και ορισμένες από αυτές είναι εντάσεως πρώτων υλών (ατμόμυλοι). Επομένως ο κύριος παράγοντας που ενθαρρύνει την εγκατάσταση βιομηχανικών μονάδων στην περιοχή, είναι η ίδια η έντονη ζήτηση της ευρύτερης περιοχής της Θεσσαλίας για βιομηχανικά προϊόντα (είδη διατροφής, γεωργικά μηχανήματα κ.λπ.).

Κατά την εποχή αυτή, η διείσδυση των βιομηχανιών της περιοχής σε άλλες περιοχές της χώρας, είναι εξαιρετικά δύσκολη, λόγω των “διαφυλιών” και των δημοτικών φόρων που επιβάλλουν οι αρχές της κάθε περιοχής στα προϊόντα, που “εισάγονται” ή “εξάγονται” σε αυτή από άλλες περιοχές της χώρας, με στόχο την προστασία των τοπικών βιοτεχνιών. Με

τους ίδιους φόρους επιβαρύνονται και οι πρώτες ύλες, γεγονός που ενθαρρύνει την εγκατάσταση των μονάδων κοντά στους τόπους παραγωγής ή εισαγωγής από το εξωτερικό των πρώτων υλών. Η γεωγραφική θέση επομένως του Βόλου κοντά στη θάλασσα και η σημασία του ως λιμένα της Θεσσαλίας, αποτελεί τον δεύτερο παράγοντα άνθησης της βιομηχανίας, αφού ένα σημαντικό μέρος των πρώτων υλών εισάγεται (δέρματα, σίδηρος κ.λπ.).

Παράλληλα, οι υποδομές που δημιουργούνται κατά την περίοδο εκείνη (λιμάνι, σιδηροδρομικές γραμμές, διευθέτηση χειμάρων κ.ά.) θα υποβοηθήσουν την ανάπτυξη της βιομηχανίας διπλά: αφενός μεν γιατί ενισχύουν τα γεωγραφικά πλεονεκτήματα της περιοχής δημιουργώντας εξωτερικές οικονομίες, αφετέρου δε γιατί αυξάνουν τη ζήτηση για τα προϊόντα και τις υπηρεσίες που προσφέρουν αρκετές βιομηχανίες της περιοχής (σιδηροκατασκευές, τεχνική επίβλεψη, σιδηροδρομικές γραμμές κ.λπ.).

Τέλος, η βιοτεχνική προϊστορία του Πηλίου _ με ότι αυτή συνεπάγεται (ύπαρξη ειδικευμένων τεχνιτών, επικράτηση καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής εν αντιθέσει με τις φεουδαλικές που είναι κυρίαρχες στην υπόλοιπη Θεσσαλία, εργασιακή κουλτούρα κ.λπ.) _ καθώς και η διαθεσιμότητα κεφαλαίων (που προέρχονται κυρίως από μεταπρατικές δραστηριότητες) αποτελούν παράγοντες, όχι μικρότερης σημασίας από τους προηγούμενους, που ενισχύουν την βιομηχανική ανάπτυξη της πόλης.

Πίνακας 2

Η βιομηχανία του Βόλου το 1923

Είδος Μονάδων	Αριθμός Μονάδων	Ιπποδύναμη (HP)	Απασχόληση
Αλευρόμυλοι	3	430	87-102
Παραγωγής Ζυμαρικών	2	19	16-19
Χαλβαδοποιεία	2	27	21
Σιδηροβιομηχανίες	2	260	419-429
Υφαντ/ργία-Νηματ/ργία	6	286	544
Καπνεργοστάσια	3	83	325
Σύνολο	18	1105	1412-1438

Πηγή: Ν.Κουμέλης και Α.Δημόγλου, 1993.

Στα χρόνια που ακολουθούν μέχρι τους πολέμους ο αριθμός των εργοστασίων της πόλης αυξάνεται και ξεπερνά τα είκοσι, ενώ στο παραγωγικό δυναμικό προστίθενται καπνοβιομηχανίες και υφαντουργίες (Β.Χαστάογλου, 1994). Οι πόλεμοι που επακολουθούν, δεν ευνοούν βέβαια την ανάπτυξη της βιομηχανίας, αλλά και δεν οδηγούν σε συρρίκνωση του βιομηχανικού δυναμικού της πόλης λόγω της παύσης λειτουργίας μονάδων, αφού ο ελληνικός στρατός αποτελεί καλό πελάτη για τις τελευταίες (Ν.Κουμέλης και Α.Δημόγλου, 1993). Έτσι το 1923, ταυτόχρονα με την εγκατάσταση στην πόλη των μικρασιατών προσφύγων, η τοπική βιομηχανία εξακολουθεί να είναι προσανατολισμένη στους κλάδους της αλευροβιομηχανίας, της επεξεργασίας καπνού, της υφαντουργίας-νηματουργίας και της σιδηροβιομηχανίας (πίνακας 2). Ταυτόχρονα, ο πλέον

εκμηχανισμένος κλάδος είναι οι αλευρόμυλοι, όπου αντιστοιχούν και οι περισσότεροι ΗΡ ανά εργαζόμενο, ενώ οι κλάδοι που απασχολούν τους περισσότερους εργαζόμενους (υφαντουργία-νηματοουργία, σιδηροβιομηχανία, και καπνοβιομηχανία) θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως κλάδοι εντάσεως εργασίας.

Συμπερασματικά θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε την ανάπτυξη της βιομηχανίας, κατά την υποπερίοδο αυτή, ως ενδογενή με την έννοια, ότι ο δυναμισμός της τοπικής κοινωνίας (αγορά, ειδικευμένο εργατικό δυναμικό, επιχειρηματίες) είναι εκείνος, που προωθεί την βιομηχανική ανάπτυξη. Το γεγονός της ύπαρξης επιχειρηματιών που κατάγονται από άλλες περιοχές και επενδύουν στην τοπική βιομηχανία, ή ακόμα της ύπαρξης βιομηχάνων που διατηρούν επιχειρηματικές δραστηριότητες και σε άλλες περιοχές της χώρας, δεν μειώνει καθόλου την αξία της προηγούμενης παρατήρησης. Οι βιομηχανίες της εποχής είναι τόσο εντάσεως πρώτων υλών όσο και εντάσεως εργασίας, απευθύνονται δε κυρίως στην αγορά του Βόλου και την ευρύτερη θεσσαλική αγορά και ακόμη και ο μηχανολογικός τους εξοπλισμός είναι τοπικής προέλευσης (Ν.Κουμέλης και Α.Δημόγλου, 1993). Με βάση τα στοιχεία αυτά καθώς και την τοπική προέλευση σημαντικού μέρους των κεφαλαίων που επενδύονται στη μεταποίηση, όπως και της ύπαρξης ήδη διαμορφωμένων δομών που ενθαρρύνουν την βιομηχανική ανάπτυξη (οι δομές δεν εισάγονται αλλά έχουν ήδη διαμορφωθεί από το εμπόριο και τη βιοτεχνία), δεν υπάρχει καμία αμφιβολία, ότι η τοπική βιομηχανική ανάπτυξη είναι ενδογενής.

1.1.2 Η υποπερίοδος 1923-1940

Κατά την περίοδο μετά τον πόλεμο, η ανάπτυξη της βιομηχανίας και της βιοτεχνίας είναι εντονότερη. Η μεταποίηση αναδεικνύεται σε καθοριστικό παράγοντα ανάπτυξης της πόλης, ύστερα δε και από την κάμψη που γνωρίζει το εξωτερικό εμπόριο και η κίνηση του λιμανιού (Ν.Κουμέλης και Α.Δημόγλου, 1993).

Η εγκατάσταση στην πόλη 13.373 μικρασιατών προσφύγων αυξάνει τον πληθυσμό της πόλης κατά 48% και αποτελεί τον κυριότερο παράγοντα ανάπτυξης της μεταποιητικής δραστηριότητας. Οι έντονες ανάγκες ανοικοδόμησης για την στέγαση των προσφύγων και της κατασκευής νέων υποδομών, αυξάνουν τη ζήτηση για οικοδομικά και άλλα υλικά, με αποτέλεσμα την εμφάνιση νέων μονάδων (εργοστάσιο Όλυμπος, κεραμοποιείο Τσαλαπάτα κ.ά.) και την επέκταση ήδη υπάρχουσών (σιδηροβιομηχανίες Γκλαβάνη-Καζάζη, Σταματόπουλου κ.ά.). Η ίδια εξέλιξη λαμβάνει χώρα και στους κλάδους παραγωγής ειδών διατροφής, υφασμάτων και άλλων καταναλωτικών ειδών.

Παράλληλα, αυξάνει η προσφορά εργατικών χεριών σε μία εποχή που ο θεσσαλικός κάμπος, λόγω του χαμηλού επιπέδου εκμηχάνισης της γεωργίας και της επικράτησης προκαπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής, δεν είναι σε θέση να τροφοδοτήσει με εργατικό δυναμικό τη βιομηχανία του Βόλου. Περισσότερο οφειμμένες από την εξέλιξη αυτή είναι οι εργατοβόρες υφαντουργικές και καπνοβιομηχανικές μονάδες (Παπα-

γεωργίου, Λεβιάθαν Μουρτζούκου και Ματσάγγος) που προσανατολίζονται τώρα προς την εθνική αγορά.

Τέλος, η έλευση των προσφύγων συνοδεύεται από μεταφορά τεχνογνωσίας (ειδικευμένοι τεχνίτες στην ναυπήγηση σκαφών, την παρασκευή χαλβά κ.λπ.), καθώς και επιχειρηματικού δυναμικού, που θα εμπλουτίσει το βιομηχανικό δυναμικό της περιοχής (χυτήρια Τοπίζογλου, μεταξουργείο Εκμετζόγλου κ.ά.) και θα παίξει σημαντικό ρόλο στη μετέπειτα ανάπτυξη της πόλης (Β.Χαστάογλου, 1994).

Ο προσανατολισμός της βιομηχανίας εξακολουθεί να είναι ο ίδιος, (είδη διατροφής, σιδηροβιομηχανία και υφαντουργία-νηματοουργία), με εξαίρεση τον κλάδο των μη μεταλλικών ορυκτών που αναπτύσσεται κατά την εξεταζόμενη υποπερίοδο. Οι κλάδοι αυτοί, καθώς και ο κλάδος της καπνοβιομηχανίας, είναι εκείνοι που συγκεντρώνουν τις μεγαλύτερες επιχειρήσεις και την πλειονότητα των εργαζομένων στην μεταποίηση (πίνακας 3).

Πίνακας 3

Κατανομή επιχειρήσεων και εργαζομένων στη μεταποίηση κατά κλάδο στο Ν. Μαγνησίας το 1930

Κλάδος	Αριθμός Μονάδων	Απασχόληση	Μέσος Αριθμός Εργατών/ Μονάδα
Μεταλλεία	1	24	24,0
Τρόφιμα	184	499	2,7
Χημικά Προϊόντα	5	20	4,0
Ορυκτά	25	495	19,8
Οικοδομικές Ύλες	22	464	21,1
Παραγ. Κινητ. Δύναμης	3	85	28,3
Μεταλλουργία	1	2	2,0
Μηχανολογικές	134	607	4,5
Ξύλο	109	314	2,9
Δέρμα	165	467	2,8
Υφαντικά	21	804	38,3
Νήματα	157	477	3,0
Χαρτί	27	199	7,4
Καπνός	3	582	194,0
Σύνολο	857	5039	5,9

Πηγή: Ν.Κουμέλης και Α.Δημόγλου, 1993.

Ωστόσο το κύριο χαρακτηριστικό της πρώτης δεκαετίας του Μεσοπολέμου, πέρα από την ίδρυση ή την επέκταση κάποιων μεγάλων μονάδων (που προσανατολίζονται σταθερά πλέον στην εθνική αγορά), είναι η ίδρυση πάρα πολλών μικρών μονάδων προσανατολισμένων στην αγορά της πόλης. Η τρίτη στήλη του πίνακα 3 δίνει μία εικόνα του μεγέθους των μονάδων της πόλης το 1930, η οποία όμως δεν είναι αντιπροσωπευτική, λόγω της ύπαρξης και ορισμένων μεγάλων βιομηχανιών. Έτσι, σύμφωνα με την απογραφή της ΕΣΥΕ το 38% των μεταποιητικών μονάδων είναι

ουσιαστικά εργαστήρια που απασχολούν μόλις έναν εργαζόμενο, ενώ το 50% των μονάδων της περιοχής το 1930 απασχολούν 2 έως 5 εργαζόμενους (Ν.Κουμέλης και Α.Δημόγλου, 1993). Αμεση συνέπεια της πληθώρας μικρών μονάδων που είναι αποκλειστικά προσανατολισμένες στην αγορά της πόλης είναι η υπερπροσφορά προϊόντων στην τοπική αγορά και η αδυναμία απορρόφησης τους.

Τα αίτια της εξέλιξης αυτής θα πρέπει να αναζητηθούν στα “διαπύλια” και στους δημοτικούς φόρους που επιβάλλονται στα προϊόντα και τις πρώτες ύλες που προέχονται από άλλες περιοχές. Οι φόροι αυτοί αν και έχουν ως στόχο την προστασία των τοπικών αγορών, τελικά θα βλάψουν την βιομηχανική βάση του Βόλου, καθώς θα ενθαρρύνουν τη δημιουργία πολλών μικρών μη-βιώσιμων μονάδων, ενώ παράλληλα θα εμποδίσουν την εδραίωση των μεγάλων επιχειρήσεων της πόλης στην εθνική αγορά.

Τα προϊόντα των βιομηχανιών της πόλης αντιμετωπίζουν δυσκολίες, στο να βρουν αγορές στο εσωτερικό της χώρας, κατά την περίοδο αυτή, όχι μόνο επειδή αντιμετωπίζουν τον ανταγωνισμό των προϊόντων των μικρών μονάδων της κάθε περιοχής, αλλά κυρίως επειδή αντιμετωπίζουν τον ανταγωνισμό των εισαγομένων προϊόντων (ιδίως τα υφαντικά). Τα τελευταία, αν και επιβαρύνονται με υψηλούς δασμούς (25-30% επί της αξίας τσιφ), προσφέρονται σε ανταγωνιστικότερες τιμές από τα εγχώρια, που επιβαρύνονται με δημοτικούς φόρους (3-5% επί της αξίας), τόσο τα ίδια κάθε φορά που μετακινούνται από περιοχή σε περιοχή (μετακίνηση πολλές φορές απαραίτητη λόγω των διαφορετικών σταδίων επεξεργασίας), όσο και οι ενδιάμεσες εισροές από τις οποίες προήλθαν. Αποτέλεσμα της κατάστασης αυτής, δεν είναι άλλο βέβαια, από την συγκέντρωση των μεγαλύτερων βιομηχανικών μονάδων σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη, όπου βρίσκονται και οι μεγαλύτερες αγορές καθώς και τα μεγαλύτερα λιμάνια, και επόμενως ελαχιστοποιούνται οι μετακινήσεις, άρα και οι επιβαρύνσεις (Λ.Παπαγιαννάκης, 1988: 99-100).

Παρατηρούμε επομένως, πως η ταχύτερη ανάπτυξη της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης έχουν δυσμενείς επιπτώσεις για τη βιομηχανία του Βόλου. Η αλλαγή της θέσης της πόλης στην ιεραρχία των αστικών κέντρων συνεπάγεται τη μείωση της έλξης που ασκεί ως τόπος εγκατάστασης βιομηχανικών μονάδων, αφού ούτε γειτνιάζει με μεγαλύτερες αγορές, ούτε διαθέτει η ίδια ικανοποιητική αγορά. Ταυτόχρονα, και οι ήδη υπάρχουσες μονάδες έχουν δυσκολίες να διαθέσουν τα προϊόντα τους στην ευρύτερη εθνική αγορά και να προμηθευτούν τις πρώτες ύλες και ενδιάμεσες εισροές, με τους ίδιους όρους, με τους οποίους τις προμηθεύονται οι μονάδες της πρωτεύουσας και της συμπρωτεύουσας. Αν, λοιπόν, η γεωγραφική θέση του Βόλου αρχικά, και η διεύρυνση της αγοράς του στη συνέχεια, αποτέλεσαν τους βασικότερους παράγοντες βιομηχανικής ανάπτυξης της πόλης, η ταχύτερη ανάπτυξη των άλλων δύο βιομηχανικών πόλων οδήγησε στην στασιμότητα. Η επιβράνδυση, επομένως, της βιομηχανικής ανάπτυξης και η κρίση της τοπικής βιομηχανίας στη δεκαετία του '30, θα πρέπει μάλλον να αποδώθουν στην αλλαγή των χωρικών ιεραρχιών σε εθνική κλίμακα και στην αλλαγή των προτύπων χωροθέτησης

των μεγάλων βιομηχανικών μονάδων, που προκλήθηκε από τους παράγοντες που προαναφέρθηκαν.

Βεβαίως και η κρίση του 1929 θα επηρεάσει δυσμενώς την εξέλιξη των τοπικών βιομηχανικών μεγεθών, αφού μειώνονται οι εξαγωγές βιομηχανικών προϊόντων (Ν.Κουμέλης και Α.Δημόγλου, 1993). Θα πρέπει να σημειωθεί ότι, παρά το γεγονός ότι η βιομηχανία της πόλης σε όλη τη διάρκεια της περιόδου που εξετάζουμε, είναι προσανατολισμένη στην εσωτερική αγορά, ένα μέρος της παραγωγής (αγροτικά μηχανήματα, σιδηροκατασκευές, μηχανές εσωτερικής καύσης, τσιμέντα κ.λπ.) διατίθεται στο εξωτερικό (Ν.Κολιού, 1993: 30-36).

Ανεξαρτήτως των αιτίων γεγονός είναι, ότι κατά την δεύτερη δεκαετία του Μεσοπολέμου η βιομηχανική παραγωγή μειώθηκε, επιχειρήσεις έκλεισαν, ενώ ελάχιστες νέες μονάδες ιδρύθηκαν. Ορισμένες από τις μεγάλες μονάδες (π.χ. οι μονάδες Γκλαβάνης-Καζάζης και Σταματόπουλος) ιδρύουν υποκαταστήματα στην Αθήνα προκειμένου να αποκτήσουν πρόσβαση στην αγορά του κέντρου. Η αναστολή πληρωμής των αγροτικών χρεών (που θα πλήξει τις μονάδες παραγωγής γεωργικών μηχανημάτων) το 1937 και η άνοδος της τιμής των πρώτων υλών (που θα πλήξει την υφαντουργία) το 1939, θα επιδεινώσουν την κατάσταση (Ν.Κουμέλης και Α.Δημόγλου, 1993). Ο πόλεμος θα θέσει οριστικά τέλος στην πρώτη περίοδο βιομηχανικής ανάπτυξης της πόλης.

1.2 Η περίοδος 1946-1968

Κατά τη διάρκεια του πολέμου η βιομηχανική δραστηριότητα πραγματοποιείται μετ' εμποδίων, λόγω της ελλείψεως πρώτων υλών και των επιτάξεων. Παράλληλα, ένα τμήμα του παγίου κεφαλαίου καταστρέφεται, εξαιτίας των βομβαρδισμών και των λεηλασιών (Ν.Κουμέλης και Α.Δημόγλου, 1993).

Παρόλα αυτά, μετά την λήξη του πολέμου, η κατάσταση εμφανίζεται ελάχιστα διαφοροποιημένη από αυτή που ίσχυε πριν το 1940. Η βιομηχανική παραγωγή μπορεί βέβαια να βρίσκεται σε χαμηλότερα επίπεδα από ότι προπολεμικά, ωστόσο, ούτε η σχετική θέση της βιομηχανίας της πόλης στο σύνολο της βιομηχανίας της χώρας έχει αλλάξει, ούτε κατά τη διάρκεια της κατοχής πραγματοποιήθηκε κάποια αναδιάρθρωση της κλαδικής σύνθεσης (π.χ. μέσω της παύσης λειτουργίας κάποιων μεγάλων μονάδων). Από την άλλη πλευρά, οι καταστροφικοί σεισμοί των μέσων της δεκαετίας του '50 δεν φαίνεται να δημιουργούν στη βιομηχανία περισσότερα προβλήματα από ότι στις υπόλοιπες οικονομικές δραστηριότητες της πόλης. Μάλιστα, οι επιπτώσεις των σεισμών στην λειτουργία των μεγάλων μονάδων (καταστροφές κτιρίων, εξοπλισμού κ.λπ.) είναι μάλλον περιορισμένες.

Αν και δεν έχουμε επαρκή στοιχεία για το σύνολο της εξεταζόμενης περιόδου, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε, ότι μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '60, η βιομηχανική ανάπτυξη της πόλης στηρίζεται στην αναπαραγωγή των προπολεμικών δομών και δραστηριοτήτων, όπως

άλλωστε και η συνολική εθνική βιομηχανική ανάπτυξη (Τ.Γιαννίτσης, 1988: 22-31).

Πράγματι, κατά το μεγαλύτερο μέρος της περιόδου, οι μεγάλες προπολεμικές βιομηχανικές μονάδες (Ματσάγγος, Γκλαβάνης-Καζάζης, Παπαγεωργίου κ.λπ.) κυριαρχούν στην οικονομική ζωή της πόλης προσφέροντας απασχόληση σε χιλιάδες εργαζόμενους (Ν.Κολιού, 1993: 23-29). Ωστόσο οι μονάδες αυτές, παρά το μεγάλο μέγεθος τους, ακόμα και με βάση τα σημερινά δεδομένα (η καπνοβιομηχανία Ματσάγγος για παράδειγμα, απασχολούσε κάποια περίοδο μεταπολεμικά 1.850 άτομα, ενώ το 1947-1948 ήταν η πρώτη επιχείρηση στην χώρα σε πωλήσεις τσιγάρων), εξακολουθούν να παραμένουν κατά βάση οικογενειακές επιχειρήσεις, που λειτουργούν σε ένα συνεχώς ανταγωνιστικότερο περιβάλλον. Παράλληλα, το γεγονός, ότι ελάχιστα από τα μεταπολεμικά δάνεια ανασυγκρότησης φτάνουν στις βιομηχανίες της περιοχής, θα αποτελέσει ανασταλτικό παράγοντα εκσυγχρονισμού των μονάδων και θα οδηγήσει στη μείωση της ανταγωνιστικότητας τους (Ν.Κουμέλης και Α.Δημόγλου, 1993).

Πίνακας 4

Επιχειρήσεις που ιδρύθηκαν στη Μαγνησία την περίοδο 1946-1968 και συνεχίζουν την λειτουργία τους μέχρι σήμερα

Κλάδος	Έτος Ίδρυσης	Ονομασία Επιχείρησης	Απασχόληση 1965	Απασχόληση 1993	Πάγιο Κεφάλαιο (σε εκατ.δρχ. το 1991)
20	1946	Σαμαρά Αφοί Α.Ε	-	20	-
20	1960	Α.Σκουρτόπουλος & Υιός	6-26	28 ¹	-
20	1950	ΑΓΡΟΞ Ε.Παπαδημητρίου	-	9	-
20	1955	Βογιατζής Βιομηχ.Ψύχους	-	7-25	75,9
21	1953	Αφοί Αποστολάκη Ο.Ε	-	19	-
23	1963	Βαμβακουργία Βόλου Α.Ε	504	850 ²	8536,3
23	1949	Κλωστοβιομ/νία Βόλου Α.Ε	26	44	142,1
33	1960	Μαλικέντζος Στ.	-	8	-
35	1967	Τραγουδάρας Α.Ε	-	20	-
36	1952	Κανάκης Ε.Ε	10	40-100	66,5
		Σύνολο	546-566	1045-1123	8820,8

1. Τα στοιχεία απασχόλησης αφορούν τον Αύγουστο του 1986 και προέρχονται από την Τεχνική Επιθεώρηση Εργασίας Ν. Μαγνησίας.

2. Τα στοιχεία απασχόλησης αφορούν τον Μάρτιο του 1994 και προέρχονται από την Τεχνική Επιθεώρηση Εργασίας Ν. Μαγνησίας.

Πηγή: Τεχνική Επιθεώρηση Εργασίας Ν. Μαγνησίας, Εμποριοβιομηχανικό Επιμελητήριο Ν. Μαγνησίας, ICAP HELLAS, 1993 και Ν.Κολιού, 1993.

Ταυτόχρονα, η περίοδος μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '50 δεν είναι θετική για την βιομηχανική ανάπτυξη, αφού οι ελληνικές κυβερνήσεις (κάτω από τις πιέσεις και της AMAG) αποφασίζουν τον προσανατολισμό της οικονομίας προς την κατεύθυνση ανάπτυξης ορισμένων μόνο τομέων (των

υπηρεσιών και της γεωργίας), με το αιτιολογικό της ύπαρξης συγκριτικών πλεονεκτημάτων στους τομείς αυτούς (Τ.Γιαννίτσης, 1988: 32-38). Συνέπεια όλων αυτών των παραγόντων, καθώς και κάποιων απρόβλεπτων καταστάσεων (π.χ. η ελληνοτουρκική ρήξη του 1952 και η αναστολή εκ μέρους της Τουρκίας όλων των ελληνικών εισαγωγών, στοιχίζει στην βιομηχανία Γκλαβάνη απώλειες παραγγελιών ύψους μισού εκατομμυρίου δολλαρίων και την διακοπή της λειτουργίας της για έξι χρόνια), είναι η σταδιακή παρακμή των μεγάλων προπολεμικών μονάδων.

Παράλληλα, κατά την ίδια περίοδο ελάχιστες είναι οι αξιόλογες επιχειρήσεις που ιδρύονται και εξακολουθούν να λειτουργούν ως τις μέρες μας. Αν και δεν έχουμε στοιχεία για όλες τις μονάδες, που ιδρύθηκαν την εποχή εκείνη, εν τούτοις με βάση τα στοιχεία του πίνακα 4, που αναφέρονται στις μονάδες οι οποίες συνεχίζουν την λειτουργία τους σήμερα και ιδρύθηκαν κατά την εξεταζόμενη περίοδο, θα μπορούσαμε να τεκμηριώσουμε τον ισχυρισμό ότι οι νέες μονάδες που ιδρύονται την περίοδο 1946-1968 δεν είναι ικανές να προκαλέσουν κλαδική αναδιάρθρωση της τοπικής βιομηχανικής βάσης.

Όπως προκύπτει από τον πίνακα 4, οι μονάδες εντοπίζονται κυρίως στους παραδοσιακούς κλάδους της τοπικής βιομηχανίας (τρόφιμα, υφαντουργία, σιδηροβιομηχανία, μη μεταλλικά ορυκτά) και το 1993 απασχολούσαν περίπου 1100 εργαζόμενους (περίπου 8% του συνόλου των απασχολούμενων στη βιομηχανία του νομού), ενώ είχαν πάγιο κεφάλαιο 8.820,8 εκατ.δρχ. (περίπου 6,6% του συνόλου του παγίου κεφαλαίου των μονάδων του νομού που περιλαμβάνονται στον οδηγό της ICAP). Επόμενως πρόκειται για σχετικά μικρές οικογενειακές μονάδες (με εξαίρεση τη Βαμβακουργία), οι οποίες ούτε κατά την εξεταζόμενη περίοδο δεν πρέπει να ήταν ιδιαίτερα σημαντικές, όπως μαρτυρούν τα στοιχεία της απασχόλησης του 1965 (για όσες από αυτές υπάρχουν). Οι επιχειρήσεις αυτές, καθώς και όσες άλλες ιδρύθηκαν μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '60 θα υποθέταμε, με βάση τη μετέπειτα πορεία τους ότι μάλλον αντιστάθμισαν τις απώλειες σε θέσεις απασχόλησης, που προέρχονταν από την παρακμή των μεγάλων προπολεμικών επιχειρήσεων, χωρίς όμως οι περισσότερες να είναι πιο εκσυγχρονισμένες από τις μονάδες που τελικά έκλεισαν.

Τέλος, την υπόθεση, ότι μέχρι τις αρχές του '60 η βιομηχανία του Βόλου αναπτύσσεται αναπαράγοντας τις προπολεμικές δομές, φαίνεται να την επαληθεύουν και τα στοιχεία του πίνακα 5, όπου διαπιστώνουμε ότι η τοπική βιομηχανική βάση εξακολουθεί να είναι προσανατολισμένη στις προπολεμικές μεταποιητικές δραστηριότητες (τρόφιμα, μέταλλο, οικοδομικές ύλες, υφαντουργία-νηματοουργία και καπνός). Παράλληλα, όπως και προπολεμικά, οι μονάδες εξακολουθούν να είναι εντάσεως εργασίας (με εξαίρεση την ΑΓΕΤ και την Βαμβακουργία), καθώς φαίνεται από την σύγκριση ιπποδύναμης και απασχόλησης. Τέλος, ορισμένες παραδοσιακές βιοτεχνικές δραστηριότητες (π.χ. βυρσοδεψία, πυρηνε-λαιουργία-σαπυνοποιία κ.ά.) βρίσκονται ένα βήμα πριν την οριστική εξαφάνιση τους.

Μέσα σε ένα τέτοιο κλίμα (κυριαρχίας των προπολεμικών δομών και δραστηριοτήτων), θα περίμενε κανείς ότι η βιομηχανική βάση του Βόλου θα ερχόταν αντιμέτωπη στα τέλη της εξεταζόμενης περιόδου με την κρίση. Ωστόσο, κάτι τέτοιο δεν συνέβει, όχι βέβαια επειδή οι εναπομείνουσες μονάδες κατόρθωσαν να εκσυγχρονιστούν και να καλύψουν τις απώλειες (σε όγκο παραγωγής, απασχόληση κ.λπ.), που προέρχονταν από το οριστικό κλείσιμο μεγάλων παραδοσιακών μονάδων. Απλώς, από το 1965 και ύστερα αρχίζουν να ιδρύονται ή να εγκαθίστανται στην πόλη νέες βιομηχανίες, που θα ανανεώσουν και θα εμπλουτίσουν την τοπική βιομηχανική βάση (Ν.Κολιού, 1993: 36-39).

Πίνακας 5

Κατανομή βιομηχανικών μονάδων, ιπποδύναμης και απασχόλησης κατά βιομηχανική δραστηριότητα στο Ν. Μαγνησίας το 1965

Βιομηχανική Δραστηριότητα	Αριθμ. Μονάδων	Ιπποδύναμη	Απασχόληση	Μέση Απασχόληση ανά Μονάδα	Μέση Ιπποδύναμη ανά Μονάδα
Αλευροβιομηχανία	9	1722	170	18,9	191,3
Μακαρονοποιία	3	376	155	51,7	125,3
Χαλβαδοποιία	2	141	82	41,0	70,5
Βιομηχ. Τροφίμων	2	154	39	19,5	77,0
Βιομηχ. Αλιπάστων	5	41	14-246	2,8-49,2	8,2
Σπορελαιουργία	1	180	28	28,0	180,0
Παγοποιία-Ψυγεία	4	984	169	42,3	246,0
Οινοπνευματοποιία	2	125	122	61,0	62,5
Καπνοβιομηχανία	1	230	805	805,0	230,0
Υφαντουργία	4	720	693	173,3	180,0
Νηματοουργία	3	4439	745	248,3	1479,7
Μεταξουργία	1	3,5	22	22,0	3,5
Επεξεργ. Χάρτου	1	42	32	32,0	42,0
Λιθογραφία	1	10	5	5,0	10,0
Πυρην-Σαπωνοποιία	1	19	27	27,0	19,0
Βυρσοδεψία	1	38	4	4,0	38,0
Βιομηχανία Αερίων	1	270	10	10,0	270,0
Οικοδομικές Ύλες	5	14319	590	118,0	2863,8
Πλινθοκεραμοποιία	2	420	229	114,5	210,0
Σιδηροβιομηχανία	14	6578	1329	94,9	469,9
Καρροποιία	1	75	11	11,0	75,0
Ηλεκτρικά Ψυγεία	1	78	134	134,0	78,0
Λοιπές Βιομηχαν.	1	80	16	16,0	80,0
Σύνολο	66	31044,5	5431-5663	82,3	470,4

Πηγή: Ν.Κολιού, 1993: 36-39

Η διαδικασία εγκατάστασης νέων βιομηχανικών μονάδων στην περιοχή έχει αρκετά κοινά σημεία, καθώς και ορισμένες διαφορές με την ανάλογη

διαδικασία που έλαβε χώρα στα τέλη του περασμένου αιώνα. Οι μονάδες που είναι τώρα προσανατολισμένες στην εθνική αγορά, εγκαθίστανται στο Βόλο προκειμένου να εκμεταλλευτούν τα χωρικά πλεονεκτήματα της περιοχής (κυρίως την γεωγραφική της θέση στο μέσο της απόστασης μεταξύ Αθήνας-Θεσσαλονίκης), όπως και στο τέλος του περασμένου αιώνα. Η εθνική οδός που αποπερατώνεται στις αρχές της δεκαετίας του '60, ενισχύει, καθώς και η σιδηροδρομική γραμμή τη δεκαετία του 1880, τα πλεονεκτήματα αυτά. Παράλληλα η ύπαρξη ειδικευμένου εργατικού και επιστημονικού δυναμικού συμβάλει στην εξέλιξη αυτή, όπως και η ύπαρξη εργατών ειδικευμένων με τις βιοτεχνικές δραστηριότητες βοήθησε στην ανάπτυξη της βιομηχανίας κατά την περίοδο εκβιομηχάνισης της περιοχής.

Ωστόσο, κατά την πρώτη περίοδο εκβιομηχάνισης και βιομηχανικής ανάπτυξης της πόλης, η επενδυτική πρωτοβουλία για την ίδρυση μεταποιητικών καταστημάτων ανήκει σε κεφαλαιούχους, που είτε κατάγονται από την περιοχή, είτε επιλέγουν το Βόλο ως έδρα των επιχειρηματικών τους δραστηριοτήτων (που μπορεί βέβαια να επεκτείνονται και σε άλλες περιοχές). Αντίθετα στην περίπτωση της εξεταζόμενης περιόδου, όχι μόνο τα κεφάλαια με τα οποία ιδρύονται οι νέες μονάδες δεν είναι τοπικά, αλλά ούτε η έδρα των επιχειρήσεων είναι εγκατεστημένη στο Βόλο. Το γεγονός ότι η βιομηχανία “φεύγει” από τα χέρια των ντόπιων επιχειρηματιών σηματοδοτεί και αλλαγές στο ρόλο της στην τοπική οικονομία. Οι διασυνδέσεις της βιομηχανίας με τις υπόλοιπες τοπικές οικονομικές δραστηριότητες (τραπεζικές, ασφαλιστικές, εμπορικές υπηρεσίες κ.ά.) μειώνονται, η επανατοποθέτηση των κερδών στην τοπική βιομηχανική ή άλλες δραστηριότητες είναι περισσότερο αβέβαια, ενώ παράλληλα περιορίζεται η συμμετοχή των βιομηχάνων στα δρώμενα της τοπικής κοινότητας. Ας μην ξεχνάμε, ότι κατά το παρελθόν, ένα μέρος των κερδών των βιομηχάνων καταναλώθηκε στην πόλη, είτε με την μορφή ιδιωτικής κατανάλωσης (ιδιωτικά μέγαρα κ.λπ.), είτε με την μορφή χρηματοδότησης της κατασκευής κοινοφελών δημοσίων έργων (Β.Χαστάογλου, 1994).

Συμπερασματικά θα λέγαμε, ότι ο μετασχηματισμός του Βόλου από τόπο εγκατάστασης βιομηχανικών επιχειρήσεων σε τόπο εγκατάστασης των τμημάτων παραγωγής βιομηχανικών μονάδων, που λαμβάνει χώρα κατά την περίοδο 1946-1968, ως απόρροια ευρύτερων χωρικών επαναϊεραρχίσεων και αλλαγών, συνεπάγεται και την ανάδειξη της βιομηχανικής απασχόλησης ως του σημαντικότερου βιομηχανικού μεγέθους για την τοπική οικονομία. Η παύση λειτουργίας των μεγάλων προπολεμικών μονάδων μπορεί να μην έχει επιπτώσεις στο μέγεθος της βιομηχανικής απασχόλησης, αφού οι νέες μονάδες καλύπτουν τις απώλειες σε θέσεις εργασίας, ωστόσο σηματοδοτεί την αλλαγή του ρόλου της βιομηχανίας στην τοπική οικονομική ανάπτυξη.

1.3 Η περίοδος 1969-1982

Η αρχή της περιόδου συμπίπτει με δύο σημαντικά γεγονότα, που θα επηρεάσουν τις εξελίξεις τόσο σε εθνικό όσο και σε τοπικό επίπεδο. Η έναρξη λειτουργίας της ΒΙΠΕ Βόλου το 1969 (η απόφαση για την ίδρυση

της έχει παρθεί ήδη από το 1965) θα σηματοδοτήσει το ξεκίνημα μίας νέας περιόδου βιομηχανικής ανάπτυξης της πόλης. Παράλληλα η απόφαση χρησιμοποίησης της τραπεζικής χρηματοδότησης για την τόνωση της ζήτησης και των βιομηχανικών επενδύσεων από την κυβέρνηση της δικτατορίας το 1968, θα υποβοηθήσει την έντονη βιομηχανική συσσώρευση _ της τάξης του 15% _ που σημειώνεται την πενταετία 1968-1973 σε εθνικό επίπεδο (Τ.Γιαννίσης, 1988: 63-68).

Παρατηρούμε επομένως, ότι η περίοδος αρχίζει με τους καλύτερους αιώνους, τόσο για την τοπική, όσο και για την ελληνική βιομηχανία στο σύνολο της. Κατά τη διάρκεια της θα διαμορφωθούν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της σύγχρονης βιομηχανικής βάσης της πόλης, αφού οι περισσότερες μεγάλες μονάδες ιδρύονται ή εγκαθίστανται στην περιοχή κατά την εξεταζόμενη περίοδο. Για αναλυτικούς λόγους, καθώς και για λόγους σύγκρισης των εξελίξεων στην τοπική βιομηχανία, με τις αντίστοιχες που λαμβάνουν χώρα στο σύνολο της εθνικής, θα μπορούσαμε να χωρήσουμε το διάστημα 1969-1982 σε δύο υποπεριόδους: την υποπερίοδο 1969-1974 και την υποπερίοδο 1975-1982. Η περιοδοποίηση αυτή, όπως και οι προηγούμενες δεν θα πρέπει να εκληφθεί βέβαια, ως απόλυτη.

1.3.1 Η υποπερίοδος 1969-1974

Η βιομηχανική ανάπτυξη της πόλης κατά την εξεταζόμενη υποπερίοδο είναι ραγδαία. Μία πρόχειρη σύγκριση των στοιχείων των απογραφών βιομηχανίας της ΕΣΥΕ των ετών 1969 και 1973 είναι άκρως διαφωτιστική.

Αν και ο αριθμός των μεταποιητικών καταστημάτων της Μαγνησίας μειώνεται ανάμεσα στα έτη 1969 και 1973 κατά 5,7% (το 1973 λειτουργούν στην περιοχή 2.511 καταστήματα έναντι 2.664 το 1969), οι εξελίξεις των υπόλοιπων βιομηχανικών μεγεθών θα μπορούσαν να θεωρηθούν κάτι περισσότερο από ικανοποιητικές.

Έτσι, η βιομηχανική συσσώρευση κεφαλαίου είναι ιδιαίτερα έντονη, όπως τουλάχιστον μαρτυρεί η εξέλιξη της ιπποδύναμης (που αποτελεί έναν καλό δείκτη της), η οποία υπερδιπλασιάζεται (αυξάνεται κατά 115% μεταξύ 1969 και 1973). Παράλληλα αυξάνεται και η βιομηχανική απασχόληση του νομού, η οποία ξεπερνά το 1973 τους 11.000 εργαζόμενους, έναντι 10.170 το 1969.

Η βιομηχανική παραγωγή διογκώνεται σημαντικά. Από 3.534 εκατομμύρια δραχμές το 1970 (σε σταθερές τιμές 1980, με βάση τους δείκτες τιμών χονδρικής βιομηχανίας της ΕΣΥΕ), το Ακαθάριστο Τοπικό Προϊόν (ΑΤΠ) της μεταποίησης ανέρχεται στα 5.002 εκατομμύρια δραχμές το 1974 (σε σταθερές τιμές 1980), σημειώνοντας μία αύξηση της τάξης του 40% σε μία τετραετία. Ταυτόχρονα, αυξάνει και η συμμετοχή της μεταποίησης στο συνολικό ΑΤΠ του νομού, φτάνοντας το 26,58% το 1974, έναντι 23,68% το 1970 (Γ.Οικονόμου, 1992). Αξίζει να σημειωθεί, ότι κατά την εξεταζόμενη υποπερίοδο σημαντική είναι και η αύξηση του συνολικού ΑΤΠ του νομού.

Η παραπάνω εξέλιξη οφείλεται πρωτίστως στην εγκατάσταση μιας σειράς μεγάλων βιομηχανικών μονάδων στην περιοχή, οι οποίες ανανεώ-

νουν την τοπική βιομηχανική βάση και την εμπλουτίζουν με δραστηριότητες ανύπαρκτες μέχρι τότε. Όπως μπορούμε να παρατηρήσουμε από τον πίνακα 6, οι περισσότερες μεγάλες μονάδες, που εγκαταστάθηκαν στην περιοχή κατά την εξεταζόμενη περίοδο και συνεχίζουν την λειτουργία τους μέχρι σήμερα, ανήκουν σε σχετικά σύγχρονους κλάδους (μηχανές και συσκευές, ηλεκτρικά είδη, ελαστικό και πλαστικά είδη, μεταφορικά μέσα), ενώ οι υπόλοιπες, που ανήκουν στους παραδοσιακούς κλάδους της ελληνικής βιομηχανίας, δραστηριοποιούνται κυρίως στον κλάδο των μη μεταλλικών ορυκτών. Στις σημαντικές μονάδες που ιδρύθηκαν την περίοδο 1969-1974 θα πρέπει να προσθέσουμε επίσης και ορισμένες άλλες που σήμερα πλέον δεν λειτουργούν (Μεταλλουργική Χάλυψ, βιομηχανία ενδυμάτων ΙΝΤΕΞ ΕΠΕ κ.ά.) και για τις οποίες ισχύουν όσα είπαμε και για τις προηγούμενες.

Πίνακας 6

Επιχειρήσεις που ιδρύθηκαν στη Μαγνησία την περίοδο 1969-1974 και συνεχίζουν την λειτουργία τους μέχρι σήμερα

Κλάδος	Έτος Ίδρυσης	Όνομασία Επιχείρησης	Απασχόληση 1993	Πάγιο Κεφάλαιο (σε εκαταμμύρια δρχ. το 1991)
21	1973	Αφοί Ν.Χριστοδούλου	10 ¹	-
30	1972	ΙΜΑΣ Α.Ε	185 ²	5519,1
32	1972	Ν.Τσιανάκας Ο.Ε	7	-
33	1972	ΙΡΔΑ Α.Ε	51 ²	591,2
33	1973	Βιομπετόν Θεσσαλ. ΑΕ	35	367,6
33	1970	Γ.Κοτοπουλέας	30	364,5
33	1971	ΒΙΟΣΚΥΡ	19	216,2
36	1972	Σέφελ-Ράου ΕΠΕ	12	-
36	1970	MAGNETON ΕΠΕ	12	-
36	1974	ΘΕΟΣΤΥΛ ΑΕ	10	-
37	1973	ΑΛΚΑΤΕΛ ΧΑΝΔΡΗΣ	140	1785,0
38	1974	ΚΥΗΛΕΡ HELLAS	20 ²	-
39	1974	Ν.Ζαχαρίου Α.Ε	37	174,4
		Σύνολο	568	9018,0

1. Τα στοιχεία απασχόλησης αφορούν τον Αύγουστο του 1986 και προέρχονται από την Τεχνική Επιθεώρηση Εργασίας Ν. Μαγνησίας.

2. Τα στοιχεία απασχόλησης αφορούν τον Μάρτιο του 1994 και προέρχονται από την Τεχνική Επιθεώρηση Εργασίας Ν. Μαγνησίας.

Πηγή: Τεχνική Επιθεώρηση Εργασίας Ν. Μαγνησίας, Εμποριοβιομηχανικό Επιμελητήριο Ν. Μαγνησίας, ICAP HELLAS, 1993.

Είναι προφανής, η διαφορά μεταξύ των μονάδων που εγκαταστάθηκαν στην περιοχή κατά την εξεταζόμενη περίοδο και εκείνων που εγκαταστάθηκαν στην περιοχή κατά το διάστημα 1946-1968. Οι τελευταίες ήταν κατά κανόνα πολύ μικρότερες σε μέγεθος, δραστηριοποιούντο σε παραδοσιακούς κλάδους της τοπικής βιομηχανίας και δεν καθόρισαν τις μετέπειτα

εξελίξεις. Αντίθετα, οι μονάδες που ιδρύονται την περίοδο 1969-1973 είναι προσανατολισμένες σε δυναμικούς κλάδους της βιομηχανίας, έχουν οι περισσότερες μορφή ανώνυμης εταιρίας και προκαλούν μία γενικότερη αναδιάρθρωση της τοπικής μεταποιητικής βάσης. Η μετέπειτα εξέλιξη τους τους τεκμηριώνει απόλυτα τον παραπάνω ισχυρισμό. Όπως φαίνεται και από τις δύο τελευταίες στήλες του πίνακα 6, οι μονάδες που ιδρύθηκαν κατά την εξεταζόμενη υποπερίοδο, παρά τον μικρό αριθμό τους απασχολούν σήμερα το 5% περίπου των εργαζομένων στην μεταποίηση, ενώ συγκεντρώνουν το 6,72% του συνολικού παγίου κεφαλαίου των μονάδων που είναι εγκατεστημένες στη Μαγνησία και περιλαμβάνονται στον οικονομικό οδηγό της ICAP.

Οι παράγοντες που οδήγησαν στην ανάπτυξη της τοπικής βιομηχανίας κατά την εξεταζόμενη περίοδο, θα πρέπει να αναζητηθούν όχι μόνο στις εξελίξεις στο σύνολο της εθνικής βιομηχανίας, αλλά και στα χωρικά πλεονεκτήματα της πόλης, καθώς και στις ειδικότερες δομές της οικονομίας και της κοινωνίας της.

Το διάστημα που εξετάζουμε είναι η φάση της σημαντικότερης ανάπτυξης της ελληνικής βιομηχανίας και της στροφής της σε δυναμικότερους και τεχνολογικά συνθετότερους κλάδους, όπως η μεταλλουργία, τα μεταφορικά μέσα, τα χημικά κ.λπ. (Τ.Γιαννίτσης, 1988: 54-61 και 62-73 · Κ.Βαϊτσος και Τ.Γιαννίτσης, 1987: 35-43). Η πόλη ωφελείται από την εξέλιξη αυτή, όχι τόσο επειδή η τοπική βιομηχανία επωφελείται στο σύνολο της από την ευνοϊκή συγκυρία και τα επενδυτικά κίνητρα, αλλά επειδή η περιοχή κατορθώνει να έλξει ορισμένες από τις νέες μονάδες που ιδρύονται. Ο Γ. Καυκαλάς σε μελέτη του έχει δείξει ότι η κλαδική αναδιάρθρωση των περιφερειακών παραγωγικών συστημάτων της περιόδου 1969-1978 προέκυψε από την αλλαγή της χωροθετικής συμπεριφοράς των κλάδων, που έδειξαν να προτιμούν μία κεντρική ομάδα περιφερειών. Ειδικά για την περίπτωση της Μαγνησίας, από την ίδια μελέτη, προκύπτει ότι η εντονότερη αύξηση της βιομηχανικής απασχόλησης στο νομό, από ότι στο σύνολο της χώρας κατά την ίδια περίοδο, δεν οφείλεται στην αρχική κλαδική διάρθρωση της περιοχής, αλλά στην αλλαγή της χωροθετικής συμπεριφοράς των κλάδων, που εξέφρασαν προτίμηση για την περιοχή (Γ.Καυκαλάς, 1992: 88-98).

Οι επιχειρήσεις επιλέγουν τον Βόλο ως τόπο εγκατάστασης των παραγωγικών τμημάτων τους, λόγω των χωρικών πλεονεκτημάτων που εμφανίζει η περιοχή. Βρισκόμενη πάνω στον άξονα S, στο μέσο της απόστασης μεταξύ Αθήνας και Θεσσαλονίκης καθιστά εύκολη την πρόσβαση στις αγορές ολόκληρης της χώρας και σχετικά φθηνή την μεταφορά πρώτων υλών και ενδιάμεσων εισροών. Παράλληλα, το λιμάνι της περιοχής, που κατά το προηγούμενα χρόνια έχει αναβαθμιστεί σημαντικά, αυξάνει τα χωρικά πλεονεκτήματα της και ειδικότερα την δυνατότητα προμήθειας πρώτων υλών από το εξωτερικό και την πραγματοποίηση εξαγωγών.

Ταυτόχρονα το εργατικό δυναμικό της πόλης, διαθέτει βιομηχανική εργασιακή κουλτούρα, και το επιστημονικό δυναμικό αρκετή βιομηχανική εμπειρία. Ο παράγοντας αυτός είναι καθοριστικής σημασίας για την

προσέλκυση των νέων τεχνολογικά προηγμένων μονάδων, οι οποίες έχουν ανάγκη από εργασιακό δυναμικό εξοικωμένο με την τεύλορική οργάνωση της εργασίας και ικανού να εκπαιδευτεί και να προσαρμοστεί γρήγορα στις απαιτήσεις χρήσης ενός περισσότερο προηγμένου μηχανολογικού εξοπλισμού. Η εξειδίκευση, τόσο του προϊόντος όσο και της παραγωγικής διαδικασίας, καθιστούν κάθε ελαττωματική χρήση του εξοπλισμού και κάθε ολιγωρία του προσωπικού ιδιαίτερα επιζήμια για την λειτουργία της επιχείρησης. Παράλληλα η πόλη κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '60 δεν επλήγει καθόλου από την μετανάστευση, γεγονός που σήμαινε, ότι η προσφορά εργατικού δυναμικού (τόσο ανδρικού, όσο και γυναικείου κυρίως), μάλλον κυμάνθηκε σε υψηλά επίπεδα, σε όλη τη διάρκεια της περιόδου (Γ.Οικονόμου, 1992). Το τελευταίο βέβαια, σήμαινει, ότι η περιοχή συγκέντρωνε πλεονεκτήματα, ακόμα και για τις μονάδες εντάσεως εργασίας (κλωστουφαντουργίες, βιομηχανίες ενδυμάτων κá), που θα ήθελαν να επωφεληθούν από τους χαμηλούς μισθούς.

Τέλος, η δημιουργία της ΒΙΠΕ και η προσφορά σημαντικών σύγχρονων υποδομών για τις μεγαλύτερες επιχειρήσεις, αποτέλεσε έναν ακόμα παράγοντα ανάπτυξης της βιομηχανίας της πόλης. Είναι χαρακτηριστικό ότι το 1992 βρίσκοταν εγκατεστημένες στη ΒΙΠΕ 75 επιχειρήσεις (βιομηχανίες και βιοτεχνίες) που απασχολούσαν περίπου 4.000 εργαζόμενους (Πανεπιστήμιο Αιγαίου, 1992: 120-122). Πρέπει όμως να επισημάνουμε ότι, παρά το γεγονός ότι η δημιουργία της ΒΙΠΕ σαφώς σηματοδότησε την αρχή μιας νέας περιόδου βιομηχανικής ανάπτυξης της πόλης, δεν ήταν και ο σημαντικότερος παράγοντας που οδήγησε σε αυτή την εξέλιξη. Όπως άλλωστε προκύπτει και από τις επίσημες θέσεις των κυβερνητικών οργάνων της εποχής, ο λόγος που προκρίθηκε η χωροθέτηση μίας από τις πρώτες ΒΙΠΕ της χώρας στο Βόλο, ήταν τα χωρικά πλεονεκτήματα της περιοχής καθώς και το γεγονός, ότι διέθετε ήδη μία σημαντική βιομηχανική βάση (Σ.Μαγγανά-Κακαουνάκη, 1991: 106-111). Άρα, και στην περίπτωση της ΒΙΠΕ τα χωρικά πλεονεκτήματα της περιοχής ήταν αυτά που συνέβαλαν στην δημιουργία της, άσχετα βέβαια αν η λειτουργία της τελευταίας συνέβαλε στην ενίσχυση των πλεονεκτημάτων αυτών.

Συμπερασματικά, η ανάπτυξη της βιομηχανίας κατά την περίοδο 1969-1973 ήταν αποτέλεσμα της ίδρυσης μιας σειράς νέων βιομηχανιών, οι οποίες εγκαταστάθηκαν στην περιοχή ελκόμενες από τα προαναφερθέντα πλεονεκτήματα της. Οι μονάδες αυτές συνέβαλαν σημαντικά στην αύξηση του βάρους της μεταποίησης στην τοπική οικονομία, στην εντατικοποίηση της συσσώρευσης βιομηχανικού κεφαλαίου και στην αύξηση της βιομηχανικής απασχόλησης. Ταυτόχρονα, σηματοδότησαν και την έναρξη μίας διαδικασίας αναδιάρθρωσης της τοπικής βιομηχανικής βάσης προς όφελος των περισσότερων σύγχρονων κλάδων.

1.3.2 Η υποπερίοδος 1975-1982

Κατά τη διάρκεια της περιόδου αυτής εντάθηκαν οι εξελίξεις που είχαν ήδη δρομολογηθεί από την προηγούμενη περίοδο. Η στροφή της μεταποιητικής βάσης της πόλης προς τους περισσότερο τεχνολογικά σύγχρονους

κλάδους, καθώς και τους κλάδους εντάσεως κεφαλαίου είναι πλέον φανερή.

Η συσσώρευση βιομηχανικού κεφαλαίου συνεχίζεται με ακόμη εντονότερους ρυθμούς. Μεταξύ των ετών 1973 και 1978, σύμφωνα με τις απογραφές βιομηχανίας της ΕΣΥΕ, η συνολική ιπποδύναμη των μεταποιητικών καταστημάτων του νομού αυξάνεται κατά 146%, ξεπερνώντας τους 300 χιλιάδες ίππους, έναντι 122 χιλιάδων το 1973. Η εξέλιξη αυτή θα συνεχιστεί και κατά το διάστημα 1978-1984, με σαφώς όμως χαμηλότερους ρυθμούς (η ιπποδύναμη αυξάνεται κατά 8,8%).

Η μέση ετήσια βιομηχανική απασχόληση στο σύνολο της Μαγνησίας ανέρχεται το 1978 σε 14.796 απασχολούμενους, έχοντας σημειώσει σημαντική αύξηση σε σχέση με το 1973 (33,7%). Επίσης αυξητική πορεία θα ακολουθήσει και στο διάστημα μεταξύ των απογραφών της ΕΣΥΕ του 1978 και του 1984. Η αύξηση στο διάστημα αυτό είναι όμως αρκετά μικρότερη (μόλις 4,9%).

Το αρκετά μικρότερο ποσοστό αύξησης της απασχόλησης, σε σχέση με το ποσοστό της ιπποδύναμης υποδηλώνει, ότι οι μονάδες, που εγκαταστάθηκαν στην περιοχή κατά την εξεταζόμενη υποπερίοδο ήταν κυρίως εντάσεως κεφαλαίου, γεγονός που σηματοδοτεί και την στροφή της μεταποιητικής βάσης του νομού στους κλάδους εντάσεως κεφαλαίου.

Το τελευταίο γίνεται περισσότερο φανερό στους δύο πίνακες 7 και 8 που ακολουθούν. Όπως φαίνεται στον πίνακα 7, στην αύξηση της απασχόλησης μεταξύ των ετών 1973 και 1978 συνέβαλαν θετικά οι περισσότεροι κλάδοι. Την μεγαλύτερη συμβολή την είχαν οι κλάδοι έντασης κεφαλαίου (βασικές μεταλλουργικές, μη μεταλλικά ορυκτά κ.ά.), χωρίς αυτό βέβαια να σημαίνει, ότι δέν συνέβαλλαν σημαντικά ορισμένοι κλάδοι τόσο εντάσεως εργασίας (ένδηση-υπόδηση), όσο και μέσης εντάσεως εργασίας ή κεφαλαίου (υφαντικές, τελικά προϊόντα μετάλλου). Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός, ότι ακόμα και στους κλάδους που σημειώνονται απώλειες θέσεων εργασίας, αυτές είναι εξαιρετικά μικρές, κάτι που θα μπορούσε ίσως να αποδωθεί, σε μία διαδικασία αντικατάστασης της εργασίας από κεφάλαιο, ή και την παύση λειτουργίας μερικών μικρών μονάδων.

Αντίθετα, η κατάσταση στο επόμενο διάστημα 1978-1984 είναι περισσότερο ξεκάθαρη, αφού η αύξηση της απασχόλησης οφείλεται αποκλειστικά στην αύξηση των θέσεων εργασίας στους κλάδους εντάσεως κεφαλαίου. Οι κλάδοι έντασης εργασίας (ένδυση-υπόδηση, καπνοβιομηχανίες), και μέσης έντασης κεφαλαίου (τελικά προϊόντα μετάλλου) εμφανίζουν τις μεγαλύτερες απώλειες θέσεων εργασίας, που θα πρέπει να αποδοθούν στην επερχόμενη κρίση. Πάντως γεγονός είναι ότι κατά την εξεταζόμενη υποπερίοδο η τοπική βιομηχανική βάση αναδιάρθρώνεται και αυξάνεται η σημασία των κλάδων έντασης κεφαλαίου και των κλάδων παραγωγής ενδιάμεσων και κεφαλαιουχικών προϊόντων. Το βάρος των κλάδων παραγωγής μηχανών & συσκευών, ηλεκτρικών συσκευών, μεταφορικών μέσων καθώς και των βασικών μεταλλουργικών μονάδων, αυξάνει όσον αφορά την απασχόληση, με παράλληλη μείωση του βάρους

των κλάδων των ειδών διατροφής και των τελικών προϊόντων μετάλλου (πίνακας 8).

Συνεπώς και κατά τη διάρκεια της εξεταζόμενης υποπεριόδου η τοπική βιομηχανική βάση εξακολουθεί να είναι στραμμένη στους κλάδους όπου παραδοσιακά εξειδικευόταν (είδη διατροφής, υφαντουργία, ένδυση-υπόδυση, τελικά προϊόντα μετάλλου και μη μεταλλικά ορυκτά). Οι κλάδοι αυτοί προσφέρουν απασχόληση σχεδόν στο 54% των εργαζόμενων στη βιομηχανία. Ωστόσο το βάρος των περισσότερο σύγχρονων κλάδων (χημικά, μεταφορικά μέσα, βασικές μεταλλουργικές, ηλεκτρικές συσκευές, πετρέλαιο-άνθρακας, μηχανές & συσκευές και ελαστικό-πλαστικά) έχει αυξηθεί κατακόρυφα. Οι τελευταίοι προσφέρουν το 1984 απασχόληση στο 1/3 του βιομηχανικού εργασιακού δυναμικού του νομού.

Πίνακας 7

Ιεραρχική κατάταξη κλάδων βάσει της συμβολής τους (%) στην αύξηση της βιομηχανικής απασχόλησης του Ν. Μαγνησίας.

	1973-1978		1978-1984
Ένδυση-Υπόδυση	21,79	Μηχανές & Συσκευές	99,86
Βασικές Μεταλλουργικές	19,30	Μεταφορικά Μέσα	89,80
Υφαντικές	17,01	Βασικές Μεταλλουργικές	57,68
Τελ.Προϊόντα Μετάλλου	16,14	Είδη Διατροφής	35,89
Ηλεκτρικές Συσκευές	13,15	Ηλεκτρικές Συσκευές	13,13
Μη Μεταλλικά Ορυκτά	7,26	Χάρτου	8,24
Μεταφορικά Μέσα	6,40	Ελαστικό-Πλαστικά	6,28
Χάρτου	4,89	Χημικά	4,19
Ελαστικό-Πλαστικά	4,18	Πετρέλαιο-Άνθρακας	4,19
Χημικά	3,51	Λοιπές Βιομηχανίες	0,98
Εκδόσεις-Εκτυπώσεις	1,59	Εκδόσεις-Εκτυπώσεις	0,56
Ποτά	1,24	Ξύλο & Φελλός	0,42
Πετρέλαιο-Άνθρακας	0,19	Υφαντικές	0,00
Δέρμα & Γουναρικά	-0,05	Δέρμα & Γουναρικά	-0,70
Λοιπές Βιομηχανίες	-0,65	Μη Μεταλλικά Ορυκτά	-3,07
Καπνοβιομηχανίες	-1,00	Είδη Επιπλώσεως	-3,07
Ξύλο & Φελλός	-1,00	Ποτά	-5,31
Είδη Επιπλώσεως	-1,89	Καπνοβιομηχανίες	-11,17
Μηχανές & Συσκευές	-4,97	Ένδυση-Υπόδυση	-44,13
Είδη Διατροφής	-7,10	Τελ.Προϊόντα Μετάλλου	-153,77

Πηγή: Απογραφές Βιομηχανίας ΕΣΥΕ 1973,1978 και 1984 (ιδία επεξεργασία).

Ανάλογη είναι και η κατανομή της εγκατεστημένης ιπποδύναμης ανάμεσα στις δύο προαναφερόμενες ομάδες κλάδων, την περίοδο που εξετάζουμε. Το 1984 οι παραδοσιακοί κλάδοι της περιοχής συγκέντρωναν το 61,75% της συνολικής ιπποδύναμης των μονάδων του νομού (κυρίως λόγω του κλάδου των μη μεταλλικών ορυκτών), ενώ οι πιο σύγχρονοι κλάδοι συγκέντρωναν και πάλι το 1/3 της συνολικής ισχύος.

Παράλληλα, με τις όποιες αναδιαρθρώσεις λαμβάνουν χώρα στην τοπική βιομηχανική βάση, η βιομηχανική παραγωγή σχεδόν διπλασιάζεται. Το ΑΤΠ της μεταποίησης αυξάνεται κατά 94,5% στο διάστημα 1974-1979 με ταυτόχρονη αύξηση της συμμετοχής της μεταποίησης στο συνολικό ΑΤΠ της Μαγνησίας. Συγκεκριμένα το 1979 η μεταποίηση συμβάλλει κατά 33,86% στο ΑΤΠ του νομού, έναντι 26,58% το 1974 (Γ.Οικονόμου, 1992). Το 1982, μάλιστα, το ΑΤΠ της μεταποίησης θα ανέλθει στο ύψος των 11.343 εκατομμυρίων δραχμών (σε σταθέρους τιμές 1980, με βάση τους δείκτες τιμών χονδρικής βιομηχανίας της ΕΣΥΕ), που αποτελεί και τη μεγαλύτερη τιμή που έλαβε μεταπολεμικά ο δείκτης αυτός. Την ίδια χρονιά η συμμετοχή της μεταποίησης στο ΑΤΠ της Μαγνησίας θα φτάσει στο 34,91% (Γ.Οικονόμου, 1992).

Πίνακας 8

Ποσοστιαία συμβολή των κλάδων στην απασχόληση

	1973	1978	1984
Είδη Διατροφής	19,32	12,71	13,77
Ποτά	2,11	1,89	1,56
Καπνοβιομηχανίες	1,24	0,68	0,14
Υφαντικές	9,35	11,27	10,74
Ένδυση-Υπόδυση	11,59	14,15	11,45
Ξύλο & Φελλός	6,12	4,34	4,16
Είδη Επιπλώσεως	4,86	3,17	2,88
Χάρτου	0,07	1,28	1,60
Εκδόσεις-Εκτυπώσεις	1,40	1,45	1,41
Δέρμα & Γουναρικά	0,22	0,15	0,11
Ελαστικό-Πλαστικά	0,70	1,57	1,78
Χημικά	0,36	1,15	1,29
Πετρέλαιο-Άνθρακας	0,05	0,08	0,27
Μη Μεταλλικά Ορυκτά	11,72	10,60	9,97
Βασικές Μεταλλουργικές	1,16	5,70	8,11
Τελ.Προϊόντα Μετάλλου	15,91	15,51	7,70
Μηχανές & Συσκευές	6,68	3,76	8,20
Ηλεκτρικές Συσκευές	2,26	4,99	5,37
Μεταφορικά Μέσα	4,31	4,84	8,76
Λοιπές Βιομηχανίες	1,17	0,71	0,73

Πηγή: Απογραφές Βιομηχανίας ΕΣΥΕ 1973, 1978 και 1984 (ιδία επεξεργασία).

Οι παραπάνω εξελίξεις οφείλονται, φυσικά στην εγκατάσταση μίας σειράς αξιολογών μεταποιητικών μονάδων στην περιοχή. Την περίοδο που εξετάζουμε, εγκαθίστανται ή ιδρύονται στην περιοχή, οι σημαντικότερες σήμερα βιομηχανικές μονάδες, που διαμορφώνουν και το προφίλ της βιομηχανίας της πόλης.

Όπως φαίνεται και από τα στοιχεία του πίνακα 9, οι μονάδες που ιδρύθηκαν στην περιοχή στο διάστημα 1975-1982 και συνεχίζουν την λειτουργία τους έως σήμερα, απασχολούσαν, στις αρχές του 1994, 2.825

εργαζόμενους (σχεδόν το 25% των απασχολούμενων στην μεταποίηση) και συγκέντρωναν το 1991 πάγιο κεφάλαιο ύψους 35,7 δισεκατομμυρίων δραχμών (περίπου το 26,6% του παγίου κεφαλαίου των μονάδων που είναι εγκαταστημένες στη Μαγνησία και περιλαμβάνονται στον οικονομικό οδηγό της ICAP HELLAS). Οι περισσότερες από αυτές δραστηριοποιούνται είτε σε σχετικά σύγχρονους κλάδους (χημικά, βασική μεταλλουργία, μηχανές & συσκευές, μεταφορικά μέσα κ.ά.), είτε σε κλάδους εντάσεως κεφαλαίου (μη μεταλλικά ορυκτά), ενώ δεν λείπουν και οι μονάδες, που παρά το γεγονός,

Πίνακας 9

Επιχειρήσεις που ιδρύθηκαν στη Μαγνησία την περίοδο 1975-1982 και συνεχίζουν την λειτουργία τους μέχρι σήμερα

Κλάδος	Έτος Ίδρυσης	Ονομασία Επιχείρησης	Απασχόληση (Μάρτιος 1994)	Πάγιο Κεφάλαιο (σε εκαταμμύρια δρχ. το 1991)
20	1978	ΑΔΕΛΚΑΝ ΑΒΕΕ	200-400 ¹	3249,7
20	1975	Ελαιουργία Μαγνησίας	8-25 ¹	114,3
20	1980	Ε.Ι.ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΑΕ	161	3610,7
21	1981	Κουτσίκος Α.Ε	15 ¹	296,5
23	1978	Μ.Τσιπλάκος ΒΙΟΠΑΛ	128	1268,3
27	1976	ΒΙΣ Α.Ε	231	4350,0
31	1977	ΕΥΡΗΚΑ ΕΛΛΑΣ	74	1104,5
31	1978	ΛΙΝΤΕ ΕΛΛΑΣ ΕΠΕ	17	-
33	1977	ΜΠΕΤΟΝ ΒΟΛΟΥ ΕΠΕ	21	73,2
33	1977	Φ.Κ.Λαδόπουλος Α.Ε	15 ¹	105,8
33	1977	Τσαντίλης Α.Ε	15 ¹	73,2
34	1975	Χαλυβουργία Θεσσαλίας	445	6078,4
35	1977	ΑΛΜΑ ΕΠΕ	4 ¹	3,0
35	1975	ΜΕΤΚΑ ΑΕ	320	5924,3
35	1982	ΒΙΕΣ ΑΕ	20	276,6
35	1982	SERVISTEEL	58	957,9
35	1975	ΛΕΒΕΝΤΕΡΗΣ	79	1103,8
35	1982	SIELMAN	45 ¹	232,7
35	1981	ΒΕΚ ΕΠΕ	28	259,9
36	1978	ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΑΕ	18	204,8
36	1978	ΕΒΙΕΣΚ ΑΕ	309	1134,4
37	1976	ΣΤΑΛΚΟ ΑΒΕ	60	1004,7
38	1981	ΤΕΚΟΜ ΑΒΕΤΕ	64	396,5
38	1978	ΤΕΟΚΑΡ ΑΒΕΕ	490	3899,1
		Σύνολο	2825	35722,3

1. Τα στοιχεία απασχόλησης για τις επιχειρήσεις αυτές αφορούν το 1993 και προέρχονται από τον Ελληνικό Οικονομικό Οδηγό της ICAP HELLAS.

Πηγή: Τεχνική Επιθεώρηση Εργασίας Ν. Μαγνησίας, Εμποριοβιομηχανικό Επιμελητήριο Ν. Μαγνησίας και ICAP HELLAS, 1993.

ότι ανήκουν σε παραδοσιακούς κλάδους της τοπικής βιομηχανίας, εν τούτοις παράγουν σύγχρονα και με μεγάλη ζήτηση προϊόντα (τελικά προϊόντα μετάλλου, είδη διατροφής).

Οι παράγοντες που επηρέασαν τις επιχειρήσεις να εγκατασταθούν στο Βόλο, θα λέγαμε, ότι δεν διαφοροποιούνται από αυτούς που αναφέραμε στην προηγούμενη ενότητα (γεωγραφική θέση περιοχής, υποδομές, ύπαρξη άφθονου με βιομηχανική εργασιακή κουλτούρα προσωπικού). Ωστόσο, η προηγούμενη υποπερίοδος ήταν το διάστημα της στροφής της ελληνικής βιομηχανίας προς τους τεχνολογικά περισσότερο σύνθετους κλάδους και τους κλάδους παραγωγής ενδιάμεσων και κεφαλαιουχικών προϊόντων. Αντίθετα, στην περίοδο που εξετάζουμε το επενδυτικό πρότυπο αντιστρέφεται και η ελληνική βιομηχανία προσανατολίζεται ξανά προς τους παραδοσιακούς κλάδους (Τ.Γιαννίσης, 1988: 69-72).

Παρατηρούμε, επομένως, ότι οι σημαντικότερες μεταπολεμικά βιομηχανικές επενδύσεις στους κλάδους παραγωγής κεφαλαιουχικού εξοπλισμού και ενδιάμεσων εισροών πραγματοποιούνται στην περιοχή την περίοδο που, οι επενδύσεις σε τέτοιου είδους δραστηριότητες όχι μόνο ελαττώνονται, αλλά και η ελληνική βιομηχανία εισέρχεται σε βαθειά φάση ύφεσης, για μια σειρά από λόγους που η συζήτηση τους ξεφεύγει από τα στενό πλαίσιο της εργασίας αυτής.

Ωστόσο, το ερώτημα παραμένει: κάτω από την επίδραση ποιων παραγόντων πραγματοποιήθηκαν τόσο αξιόλογες επενδύσεις στην περιοχή μέσα σε μία αρκετά αρνητική οικονομική συγκυρία;

Αναμφίβολα στην εξέλιξη αυτή σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε η κρατική πολιτική χωροθέτησης της βιομηχανίας, όπως αυτή εκφράστηκε μέσα από την λειτουργία της ΒΙΠΕ Βόλου (μίας από τις τρεις πρώτες ΒΙΠΕ της χώρας) και κυρίως το Α.Ν 147/67 (και τα Π.Δ 1078/71, 1134/72, 1212/72 1312/72 καθώς και 1377/73). Με βάση το νόμο αυτό, προβλεπόταν μία σειρά κινήτρων για τις μονάδες που θα χωροθετούταν εκτός Αττικής. Η Μαγνησία περιλαμβάνονταν με βάση το Π.Δ 1078/71 στην Γ' περιοχή κινήτρων στην οποία τα κίνητρα ήταν αυξημένα (Μ.Αγγελίδης, 1991:195-213). Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με τα χωρικά πλεονεκτήματα της περιοχής και την ύπαρξη σημαντικών υποδομών οδήγησε τις μεγάλες μονάδες να εγκατασταθούν στην περιοχή.

Παράλληλα, ένας άλλος βασικός παράγοντας που συνέβαλε στην πραγματοποίηση σημαντικών βιομηχανικών επενδύσεων στην περιοχή κατά την περίοδο που εξετάζουμε ήταν η ύπαρξη του λιμανιού του Βόλου, το οποίο διευκόλυνε την πραγματοποίηση εξαγωγών. Δεν θα πρέπει να διαφύγει της προσοχής μας ότι κατά την εξεταζόμενη περίοδο η ελληνική βιομηχανία, ύστερα από την κρίση του 1973 και την κάμψη της εσωτερικής αγοράς, στρέφεται προς την εξωτερική αγορά (οι ελληνικές βιομηχανικές εξαγωγές από 21% του ΑΕΠ της μεταποίησης το 1974 φτάνουν το 37,8% το 1980), ιδίως των χωρών της Μ. Ανατολής και της Β. Αφρικής (Κ.Βαϊτσος και Τ.Γιαννίσης, 1987:49-51). Το λιμάνι, και ειδικά η ύπαρξη σύνδεσης με την Μ. Ανατολή, υποβοηθεί σημαντικά την πραγματοποίηση εξαγωγών.

Αξίζει εδώ να σημειωθεί, ότι οι εκπρόσωποι των εταιρειών ΑΛΚΑΤΕΛ ΧΑΝΔΡΗΣ και ΤΕΟΚΑΡ, στις συνεντεύξεις που μας παραχώρησαν, επιβεβαίωσαν την ειδική σημασία των δύο αυτών παραγόντων (καθώς και όσων αναφέρθηκαν προηγουμένως), για την επιλογή των επιχειρήσεων τους να εγκαταστήσουν μονάδες στην περιοχή.

Συνοψίζοντας, θα λέγαμε ότι τα ειδικά πλεονεκτήματα που συγκεντρώνει η περιοχή (άφθονο εργασιακό δυναμικό τόσο ειδικευμένο όσο και ανειδίκευτο, υποδομές, χωρικά πλεονεκτήματα και επενδυτικά κίνητρα) είναι αυτά που οδηγούν στην εγκατάσταση νέων μεγάλων μονάδων κατά την εξεταζόμενη περίοδο και τη συνακόλουθη αναδιάρθρωση της μεταποιητικής βάσης της. Οι παράγοντες ανόδου και κρίσης της βιομηχανίας στο σύνολο της χώρας, αποτελούν φυσικά το πλαίσιο μέσα στο οποίο λαμβάνουν χώρα οι εξελίξεις, αλλά δεν καθορίζουν από μόνοι τους τις εξελίξεις. Το γεγονός ότι σε συνθήκες κρίσης της ελληνικής βιομηχανίας συντελείται η αναδιάρθρωση της τοπικής βιομηχανικής βάσης και η ανάπτυξη της επιβεβαιώνει την προηγούμενη άποψη.

Βλέπουμε επομένως, να μην επαληθεύεται η άποψη, που συνδέει κάθε κρίση τοπικών βιομηχανικών συγκεντρώσεων, όπως αυτή του Βόλου με την κρίση της εθνικής βιομηχανίας στο σύνολο της. Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της κάθε βιομηχανικής συγκέντρωσης είναι αυτά που σε τελική ανάλυση θα καθορίσουν την ένταση και την μορφή που θα λάβει η κρίση, καθώς και την ικανότητα του τοπικού σχηματισμού να την αντιπαρέλθει.

1.4 Συμπεράσματα

Τα σημαντικότερα συμπεράσματα, που προκύπτουν από την ανάλυση, που προηγήθηκε είναι τέσσερα.

Πρώτον η διαχρονικότητα των παραγόντων που προσδιόρισαν την ανάπτυξη της βιομηχανίας στο Βόλο. Όπως είδαμε τα χωρικά πλεονεκτήματα της πόλης, που ενισχύονται συνεχώς με την κατασκευή καινούργιων και την αναβάθμιση παλαιών υποδομών, η ύπαρξη εξειδικευμένου εργασιακού δυναμικού, καθώς και η σχετική αφθονία του, αποτελούν παράγοντες που σε κάθε περίοδο ενισχύουν την ανάπτυξη της βιομηχανίας και ιδιαίτερα των μονάδων μεγάλου μεγέθους.

Δεύτερον, το γεγονός, ότι κάθε φάση ανάπτυξης της βιομηχανίας της πόλης συνδέεται με την εγκατάσταση σε αυτήν νέων μεγάλων μονάδων, που έλκονται από τα προναφερθέντα πλεονεκτήματα της περιοχής. Οι μονάδες αυτές, που αυξάνουν την προσφορά θέσεων εργασίας, ανήκουν πολλές φορές στους παραδοσιακούς κλάδους της τοπικής βιομηχανικής βάσης. Αυτό φυσικά δεν σημαίνει ότι δεν πρόκειται για σύγχρονες μονάδες, αλλά για μονάδες που, ενώ δραστηριοποιούνται στον ίδιο κλάδο με τις υπάρχουσες παραδοσιακές, παράγουν, με περισσότερο σύγχρονους τρόπους παραγωγής (τεχνολογία έντασης κεφαλαίου), διαφορετικά προϊόντα, τα οποία έχουν μεγάλη ζήτηση. Επομένως, εντοπίζουμε και ένα σημαντικό χαρακτηριστικό της μεταποιητικής βάσης της περιοχής. Την ακαμψία προσαρμογής των περισσότερων μεγάλων μονάδων κάθε παλαιότερης περιόδου στα νέα δεδομένα (διαφοροποίηση προϊόντος,

εισαγωγή τεχνολογίας έντασης κεφαλαίου κ.λπ.) με αποτέλεσμα το οριστικό κλείσιμο τους. Αντίθετα, ο όποιος εκσυγχρονισμός πραγματοποιείται μέσα από την ίδρυση καινούργιων μονάδων, που ανήκουν πολλές φορές στον ίδιο κλάδο με τις παραδοσιακές. Η παύση λειτουργίας των μεγάλων παραδοσιακών υφαντουργικών και μεταλλουργικών μονάδων στην δεκαετία του '60 αποτελεί ένα από παράδειγμα. Σε μια εποχή που εκμηχανιζόταν η γεωργική παραγωγή στη Θεσσαλία και ιδρύονταν νέες υφαντουργικές μονάδες, έκλεισαν μεγάλες υφαντουργικές επιχειρήσεις και μονάδες παραγωγής αγροτικών μηχανημάτων!

Αυτή η διαχρονική εξειδίκευση της τοπικής βιομηχανικής βάσης σε ορισμένους κλάδους δεν σημαίνει βέβαια, ότι δεν πραγματοποιούνται αναδιαρθρώσεις με την ανάπτυξη νέων κλάδων στην περιοχή. Όμως και σε αυτήν την περίπτωση την πρωτοβουλία του εκσυγχρονισμού την έχουν οι νεοεισερχόμενες στην περιοχή μονάδες. Οι παλαιότερες, παρά το σημαντικό τους μέγεθος, που διευκολύνει την ανάληψη τέτοιων πρωτοβουλιών, ελάχιστες φορές έχουν προχωρήσει σε τέτοιες διαδικασίες.

Αυτό βέβαια σημαίνει ότι η βιομηχανική ανάπτυξη της περιοχής, τουλάχιστον από την δεκαετία του '60 και ύστερα, δεν μπορεί με κανένα τρόπο να θεωρηθεί ενδογενής, αφού η πρωτοβουλία ανήκει σε μη τοπικά κεφάλαια, και επιχειρήσεις, οι οποίες ελκόμενες από τα πλεονεκτήματα της περιοχής και τα διάφορα επενδυτικά κίνητρα εγκαθιστούν τα τμήματα παραγωγής τους στην περιοχή. Το γεγονός αυτό έχει ως συνέπεια, το μετασχηματισμό της περιοχής από τόπο εγκατάστασης βιομηχανικών επιχειρήσεων σε τόπο εγκατάστασης μόνο τμημάτων παραγωγής βιομηχανικών επιχειρήσεων, με αποτέλεσμα την αναγωγή της βιομηχανικής απασχόλησης στο σημαντικότερο βιομηχανικό μέγεθος για την περιοχή.

Ωστόσο, και αυτό αποτελεί το τρίτο συμπέρασμα, δεν λείπουν οι περιπτώσεις επιχειρήσεων που ιδρύθηκαν σε παλαιότερες περιόδους και οι οποίες κατόρθωσαν να ανταπεξέλθουν στις κρίσεις, να εκσυγχρονιστούν και να διαδραμματίσουν σημαντικό ρόλο στις μετέπειτα εξελίξεις. Η παράθεση των μονάδων που ιδρύθηκαν σε κάθε περίοδο σκοπό είχε να καταδείξει την σχετικά περιορισμένη πλευρά της αυτοδύναμης βιομηχανικής ανάπτυξης της περιοχής. Η τελευταία, αν και περιορισμένη σε έκταση, δεν παύει να αποτελεί μία σημαντική παράμετρο για την μελλοντική βιομηχανική ανάπτυξη της πόλης και, συνεπώς, για την εξέλιξη της βιομηχανικής απασχόλησης.

Τέλος, το τέταρτο συμπέρασμα που προκύπτει είναι πως, οι εξελίξεις των βιομηχανικών μεγεθών σε εθνική ή διεθνή κλίμακα δεν σηματοδοτούν αυτόματα και την άνοδο ή την κρίση της τοπικής βιομηχανικής βάσης. Οι σημαντικότερες βιομηχανικές επενδύσεις των τελευταίων χρόνων πραγματοποιήθηκαν στην περιοχή κατά την περίοδο της ύφεσης της ελληνικής βιομηχανίας και του "γλιστρίματος" της επενδυτικής δραστηριότητας προς τους παραδοσιακούς κλάδους. Επομένως, δεν θα πρέπει να ερμηνεύουμε τις εξελίξεις σε τοπικό επίπεδο μόνο με βάση τις εξελίξεις σε εθνικό. Όπως πολλές φορές έχουμε τονίσει ως τώρα, οι εξελίξεις σε εθνικό ή διεθνές επίπεδο δεν διαμορφώνουν κατ' αποκλειστικότητα τις εξελίξεις

σε τοπικό επίπεδο. Ακόμα και στην περίπτωση που λαμβάνουν χώρα τα ίδια φαινόμενα σε αυτά τα τρία διαφορετικά χωρικά επίπεδα, η σημασία τους είναι διαφορετική, όχι μόνο εξαιτίας της διαφορετικής κλίμακας μεγεθών, αλλά και λόγω των διαφορετικών δομών των κοινωνικοοικονομικών σχηματισμών που αντιστοιχούν σε αυτά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Η ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΚΡΙΣΗ

Στο προηγούμενο κεφάλαιο ασχοληθήκαμε με την μελέτη της βιομηχανικής ιστορίας του Βόλου και των παραγόντων που συνέβαλαν στην βιομηχανική του ανάπτυξη σε κάθε περίοδο. Στο κεφάλαιο αυτό θα επιχειρηθεί η προσέγγιση της σημερινής κρίσης, που πλήττει την τοπική βιομηχανική βάση τα τελευταία δώδεκα χρόνια. Το μεγαλύτερο βάρος θα δοθεί στην επισήμανση των χαρακτηριστικών της κρίσης, καθώς μέσω των τελευταίων θα μπορέσουμε να προσεγγίσουμε τις συνέπειες της κρίσης στην βιομηχανική απασχόληση και στον τοπικό κοινωνικοοικονομικό σχηματισμό γενικότερα. Στο πρώτο τμήμα του κεφαλαίου θα γίνει μια σύντομη αναφορά σε ορισμένα από τα αίτια της κρίσης. Αν και μία σφαιρικότερη ανάλυση των αιτιών της κρίσης θα ήταν εξαιρετικά ενδιαφέρουσα, ο εντοπισμός τους σε τέτοιο επίπεδο ανάλυσης είναι εξαιρετικά δύσκολος, λόγω του μικρού μεγέθους της τοπικής βιομηχανικής βάσης. Παράλληλα, το γεγονός, ότι η βιομηχανία της περιοχής κυριαρχείται από ορισμένες μεγάλες μονάδες, ενέχει τον κίνδυνο η ανάλυση να εκφυλιστεί σε περιπτωσιολογική συζήτηση, που δεν θα προσέφερε τίποτα στην πληρότητα της εργασίας.

Τέλος, θα πρέπει να επισημανθεί, ότι ο διαχωρισμός των συνεπειών της κρίσης από τα αίτια της είναι εξαιρετικά δύσκολη υπόθεση, αφού αρκετές από τις συνέπειες της κρίσης είναι ταυτόχρονα και αίτια της (π.χ μείωση των επενδύσεων κ.λπ.). Στο επίπεδο ανάλυσης που κινούμαστε (επίπεδο βιομηχανικής περιοχής) αυτό σημαίνει, ότι και ορισμένες συνέπειες της κρίσης σε εθνικό επίπεδο είναι δυνατόν υπό ορισμένες προϋποθέσεις να οδηγήσουν σε κρίση την τοπική βιομηχανική βάση (μέσω της μη εγκατάστασης στην περιοχή νέων μονάδων για παράδειγμα).

2.1 Τα αίτια της κρίσης

Η ελληνική βιομηχανία εισέρχεται στην φάση της ύφεσης από το 1974 και ύστερα. Η κρίση σε πρώτη φάση εκφράζεται με την μείωση των επενδύσεων στην βιομηχανία και στη συνέχεια (μετά την δεύτερη πετρελαϊκή κρίση του 1979) με τη χειροτέρευση όλων των βιομηχανικών μεγεθών. Ως σημαντικότερα αίτια της κρίσης αναφέρονται καταρχήν, τα διαρθρωτικά προβλήματα της ελληνικής βιομηχανίας (ύπαρξη πολλών και μικρών μονάδων, εξειδίκευση σε κλάδους εντάσεως εργασίας που το προϊόν τους υφίσταται τον έντονο ανταγωνισμό των προϊόντων των Νέων Βιομηχανικών Χωρών, τεχνολογική εξάρτηση κ.λπ.), που προκλήθηκαν από τον τρόπο μεταπολεμικής ανάπτυξης και επιδεινώθηκαν με την κάμψη των επενδύσεων. Στη συνέχεια η μείωση του προστατευτισμού με την είσοδο της χώρας στην ΕΟΚ και η κρίση των υπολοίπων ρυθμιστικών μηχανισμών (οικοδομή, ξένες άμεσες επενδύσεις, διεθνές εμπόριο), που επέτρεπαν την εκτόνωση των όποιων κρίσεων κατά το παρελθόν. Τέλος η τάση των μεγάλων μονάδων για απεμπλοκή των κεφαλαίων τους από το οικονομικό

σύστημα, με προσφυγή στον βραχυχρόνιο τραπεζικό δανεισμό, που οδήγησε τελικά μετά το ξέσπασμα της δεύτερης πετρελαιικής κρίσης και την άνοδο των επιτοκίων στην υπερχρέωση πολλών επιχειρήσεων (Τ.Γιαννίσης, 1988:357-371).

Από την άλλη πλευρά, η κρίση της τοπικής βιομηχανίας εκδηλώνεται το 1983 με τη μείωση για πρώτη φορά του ΑΤΠ της μεταποίησης (σε σταθερές τιμές). Ως αιτία της κρίσης είναι δύσκολο να θεωρήσουμε την ανυπαρξία επενδύσεων σε σύγχρονους βιομηχανικούς κλάδους, που το προϊόν τους είναι ανταγωνιστικό στη διεθνή αγορά (κλάδοι παραγωγής κεφαλαιουχικών αγαθών και ενδιάμεσων εισροών) καθότι, όπως είδαμε στο πρώτο κεφάλαιο, κατά την αμέσως προηγούμενη περίοδο πραγματοποιήθηκαν σημαντικές επενδύσεις στους κλάδους αυτούς και η βιομηχανική βάση της πόλης αναδιαρθρώθηκε.

Αντιθέτως, η αναζήτηση των αιτιών της κρίσης στην τακτική της προσφυγής στον βραχυχρόνιο τραπεζικό δανεισμό φαίνεται να έχει περισσότερο ενδιαφέρον. Από τα στοιχεία του πίνακα 10 προκύπτει καθαρά η υπερχρέωση αρκετών επιχειρήσεων στην δεκαετία του '80, που τις κατέστησε τελικά προβληματικές. Ο δείκτης δανειακής επιβάρυνσης από 69,7% το 1981 ανήλθε στο 141,2% το 1986. Η εξέλιξη αυτή δρομολογήθηκε από την τακτική προσφυγή στον βραχυπρόθεσμο τραπεζικό δανεισμό, και την αύξηση των τραπεζικών επιτοκίων, μετά το 1980, που είχε ως αποτέλεσμα τον οικονομικό στραγγαλισμό πολλών επιχειρήσεων, που αδυνατούσαν πλέον να εξυπηρετήσουν το χρέος τους.

Πίνακας 10

Διαχρονική εξέλιξη των δεικτών δανειακής επιβάρυνσης και δανειακής πίεσεως (%) των Α.Ε και Ε.Π.Ε της Μαγνησίας

	1966	1971	1976	1981	1986	1991
Δείκτης Δανειακής Επιβάρυνσης	60,7	64,9	64,6	69,7	141,2	63,1
Δείκτης Δανειακής Πίεσεως	56,1	62,0	62,1	67,4	102,4	58,8

Πηγή: Στατιστική Υπηρεσία ΣΒΘΚΕ

Παράλληλα, η μείωση των εξαγωγών, είτε εξαιτίας του πολέμου Ιράν-Ιράκ, είτε εξαιτίας της ανόδου του διεθνούς ανταγωνισμού και της χειροτέρευσης των όρων διεθνούς εμπορίου των ελληνικών προϊόντων, φαίνεται να αποτελεί άλλη μία αιτία της κρίσης της τοπικής βιομηχανικής βάσης. Αν και δεν υπάρχουν στοιχεία για τον αντίκτυπο της απώλειας των διεθνών αγορών (ιδιαίτερα αυτών της Μ. Ανατολής) στις τοπικές εξελίξεις, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε πως θα πρέπει να ήταν αρκετά σημαντικός λαμβανομένου υπόψη του μεγάλου αριθμού επιχειρήσεων που πραγματοποιούν εξαγωγές. Το 1991, υπήρχαν τουλάχιστον δεκατρείς μεγάλες μονάδες στο νομό, που εξήγαγαν πάνω από το 20% της παραγωγής τους, με βάση τα στοιχεία του οικονομικού οδηγού της ICAP HELLAS. Εξάλλου, η μείωση των ελληνικών εξαγωγών προς τη Μ. Ανατολή σήμανε και τη μείωση της σημασίας του λιμανιού του Βόλου ως παράγοντα έλξης νέων μονάδων. Τα χωρικά πλεονεκτήματα της περιοχής φαίνεται μάλιστα να

υποβαθμίζονται ακόμα περισσότερο μετά και το άνοιγμα της ελληνικής οικονομίας προς την βαλκανική αγορά. Αυτό φυσικά έχει ως αποτέλεσμα την μείωση του αριθμού των αξιόλογων μονάδων που εγκαθίσταται στην περιοχή μετά το 1983, γεγονός που οδηγεί στην επιδείνωση της κρίσης.

Παράλληλα, η άρση του προστατευτισμού με την είσοδο στην Κοινότητα προκάλεσε σημαντικά προβλήματα σε αρκετούς από τους παραδοσιακούς κλάδους της περιοχής (τρόφιμα, κλωστοϋφαντουργικά κ.λπ.). Για ορισμένους κλάδους μάλιστα (π.χ. κλωστοϋφαντουργία) η άνοδος του διεθνούς ανταγωνισμού από τις χώρες χαμηλού κόστους εργασίας μετά τα μέτρα φιλελευθεροποίησης του διεθνούς εμπορίου, είχε εξαιρετικά αρνητικές συνέπειες.

Τέλος, η κρίση των ρυθμιστικών μηχανισμών (οικοδομή κατά κύριο λόγο και δημόσιες επενδύσεις) σήμαναν και την μείωση της εσωτερικής ζήτησης για τα προϊόντα των κλάδων παραγωγής οικοδομικών και άλλων υλικών (μεταλλοκατασκευές, ηλεκτρολογικό υλικό, κ.ά.). Δεν είναι τυχαίο ότι στη κοινή σύσκεψη, που πραγματοποιήθηκε στις αρχές του 1994, για τη διατύπωση προτάσεων αναστροφής της πορείας αποβιομηχάνισης του νομού, οι εκπρόσωποι του ΣΒΘΚΕ έδωσαν ιδιαίτερη βαρύτητα στην αύξηση της συμμετοχής των εγχώριων προϊόντων στα δημόσια έργα, μέσω της πλήρους εκμετάλλευσης της Οδηγίας ΕΟΚ 531/90. Η οδηγία αυτή επιτρέπει για κάποια μεταβατική περίοδο (μέχρι το 1998) την εξαίρεση από διεθνείς διαγωνισμούς της δημοπράτησης των δημοσίων έργων (ΣΒΘΚΕ, 1994: 11-15).

Σε γενικές γραμμές αυτά θα μπορούσαμε να επισημανουμε ως σημαντικότερα αίτια της κρίσης που μαστίζει την τοπική βιομηχανία. Αναμφίβολα υπάρχουν και άλλες αιτίες που οδήγησαν αρκετές από τις μονάδες της περιοχής σε δυσχερή θέση. Ωστόσο, η πλήρης αναφορά σε αυτές θα έδινε στην συζήτηση έναν ανούσιο περιπτωσιολογικό χαρακτήρα, που δεν θα προσέθετε σημαντικά στοιχεία στην ανάλυση. Πάντως, και από την παράθεση ορισμένων εκ των αιτιών της κρίσης της τοπικής βιομηχανικής βάσης, βλέπουμε, ότι δεν διαφοροποιούνται ιδιαίτερα από τα αίτια της κρίσης του συνολικής εθνικής βιομηχανίας. Το τελευταίο ήταν μάλλον αναμενόμενο, αφού η τοπική βιομηχανία κυριαρχείται από μεγάλες μονάδες που δραστηριοποιούνται σε εθνικό κλίμακα. Το γεγονός αυτό δεν σημαίνει βέβαια, ότι τα χαρακτηριστικά της τοπικής κρίσης και οι συνέπειες της ταυτίζονται με αυτές της κρίσης σε εθνικό επίπεδο.

2.2 Τα στοιχεία της κρίσης

Από την μελέτη της εξέλιξης των τοπικών βιομηχανικών μεγεθών φαίνεται ότι τέσσερα είναι τα βασικότερα στοιχεία της κρίσης, που πλήττει την τελευταία δωδεκετία την βιομηχανική βάση της πόλης. Η παύση της λειτουργίας μεγάλων μονάδων, η ανακοπή του κύματος ίδρυσης νέων επιχειρήσεων, οι απώλειες θέσεων εργασίας στην μεταποίηση και η μείωση της συμμετοχής της μεταποίησης στο ΑΕΠ της περιοχής συνθέτουν την κρίση αποβιομηχάνισης που υφίσταται η περιοχή. Η προσεκτικότερη μελέτη των στοιχείων αυτών θα μας βοηθήσει να συλλάβουμε τις μέχρι τώρα

επιπτώσεις της κρίσης στην βιομηχανική απασχόληση και κατ' επέκταση στην οικονομία της πόλης.

2.2.1 Η παύση λειτουργίας μεγάλων μονάδων

Έχουμε ήδη παρατηρήσει, ότι και κατά το παρελθόν υπήρξαν περίοδοι, όπου η παύση λειτουργίας μεγάλων μονάδων ήταν ένα συνηθισμένο γεγονός. Το ίδιο λοιπόν συμβαίνει και κατά την εξεταζόμενη περίοδο, με αποτέλεσμα την απώλεια θέσεων απασχόλησης. Οι απώλειες αυτές υπολογίζονται σε τέσσερις χιλιάδες κατά το διάστημα 1981-1993 (μέγεθος περίπου ίσο με το 25% της βιομηχανικής απασχόλησης του 1978), και αφορούν μονάδες ολόκληρου του νομού στις οποίες, όμως, η πλειονότητα των εργαζομένων ήταν κάτοικοι του Π.Σ. Βόλου (πίνακας 11). Βέβαια, θα πρέπει να είμαστε εξαιρετικά προσεκτικοί στο χειρισμό τέτοιων στοιχείων, εφόσον δεν γνωρίζουμε πώς υπολογίστηκαν και επομένως τι αντιπροσωπεύουν (π.χ. θέσεις εργασίας που προσέφεραν οι επιχειρήσεις λίγο πριν κλείσουν, θέσεις εργασίας όταν λειτουργούσαν χωρίς προβλήματα κ.λπ.). Ωστόσο, αυτές οι επιφυλάξεις αφορούν τα απόλυτα μεγέθη των στοιχείων και όχι τις τάσεις απωλειών θέσεων απασχόλησης στην μεταποίηση κατά τη διάρκεια της κρίσης.

Ακόμη και στην περίπτωση που το απόλυτο μέγεθος των στοιχείων του πίνακα 11 είναι μικρότερο, το συμπέρασμα που προκύπτει είναι ότι το σημαντικότερο μέρος των απωλειών θέσεων βιομηχανικής απασχόλησης προήλθε από την παύση λειτουργίας ορισμένων μεγάλων (με βάση όχι μόνο τα ελληνικά δεδομένα) μονάδων.

Οι κλάδοι στους οποίους σημειώθηκαν οι περισσότερες απώλειες θέσεων εργασίας λόγω της παύσης λειτουργίας αξιόλογων μεταποιητικών μονάδων είναι η ένδυση-υπόδηση, η βασική μεταλλουργία, τα τελικά προϊόντα μετάλλου και η υφαντουργία. Δυστυχώς δεν υπάρχουν στοιχεία για την εξέλιξη της απασχόλησης στους κλάδους αυτούς μετά το 1988. Τα στοιχεία, ωστόσο, της τελευταίας απογραφής βιομηχανίας της ΕΣΥΕ (1988) δείχνουν μείωση της απασχόλησης στους προαναφερθέντες κλάδους, ύψους περίπου του μισού από τις απώλειες λόγω της παύσης λειτουργίας των μονάδων του πίνακα 11. Εδώ όμως θα πρέπει να επισημάνουμε, ότι τα στοιχεία του πίνακα αναφέρονται στο διάστημα 1982-1993, ενώ εκείνα της ΕΣΥΕ αναφέρονται στην μέση ετήσια απασχόληση του 1988. Αυτό σημαίνει ότι στους κλάδους αυτούς (ειδικά στη βασική μεταλλουργία) χάθηκε ένας σημαντικός αριθμός θέσεων εργασίας μεταξύ των ετών 1988-1993, γεγονός που υποδηλώνει τόσο τη διάρκεια της κρίσης της βιομηχανίας της περιοχής, όσο και ότι αναδιαρθρώσεις τις οποίες ενδεχομένως αυτή συνεπάγεται δεν έχουν ακόμη ολοκληρωθεί. Παράλληλα, ένα άλλο συμπέρασμα που προκύπτει από την εξέταση των επιχειρήσεων που έκλεισαν, κατά τη διάρκεια της δωδεκαετίας, είναι, ότι η κρίση δεν έπληξε αποκλειστικά παραδοσιακές επιχειρήσεις (από απόψεως κύκλου ζωής). Όπως φαίνεται καθαρά από την τρίτη στήλη του πίνακα 11 έχουν κλείσει, από το 1981 έως σήμερα, αρκετές επιχειρήσεις που ιδρύθηκαν μέσα στην προηγούμενη εικοσαετία. Ορισμένες μάλιστα (ΚΟΑΡΑΚΡΥΛ, ΕΛΣΙ,

ΜΕΤΑΛΛΟΥΡΓΙΚΗ ΧΑΛΥΨ, TODAY, ΒΑΝΤΟ κ.ά.) έπαυσαν την λειτουργία τους, πριν καν συμπληρώσουν δεκαετία ζωής στο Βόλο, γεγονός που υποδηλώνει, ότι οι όποιες διαδικασίες αναδιάρθρωσης είχαν δρομολογηθεί κατά την προηγούμενη περίοδο ανακόπηκαν “εν τη γεννέσει” τους.

Πίνακας 11

Επιχειρήσεις που έπαψαν να λειτουργούν από το 1981 έως το 1993

Κλάδος	Ονομασία Επιχείρησης	Έτος Ίδρυσης	Απασχόληση
20	Τουλιάτος Ε.Π.Ε	1962	50
20	Π. & Χρ. Τριανταφύλλου Ο.Ε	-	28
20	Καπουρνιώτης-Πάντης Α.Ε	1939	22
20	TODAY	1980	30
20	Χαλβαδοποιία Τσούγκος	1910	42
Σύνολο Κλάδου 20			172
23	ΚΟΑΡΑΚΡΥΛ Α.Ε	1976	105
23	Αδαμόπουλος Α.Ε	πριν το 1965	250
23	ΛΑΝ-ΦΙΛ	-	30
23	Μεταξουργία Φρύνη	1924	9
23	ΒΑΝΤΟ ΑΒΕΕ	1983	40
Σύνολο Κλάδου 23			434
24	Βιομηχανία Ενδυμάτων Βόλου	1966	750
24	ΙΝΤΕΞ ΕΠΕ	1974	210
24	LIFE ΕΠΕ	-	49
24	ΠΕΙΡΑΙΚΗ-ΠΑΤΡΑΙΚΗ	1986	210
24	ΣΑΓΙΕΡ ΙΩΑΝΝΑ	-	25
24	ΔΙΒΑΝΗΣ	-	35
Σύνολο Κλάδου 24			1279
26	Κ.Χρυσοχού & Υιοί Ε.Π.Ε	-	15
31	INCO HELLAS Α.Ε	1975	65
34	ΜΕΤΑΛΛΟΥΡΓΙΚΗ ΧΑΛΥΨ	1972	700
34	ΕΛ.ΣΙ	1980	320
34	ΧΥΤΟΧΑΛΥΒΕΣ ΕΛΛΑΔΟΣ	1982	80
Σύνολο Κλάδου 34			1100
35	ΕΒΕΞ Α.Ε	1975	450
35	Τατάκος Αντ.	-	30
35	Σωτηρίου Α.Ε	1979	70
35	Παπαρήγας Ο.Ε	πριν το 1965	250
35	Αφοί Φερχάγκεν-NOVOTHERM	-	42
Σύνολο Κλάδου 35			842
38	ΕΛΙΚΑ Α.Ε	1978	50
39	ΕΒΕΣ Ε.Π.Ε	-	15
Σύνολο Όλων των Κλάδων			3972

Πηγή: Τεχνική Επιθεώρηση Εργασίας Ν. Μαγνησίας και Εμποροβιομηχανικό Επιμελητήριο Ν. Μαγνησίας Τμήμα Μητρώου και Ν.Κολιού, 1993.

Φυσικά δεν έλλειψαν και οι περιπτώσεις σχετικά παλαιότερων μονάδων (ιδίως στους κλάδους της υφαντουργίας και του ετοιμού ενδύματος) που διέκοψαν τη λειτουργία τους. Στην τελευταία περίπτωση, θα μπορούσε να δικαιολογηθεί η παύση λειτουργίας των μονάδων, με το σκεπτικό της ολοκλήρωσης του κύκλου ζωής τους και την αδυναμία προσαρμογής στα νέα δεδομένα. Το κλείσιμο, όμως, σύγχρονων μονάδων _ πέρα από τα ερωτηματικά, που γεννά για την απόδοση και τη σκοπιμότητα (π.χ. εκμετάλλευση κάποιων επενδυτικών κινήτρων, προσφυγή στον βραχυχρόνιο τραπεζικό δανεισμό κ.λπ.) των επενδύσεων που πραγματοποιήθηκαν στην βιομηχανία κατά την περίοδο 1975-1982 _ προκαλεί εξίσου έντονα ερωτηματικά για το μέλλον της βιομηχανικής απασχόλησης στην περιοχή, δεδομένου ότι η κρίση πλήττει ακόμα και τις περισσότερο σύγχρονες και επομένως και δυναμικότερες μονάδες, παρά το γεγονός, ότι οι τελευταίες θα έπρεπε λογικά να αντιμετωπίζουν τα λιγότερα προβλήματα.

2.2.2 Η ανακοπή του κύματος ίδρυσης μεγάλων βιομηχανικών μονάδων και ο αναπροσανατολισμός των επενδύσεων

Ένα δεύτερο συστατικό στοιχείο της κρίσης είναι η ανακοπή του κύματος ίδρυσης αξιόλογων βιομηχανικών μονάδων από το 1983 και μετά. Το στοιχείο αυτό αποκτά ακόμα μεγαλύτερη βαρύτητα, στο μέτρο που κατά την ίδια περίοδο αρκετές από τις υπάρχουσες μονάδες παύουν την λειτουργία τους. Οι απώλειες θέσεων εργασίας στη μεταποίηση δεν αναπληρώνονται από τις νέες μονάδες που εγκαθίσταται στην περιοχή και αυτό δημιουργεί τις προϋποθέσεις για διεύρυνση της κρίσης της τοπικής βιομηχανίας, αφού, όπως έχουμε ήδη επισημάνει, το ύψος της βιομηχανικής απασχόλησης αποτελεί το κυριότερο βιομηχανικό μέγεθος για την τοπική οικονομία.

Παράλληλα, η σημαντική μείωση του αριθμού των αξιόλογων μονάδων, που εγκαθίσταται στην περιοχή μαρτυρεί και τη μείωση των επενδύσεων στην βιομηχανία κατά την περίοδο της κρίσης, κάτι που από τη μια πλευρά αποτελεί συνέπεια της κρίσης, αλλά από την άλλη μεριά αποτελεί και αίτιο της, εφόσον περιορίζεται η δυνατότητα αναδιάρθρωσης της τοπικής βιομηχανικής βάσης και της προσαρμογής της στις απαιτήσεις των καιρών.

Τα στοιχεία του πίνακα 12 είναι ενδεικτικά των τάσεων που διαμορφώθηκαν από το 1983 και ύστερα. Παρότι η περίοδος από το 1975-1982 είναι σαφώς μικρότερη από την περίοδο 1983-1994, οι μονάδες που εγκαθίσταται στην περιοχή κατά την τελευταία είναι πολύ λιγότερες σε αριθμό από όσες εγκαταστάθηκαν κατά την αμέσως προηγούμενη περίοδο (1975-1982), καθώς και λιγότερο σημαντικές, τόσο όσον αφορά τις νέες θέσεις απασχόλησης που δημιουργούν, όσο και ως προς το μέγεθός τους. Το 1993 απασχολούσαν περίπου 750 εργαζόμενους δηλαδή, περίπου το 1/4 των εργαζομένων που απασχολούσαν οι μονάδες που είχαν συσταθεί την περίοδο 1975-1982. Παράλληλα συγκέντρωναν πάγιο κεφάλαιο ύψους 12,1 δισεκατομμυρίων, έναντι παγίου κεφαλαίου ύψους 35,7 δισεκατομμυρίων δραχμών που συγκέντρωναν οι προαναφερθείσες μονάδες.

Εξάλλου οι περισσότερες μονάδες που ιδρύονται κατά την περίοδο της κρίσης, δραστηροποιούνται στους παραδοσιακούς κλάδους της τοπικής βιομηχανικής βάσης. Ελάχιστες είναι οι μονάδες που ανήκουν σε σύγχρονους τεχνολογικά κλάδους ή κλάδους παραγωγής κεφαλαιουχικών αγαθών, και από αυτές σχεδόν καμία δεν έχει κάποιο αξιόλογο μέγεθος. Εξαίρεση στον κανόνα αποτελούν οι μονάδες της ΕΒΕΤΑΜ και της ΒΙΟΣΩΛ. Όμως και από αυτές τις επιχειρήσεις, η πρώτη δημιουργήθηκε με κρατική πρωτοβουλία, ενώ η δεύτερη εγκαταστάθηκε στην περιοχή στις αρχές της κρίσης. Παρατηρούμε, επομένως, πως το επενδυτικό πρότυπο “γλιστράει” προς τα πίσω, σε αυτό που ίσχυε δηλαδή, στα τέλη της δεκαετίας του ‘60 και η φάση της αναδιάρθρωσης της τοπικής βιομηχανίας προς τους τεχνολογικά σύγχρονους και τους κλάδους παραγωγής ενδιάμεσων και κεφαλαιουχικών αγαθών ανακόπτεται.

Πίνακας 12

Επιχειρήσεις που ιδρύθηκαν στη Μαγνησία την περίοδο 1983-1994 και συνεχίζουν την λειτουργία τους μέχρι σήμερα

Κλάδος	Έτος Ίδρυσης	Ονομασία Επιχείρησης	Απασχόληση 1993	Πάγιο Κεφάλαιο Σε εκατ. δρχ. το 1991
20	1986	AGRI SERVICE ΕΠΕ	20-70	97,2
21	1987	Νερά Πηλίου Σαρίκας	2-7	19,4
21	1988	ΤΕΛΕΡΕΞ Α.Β & Ε.Ε	20	134,4
21	1987	CAN DRINKS HELLAS Α.Ε	108 ¹	2274,7
24	1983	ΠΡΙΜΕΡΑ ΕΛΛΑΣ	59 ¹	37,5
24	1983	Λιάσκος “Κάππεν” Α.Ε	28 ¹	50,1
24	1987	Ευαγγελ. Παπανδρεοπούλου	89 ¹	-
31	1985	ΧΗΠΡΟ Χημ.Προϊόντα	7	77,2
31	1993	ΧΡΩΤΕΧ Α.Ε	-	848,5
31	1987	ΠΕΤ ΑΒΕΕ	186	5240,7
33	1991	ΠΕΡΛΙΤ ΕΛΛΑΣ Α.Ε	6	-
34	1990	Β.Μ.Τ.Ε. Α.Ε	50	224,5
35	1992	ΕΛΙΤΑ	38	-
35	1983	ΒΙΟΣΩΛ	101 ¹	2063,0
35	1986	ΘΕΚΑΜΕΤ Ε.Π.Ε	5	69,0
35	1993	ΚΟΝΤΙ ΕΛΛ. ΕΤΑΙΡ. ΧΑΛΥΒΑ	25	979,8
35	1985	ΕΒΕΤΑΜ Α.Ε	-	-
		Σύνολο	744-799	12116,0

1. Τα στοιχεία απασχόλησης αφορούν τον Μάρτιο του 1994 και προέρχονται από την Τεχνική Επιθεώρηση Εργασίας Ν. Μαγνησίας.

Πηγή: Τεχνική Επιθεώρηση Εργασίας Ν. Μαγνησίας, Εμποριοβιομηχανικό Επιμελητήριο Ν. Μαγνησίας, και ICAP HELLAS, 1993.

Η τελευταία παρατήρηση επιβεβαιώνεται και από τα στοιχεία κατανομής των επενδύσεων που έχουν υπαχθεί στον Ν. 1262/82, από την έναρξη της

ισχύος του, ως το τέλος του 1991 (πίνακας 13). Αν και οι επενδύσεις αυτές δεν περιλαμβάνουν όλες τις επενδύσεις που πραγματοποιήθηκαν στο νομό κατά το προαναφερθέν διάστημα, είναι λογικό να υποθέσουμε ότι είναι ενδεικτικές του επενδυτικού κλίματος δεδομένης και της κρίσης.

Πίνακας 13

Κλαδική κατανομή επενδύσεων που έχουν υπαχθεί στον Ν. 1262/82 από ισχύος του νόμου μέχρι 31/12/91

Κλάδος	Αριθμός Επενδύσεων	Ποσοστό (%)	Ύψος Επενδύσεων σε εκατ. δραχμές	Ποσοστό (%)	Μέσο Ύψος Επένδυσης σε εκατ. δρχ.
Είδη Διατροφής	49	35,25	573	9,50	11,7
Ποτά	1	0,72	14	0,23	14,0
Καπνοβιομηχανίες	0	0,00	0	0,00	0,0
Υφαντικές	4	2,88	2225	36,89	556,3
Ένδυση-Υπόδυση	10	7,19	40	0,66	4,0
Ξύλο & Φελλός	4	2,88	6	0,10	1,5
Είδη Επιπλώσεως	9	6,47	94	1,56	10,4
Χάρτου	0	0,00	0	0,00	0,0
Εκδόσεις-Εκτυπώσεις	8	5,76	31	0,51	3,9
Δέρμα & Γουναρικά	0	0,00	0	0,00	0,0
Ελαστικό-Πλαστικά	4	2,88	175	2,90	43,8
Χημικά	1	0,72	464	7,69	464,0
Πετρέλαιο-Άνθρακας	0	0,00	0	0,00	0,0
Μη Μεταλλικ. Ορυκτά	9	6,47	152	2,52	16,9
Βασ. Μεταλλουργικές	4	2,88	951	15,77	237,8
Τελ. Προϊόντα Μετάλ.	16	11,51	404	6,70	25,3
Μηχανές & Συσκευές	10	7,19	148	2,45	14,8
Ηλεκτρικές Συσκευές	1	0,72	19	0,32	19,0
Μεταφορικά Μέσα	7	5,04	728	12,07	104,0
Λοιπές Βιομηχανίες	2	1,44	7	0,12	3,5
Σύνολο Βιομηχανίας	139	45,72	6031	41,99	43,4

Πηγή: Μελέτη Σκοπιμότητας για την Ίδρυση του Τεχνολογικού Πάρκου Βόλου, ΕΜΠ, 1993: 48.

Από τις υπαγόμενες στο Ν. 1262/82 επενδύσεις μόνο το 46% είναι βιομηχανικές (οι υπόλοιπες αφορούν κυρίως τον τριτογενή τομέα). Το ύψος των επενδύσεων στη βιομηχανία φτάνει τα 6,9 δισεκατομμύρια δραχμές (περίπου το 42% του συνολικού ύψους των επενδύσεων που υπάχθηκαν στο νόμο). Από το ποσό αυτό τη μερίδα του λέοντος την συγκεντρώνει ο κλάδος των υφαντικών βιομηχανιών, γεγονός που σημαίνει, ότι οι εναπομείνασες μονάδες του κλάδου καταβάλουν έντονες προσπάθειες να προσαρμοστούν στις νέες συνθήκες. Ακολουθούν οι κλάδοι των βασικών μεταλλουργικών, των μεταφορικών μέσων, των ειδών διατροφής και των χημικών με πολύ λιγότερο μερίδιο. Παράλληλα, ενώ στην περίπτωση των υφαντουργικών, των χημικών και των βασικών μεταλλουργικών μονάδων πρόκειται για αρκετά μεγάλης κλίμακας επενδύσεις στην περίπτωση των

υπολοίπων κλάδων αυτό δεν ισχύει, όπως μαρτυρεί και το ύψος σε σχέση με τον αριθμό των υπαγομένων επενδύσεων.

Παρατηρούμε επομένως, ότι οι επενδύσεις ήταν η απάντηση κυρίως ορισμένων μεγάλου μεγέθους μονάδων, των κυρίαρχων βιομηχανικών κλάδων της περιοχής, που επλήγησαν περισσότερο από την κρίση (υφαντουργία, βασικές μεταλλουργικές μονάδες κ.λπ.). Στους υπόλοιπους κλάδους (τρόφιμα, προϊόντα μετάλλου) το ύψος των επενδύσεων ήταν μάλλον μικρό και δεν οδήγησε ούτε σε αναδιάρθρωση της παραγωγικής βάσης ούτε στη δημιουργία κάποιων νέων αξιόλογων μονάδων.

Παράλληλα, με βάση τον αριθμό των νέων θέσεων απασχόλησης που δημιούργησαν οι υπαχθείσες στο Ν. 1262/82 επενδύσεις, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι οι τελευταίες στόχευαν κυρίως στον εκσυγχρονισμό και στον εξορθολογισμό της παραγωγής. Ενδεικτικά κάθε νέα θέση εργασίας που δημιούργησαν οι υπαχθείσες στο νόμο επενδύσεις κόστισε 50% (σε μέσο ύψος επένδυσης) περισσότερο, από τις νέες θέσεις εργασίας που δημιουργήθηκαν από τις υπαχθείσες επενδύσεις σε ολόκληρη τη Θεσσαλία (Α.Παπαδούλης, 1992).

Συνοψίζοντας η κρίση φαίνεται να ανατροφοδοτείται σε όλη τη διάρκεια της τελευταίας δωδεκαετίας. Έχει ως αποτέλεσμα τη μη εγκατάσταση στην περιοχή νέων μονάδων, γεγονός που την τροφοδοτεί με την σειρά του, αφού η μείωση των ρυθμών βιομηχανικής συσσώρευσης ενισχύει την αδράνεια των δομών και εμποδίζει την αναδιάρθρωση και την έξοδο από την κρίση. Συνέπεια του γεγονότος αυτού για την βιομηχανική απασχόληση είναι ότι το βάρος διατήρησης της τελευταίας σε ανεκτά επίπεδα (όχι πολύ χαμηλά που θα σηματοδοτούσαν κατακόρυφη αύξηση της ανεργίας), πέφτει αποκλειστικά στους ώμους των υπάρχουσών επιχειρήσεων.

2.2.3 Οι απώλειες θέσεων εργασίας στην μεταποίηση

Ασχολούμενοι μέχρι στιγμής με την μελέτη των δύο πρώτων στοιχείων της κρίσης, που πλήττει την βιομηχανία του Βόλου, εντοπίσαμε τις συνέπειες τους στο μέγεθος της βιομηχανικής απασχόλησης. Στην ενότητα αυτή, θα μας δωθεί η ευκαιρία να δούμε το θέμα της εξέλιξης της απασχόλησης στην μεταποίηση, κατά την περίοδο της κρίσης συνολικά, κάτι που είναι άλλωστε και το ζητούμενο της παρούσας εργασίας.

Η παύση λειτουργίας αρκετών σημαντικών βιομηχανικών μονάδων είχε ως αποτέλεσμα και την οριστική απώλεια της πλειονότητας των χαμένων θέσεων εργασίας στην μεταποίηση στη διάρκεια της τελευταίας δωδεκαετίας. Η εγκατάσταση νέων μονάδων στην περιοχή δεν μπόρεσε να καλύψει τις απώλειες αυτές, παρά κατά ένα μικρό ποσοστό της τάξης του 20%, λαμβάνοντας υπόψη τον αριθμό των απασχολούμενων στις μονάδες που έκλεισαν (περίπου 4.000) και τον αριθμό το 1993 στις μονάδες που ιδρύθηκαν μετά το 1983 (κάπου 800).

Μένει, συνεπώς, να υπολογίσουμε τον αριθμό των θέσεων εργασίας στις πριν τη κρίση συσταθείσες μονάδες που συνέχισαν την λειτουργία τους. Επίσης ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο εντοπισμός των κλάδων στους

οποίους σημειώθηκαν οι απώλειες θέσεων εργασίας εξαιτίας των περικοπών προσωπικού στις μονάδες των κλάδων αυτών.

Δυστυχώς η ανυπαρξία επίσημων στατιστικών στοιχείων για το διάστημα μετά το 1988 κάνει αυτού του είδους την ανάλυση εξαιρετικά δύσκολη και μας αναγκάζει να στραφούμε στη χρήση πρωτογενών στοιχείων, τα οποία δεν είναι δυνατό να διασταυρωθούν. Το τελευταίο θα πρέπει να μας κάνει ιδιαίτερα προσεκτικούς στην χρήση και την ερμηνεία των πρωτογενών δεδομένων, όχι επειδή παρουσιάζουν ανακρίβειες, αλλά κυρίως γιατί δεν ξέρουμε τι αντιπροσωπεύουν, ενώ δεν έχουν και χρονική αντιστοιχία με τα επίσημα.

Πίνακας 14

Ποσοστιαία συμβολή των κλάδων στη μείωση της βιομηχανικής απασχόλησης κατά το διάστημα 1984-1988

	Συμμετοχή (%) στην Απασχόληση το 1984	Συμμετοχή (%) στην Απασχόληση το 1988	Συμβολή (%) στη Μείωση ¹ 1984-1988
Είδη Διατροφής	13,77	14,41	3,46
Ποτά	1,56	2,19	-8,72
Καπνοβιομηχανίες	0,14	1,17	-16,76
Υφαντικές	10,74	10,36	17,09
Ένδυση-Υπόδυση	11,45	8,35	62,12
Ξύλο & Φελλός	4,16	4,15	4,36
Είδη Επιπλώσεως	2,88	2,68	6,15
Χάρτου	1,60	1,82	-2,01
Εκδόσεις-Εκτυπώσεις	1,41	1,51	-0,34
Δέρμα & Γουναρικά	0,11	0,09	0,45
Ελαστικό-Πλαστικά	1,78	2,45	-9,05
Χημικά	1,29	1,30	1,12
Πετρέλαιο-Άνθρακας	0,27	0,08	3,35
Μη Μεταλλικά Ορυκτά	9,97	10,71	-2,12
Βασ. Μεταλλουργικές	8,11	9,67	-17,43
Τελ. Προϊόντα Μετάλλ.	7,70	5,41	45,14
Μηχανές & Συσκευές	8,20	7,69	16,54
Ηλεκτρικές Συσκευές	5,37	3,72	32,18
Μεταφορικά Μέσα	8,76	11,51	-36,20
Λοιπές Βιομηχανίες	0,73	0,73	0,67

1. Θετικό πρόσημο σημαίνει ότι μειώνεται η απασχόληση στον κλάδο, άρα ο τελευταίος συμβάλλει θετικά στη συνολική μείωση της βιομηχανικής απασχόλησης, ενώ αρνητικό πρόσημο σημαίνει το αντίθετο.

Πηγή: Απογραφές Βιομηχανίας της ΕΣΥΕ 1984 και 1988 (ίδια επεξεργασία)

Με βάση τα υπάρχοντα στοιχεία των απογραφών της ΕΣΥΕ, η βιομηχανική απασχόληση του νομού μειώθηκε μεταξύ των ετών 1984 και 1988 κατά 905 θέσεις εργασίας (περίπου 5,8%). Παράλληλα, ελαφρά μείωση γνώρισε και ο αριθμός των μεταποιητικών καταστημάτων. Οι κλάδοι

που συνέβαλαν περισσότερο στην μείωση της απασχόλησης ήταν η ένδυση-υπόδηση, τα τελικά προϊόντα μετάλλου, οι ηλεκτρικές συσκευές, η υφαντουργία και οι μηχανές & συσκευές. Αντίθετα οι κλάδοι, στους οποίους αυξήθηκε η απασχόληση και περιόρισαν τις απώλειες θέσεων εργασίας (συμβάλλοντας αρνητικά στη μείωση), ήταν κυρίως οι κλάδοι των μεταφορικών μέσων και των βασικών μεταλλουργικών βιομηχανιών (πίνακας 14). Παρατηρούμε επομένως, ότι τα προηγούμενα συμπεράσματα μας, σχετικά με τις συνέπειες, της παύσης λειτουργίας των μεγάλων μονάδων ορισμένων κλάδων, στην βιομηχανική απασχόληση επιβεβαιώνονται σχεδόν στο σύνολο τους από τα στοιχεία του πίνακα 14 (δεν φαίνεται να μειώνονται οι απασχολούμενοι στη βασική μεταλλουργία). Το γεγονός, ότι δεν επιβεβαιώνονται πλήρως θα πρέπει να αποδοθεί στην χρονική αναντιστοιχία των στοιχείων της ΕΣΥΕ.

Συνεπώς θα μπορούσε να υποθέσει κανείς ότι οι απώλειες θέσεων εργασίας εντοπίζονται κυρίως στις μονάδες που ανέστειλαν την λειτουργία τους. Τα παραπάνω φαίνεται να τεκμηριώνονται και από τα στοιχεία του πίνακα 15, που αφορά την εξέλιξη του αριθμού των απασχολούμενων στις μεγάλες μονάδες της περιοχής, που δεν διέκοψαν την λειτουργία τους. Τα στοιχεία προέρχονται από δύο έρευνες, που πραγματοποίησε η Τεχνική Επιθεώρηση Εργασίας του Ν. Μαγνησίας το 1986 και το 1994 στις μονάδες του νομού που απασχολούσαν πάνω από δέκα εργαζόμενους (τον Αύγουστο του 1986) και πάνω από είκοσι εργαζόμενους (τον Μάρτιο του 1994). Τα στοιχεία βέβαια του πίνακα 15 είναι ενδεικτικά, καθώς αφορούν μόνο τις μονάδες που εντοπίστηκαν από την έρευνα και τις δύο χρονιές, ωστόσο είναι εξαιρετικά ενδιαφέρουσα η μελέτη τους, αφού μπορούμε να διαπιστώσουμε τις αυξομειώσεις στον αριθμό των εργαζόμενων στις μεγάλες μονάδες.

Το ισοζύγιο της απασχόλησης, την περίοδο 1986-1994, στις μεγάλες μονάδες της περιοχής είναι σαφέστατα αρνητικό (οι θέσεις εργασίας μειώνονται κατά 20%). Οι απώλειες όμως σε θέσεις εργασίας είναι κατά πολύ μικρότερες από τις απώλειες, λόγω της παύσης λειτουργίας επιχειρήσεων (περίπου 800 χαμένες θέσεις εργασίας, έναντι 4.000).

Παρόλα αυτά δεν λείπουν οι κλάδοι, όπου οι μειώσεις προσωπικού παίρνουν δραματικές διάστασεις (υφαντουργία, τελικά προϊόντα μετάλλου, ηλεκτρικές συσκευές). Οι κλάδοι αυτοί είναι ταυτόχρονα οι ίδιοι (με εξαίρεση τις ηλεκτρικές συσκευές), στους οποίους έχουν σημειωθεί και οι περισσότερες παύσεις λειτουργίας επιχειρήσεων. Άρα, ανεξάρτητα από την οποιαδήποτε προσπάθεια εκσυγχρονισμού (επενδύσεις) των μονάδων που επιβιώνουν, η σταθερή απάντηση τους στην κρίση είναι οι περικοπές προσωπικού, ακόμη και σε κλάδους που χαρακτηρίζονται σαν μέσης έντασης κεφαλαίου. Η πρακτική αυτή, είναι ενδεχομένως χαρακτηριστική της προσπάθειας αύξησης της παραγωγικότητας και περικοπής των εξόδων για μισθούς που μετά το 1974 αυξάνονται κατακόρυφα (Κ.Βεργόπουλος, 1986: 213-222) Από την άλλη πλευρά, θα μπορούσε όμως να μαρτυρεί και περιοδικές αυξομειώσεις στη ζήτηση των προϊόντων των συγκεκριμένων

Πίνακας 15

Εξέλιξη της απασχόλησης την περίοδο 1986-1994 στις μεγάλες μονάδες της περιοχής που ιδρύθηκαν πριν το 1983 και εξακολουθούν να λειτουργούν

Κλάδος	Επωνυμία Επιχείρησης	Απασχόληση 1986	Απασχόληση 1994
20	Ένωση Γεωργ. Συνεταιρισμών Πηλίου	28	28
20	Ένωση Γεωργ. Συνεταιρισμών Βόλου	32	44
20	Α.Σιούρας	35	34
20	Κυλινδρόμυλος Λούλη Α.Ε	75	105
20	Ε.Ι Παπαδόπουλος Α.Ε	113	161
20	ΑΔΕΛΚΑΝ ΑΒΕΕ	137	200 ¹
20	Γ.Στυλιανίδης	20	50 ¹
Σύνολο Μονάδων		440	622
21	Θεσσαλική Οινοπνευματική Α.Ε	55	27
21	Ν.Ψυγεία Αγριάς Α.Ε	26	24
Σύνολο Μονάδων		81	51
22	Εθνικός Οργανισμός Καπνού	87	78
23	Βαμβακουργία Βόλου Α.Ε	1066	706
23	Κλωστοβιομηχανία "Η Πρώτη" Κ.Μιχαλόπουλος Α.Ε	73	37
Σύνολο Μονάδων		1139	743
24	Πασχάλης Βλάικος & ΣΙΑ	24	24
24	ΠΡΙΜΕΡΑ ΕΛΛΑΣ	67	59
24	Λιάσκος "Κάπταιν" ΑΕ	36	28
24	Modus International LTD	35	46
Σύνολο Μονάδων		162	157
27	ΒΙΣ Α.Ε	224	231
27	Σωτ. Χρυσοχού & ΣΙΑ	14	15
Σύνολο Μονάδων		238	246
28	Γ. Αντωνίου ΕΠΕ	42	38
30	ΙΜΑΣ Α.Ε	165	185
31	ΕΥΡΗΚΑ ΕΛΛΑΣ ΑΕ	70	74
33	ΑΓΕΤ ΗΡΑΚΛΗΣ	985	932
33	ΙΡΔΑ ΑΕ	99	51
33	ΒΙΟΜΠΕΤΟΝ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ ΑΕ	26	29
33	ΜΠΕΤΟΝ ΒΟΛΟΥ ΑΕ	20	21
Σύνολο Μονάδων		1130	1033
34	ΧΑΛΥΒΟΥΡΓΙΑ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ	456	445
35	ΜΕΤΚΑ ΑΕ	529	320
35	ΒΙΕΣ ΑΕ	20	22 ¹
35	SERVISTEEL	132	58
35	ΒΙΟΣΩΛ	99	101
35	ΛΕΒΕΝΤΕΡΗΣ	71	79
35	ΒΕΚ ΕΠΕ	33	28
35	Αφοί Φορούλη	31	35
Σύνολο Μονάδων		915	643
36	Κανάκης ΕΕ	37	41
36	ΕΒΙΕΣΚ Α.Ε	317	309
36	Αφοί Ρουσμένη ΟΕ	39	23
36	Χαρ. Φώτογλου	13	16
36	Καρακίτης-Στεφάνου Ο.Ε	23	18
Σύνολο Μονάδων		429	407
37	ΣΤΑΛΚΟ ΑΒΕ	227	60
37	ΑΛΚΑΤΕΛ ΧΑΝΔΡΗΣ	245	123
Σύνολο Μονάδων		472	183
38	ΤΕΚΟΜ ΑΒΕΤΕ	46	64
38	ΤΕΟΚΑΡ ΑΒΕΕ	412	490
38	ΚΥΗΛΕΡ HELLAS Α.Ε	20	20
Σύνολο Μονάδων		478	574
39	Νικ.Ζαχαρίου	41	46
Σύνολο Μονάδων Όλων των Κλάδων		6345	5525

1. Τα στοιχεία για τις μονάδες αυτές αφορούν το 1993 και προέρχονται από τον Οικονομικό Οδηγό της ICAP HELLAS.

Πηγή: Τεχνική Επιθεώρηση Εργασίας Ν. Μαγνησίας και ICAP HELLAS.

κλάδων, γεγονός που αναγκάζει τις επιχειρήσεις να μειώσουν το προσωπικό τους.

Παράλληλα, δεν λείπουν και οι περιπτώσεις μονάδων που αποτελούν τους “κυματοθραύστες” της ανεργίας. Σύμφωνα με τα στοιχεία του πίνακα 15 αυτές εντοπίζονται κυρίως στους κλάδους των τροφίμων και των μεταφορικών μέσων. Οι μονάδες των υπολοίπων κλάδων, με μικρές αυξομειώσεις διατηρούν σταθερό τον αριθμό των εργαζομένων που απασχολούν.

Το τελικό συμπέρασμα που βγαίνει από την ανάλυση της παρούσας ενότητας είναι ότι όσες μεγάλες μονάδες κατόρθωσαν να επιβιώσουν στη διάρκεια της κρίσης στάθηκαν ανήμπορες, όχι μόνο να μετριάσουν την έκταση των απωλειών θέσεων εργασίας που προήλθαν από το κλείσιμο των μεγάλων μονάδων, αλλά ακόμα και να διατηρήσουν σταθερό τον αριθμό των εργαζομένων που απασχολούσαν. Η εξέλιξη δεν αφορά βέβαια τις επιχειρήσεις όλων των κλάδων, καθώς υπήρξαν και μονάδες που αύξησαν την απασχόληση σε αυτές. Ωστόσο, φαίνεται ότι η κρίση ανάγκασε τις μεγάλες μονάδες της περιοχής να στραφούν προς τον εξορθολογισμό της παραγωγής με την εισαγωγή νέου εξοπλισμού (ας θυμηθούμε την περίπτωση των υφαντουργιών που συγκέντρωσαν το 35% του ύψους των επενδύσεων που είχαν υπαχθεί στο Ν. 1262/82) και την εντατικοποίηση της εργασίας με παράλληλη μείωση του προσωπικού, σε μια προσπάθεια αύξησης της παραγωγικότητας. Ο Γενικός Γραμματέας του Εργατικού Κέντρου Βόλου, στην συνέντευξη που μας παραχώρησε, επιβεβαίωσε την ύπαρξη αυτής της τάσης, με βάση τα στοιχεία των συνδικαλιστικών οργανώσεων στις μεγάλες μονάδες του νομού.

Παρόλα αυτά, οι συνέπειες από τη μείωση της απασχόλησης στις ανθεκτικές στην κρίση μονάδες ήταν κατά πολύ μικρότερες από τις συνέπειες της παύσης λειτουργίας των μεγάλων επιχειρήσεων.

2.2.4 Η μείωση της συμμετοχής της μεταποίησης στο ΑΕΠ του νομού

Το τέταρτο και τελευταίο χαρακτηριστικό της κρίσης που πλήττει την τελευταία δωδεκαετία την τοπική βιομηχανία είναι η καθήλωση του προϊόντος της μεταποίησης στα επίπεδα του 1982 και η συνακόλουθη μείωση της συμμετοχής στο τοπικό ΑΕΠ, προς όφελος του τριτογενή τομέα. Αν και τα στοιχεία που διαθέτουμε αφορούν το σύνολο του νομού, θα μπορούσαμε να τα θεωρήσουμε ενδεικτικά της κατάστασης που επικρατεί στο τμήμα εκείνο της βιομηχανίας του νομού, όπου βρίσκουν απασχόληση οι κάτοικοι του Π.Σ Βόλου.

Η δεύτερη στήλη του πίνακα 16 προκύπτει από τον πολλαπλασιασμό των τρεχουσών τιμών του ΑΤΠ της μεταποίησης με τους δείκτες τιμών χονδρικής βιομηχανίας της ΕΣΥΕ. Όπως μπορούμε να παρατηρήσουμε το ΑΤΠ της μεταποίησης ύστερα από μία ανοδική πορεία μειώνεται σε σταθερές τιμές για πρώτη φορά το 1983. Έκτοτε δεν θα ξεπεράσει ποτέ τα επίπεδα του 1982 και κατά περιόδους θα κυμανθεί σε επίπεδα μικρότερα ακόμη και από αυτά του 1979. Οι χρονιές κατά της οποίες παρουσιάζει μεγαλύτερη κάμψη είναι το 1983, το 1987 και το 1989. Το γεγονός ότι το προϊόν της μεταποίησης δεν ξεπερνά τα επίπεδα του 1982 εδώ και μια δωδεκαετία και παρουσιάζει έντονες αυξομειώσεις, φανερώνει ότι το κύριο

πρόβλημα της τοπικής βιομηχανικής βάσης είναι η ζήτηση. Ο παραγωγικός ιστός δεν φαίνεται να έχει αποδιάρθρωθεί, παρά την παύση της λειτουργίας σημαντικού αριθμού αξιόλογων μονάδων. Η τοπική βιομηχανία έχει διατηρήσει την παραγωγική της ικανότητα, γεγονός άλλωστε που φαίνεται και από την αύξηση της συνολικής ιπποδύναμης μεταξύ των ετών 1984-1988, κατά 5%. Η ζήτηση όμως των προϊόντων των μονάδων της περιοχής φαίνεται να γνωρίζει περιοδικές διακυμάνσεις.

Αν, όμως, το ΑΤΠ της μεταποίησης μένει καθηλωμένο στα επίπεδα του 1982 με ενδιάμεσες διακυμάνσεις, δεν συμβαίνει το ίδιο με το ποσοστό συμμετοχής της μεταποίησης στο συνολικό ΑΤΠ του νομού το οποίο μειώνεται σταθερά. Η μεταποίηση από περίπου 39% το 1981, συμμετέχει στο συνολικό ΑΤΠ το 1991 μόλις κατά 30,9%, παρά το γεγονός ότι το ύψος του προϊόντος της κατά την ίδια χρονιά έφτασε τα επίπεδα του 1982. Η εξέλιξη αυτή οφείλεται στην αύξηση που παρουσιάζει σε σταθερές τιμές το συνολικό ΑΤΠ του νομού, κυρίως λόγω της ανάπτυξης του τριτογενή τομέα. Η συμμετοχή του τελευταίου στο ΑΤΠ του νομού αυξάνει από 38,25% το 1979, σε 44,35% το 1991. Παράλληλα, ελαφρά αύξηση παρουσιάζει και η συμμετοχή του πρωτογενή τομέα στο συνολικό ΑΤΠ (από 15,3% το 1979 αυξάνει σε 16,2% το 1991).

Πίνακας 16

Εξέλιξη Ακαθάριστου Τοπικού Προϊόντος μεταποίησης 1979-1991

Έτος	ΑΤΠ Μεταποίησης Σε εκατ. δρχ. και σταθερές τιμές 1980	Ετήσια Μεταβολή (%)	Συμμετοχή Μεταποίησης στο ΑΤΠ του Νομού (%)
1979	9729		33,86
1980	10788	10,88	36,04
1981	11342	5,14	38,96
1982	11343	0,00	34,91
1983	9795	-13,65	35,54
1984	9964	1,73	33,43
1985	9976	0,12	33,47
1986	11051	10,78	34,81
1987	9772	-9,76	31,79
1988	10728	9,78	32,64
1989	7896	-35,87	30,58
1990	10793	26,84	30,26
1991	11328	4,96	30,90

Πηγή: Στατιστική Υπηρεσία ΣΒΘΚΕ και ΕΣΥΕ, Δείκτες Τιμών Χονδρικής Βιομηχανίας (ιδία επεξεργασία).

Με βάση τα παραπάνω στοιχεία, μπορεί κάποιος να υποθέσει ότι ο ρόλος της μεταποίησης στην τοπική οικονομική βάση υποβαθμίζεται συνεχώς, και συνεπώς, στο μέτρο που ο τριτογενής τομέας προσφέρει διεξόδους, τα προβλήματα της βιομηχανίας μόνο για λίγο καιρό ακόμη θα είναι και προβλήματα της τοπικής οικονομίας. Με άλλα λόγια θα μπορούσε κανείς να

ερμηνεύσει την κρίση της τοπικής βιομηχανίας, ως διαδικασία μετασχηματισμού και τριτογενοποίησης της τοπικής οικονομικής βάσης σύμφωνα με τις επιταγές των καιρών.

Τα πράγματα, ωστόσο, δεν είναι έτσι και αν σταθούμε σε αυτή την επιφανειακή ερμηνεία των δεδομένων θα πράξουμε τα σφάλματα, για τα οποία έγινε λόγος στην εισαγωγή. Η αύξηση του προϊόντος του τριτογενή τομέα σε σταθερές τιμές είναι επακόλουθο της ανάπτυξης του τουρισμού και της μεγέθυνσης της δημοσίου τομέα (η συμμετοχή του εμπορίου στο συνολικό ΑΤΠ διατηρείται σταθερή γύρω στο 12% σε όλη τη διάρκεια της περιόδου 1979-1991). Οι προοπτικές περεταίρω διεύρυνσης του δημόσιου τομέα είναι πλέον περιορισμένες και η αντίστροφη διαδικασία φαίνεται ορατή, ενώ ο τουρισμός του νομού δεν είναι αναπτυγμένος στο Π.Σ Βόλου αλλά στο Πήλιο και τις Β.Σποράδες. Αυτό σημαίνει, ότι η πόλη του Βόλου, ενώ πλήττεται από την αποβιομηχάνιση (το 80% των απασχολούμενων στην βιομηχανία του νομού κατοικούν στο Βόλο), από την άλλη πλευρά επωφελείται σε πολύ μικρότερο βαθμό από την ανάπτυξη του τουρισμού.

Επομένως η κρίση της βιομηχανίας και η συνακόλουθη μείωση της βιομηχανικής απασχόλησης έχουν δυσμενέστερες συνέπειες, στην οικονομική ζωή της πόλης και στα εισοδήματα των πολιτών της, από αυτές που αφήνουν να εννοηθούν τα στατιστικά δεδομένα, που αφορούν άλλωστε το σύνολο του νομού.

2.3 Συμπεράσματα

Τα σημαντικότερα συμπεράσματα, σχετικά με τα αίτια και τα χαρακτηριστικά της κρίσης αποβιομηχάνισης που πλήττει τα τελευταία χρόνια την περιοχή, μπορούν να συνοψισθούν στα ακόλουθα.

Η μείωση του προστατευτισμού με την είσοδο της χώρας στην Κοινότητα και η ανοδος του ανταγωνισμού στις διεθνείς αγορές από τα προϊόντα των νεοβιομηχανοποιημένων χωρών (NBX), καθώς και των χωρών χαμηλού εργατικού κόστους, προκάλεσαν αρκετά προβλήματα (κυρίως παύση λειτουργίας επιχειρήσεων) στους κλάδους μέσης και υψηλής έντασης εργασίας (υφαντουργίες, ενδύματα-υποδήματα) της τοπικής βιομηχανίας.

Παράλληλα, η πρακτική προσφυγής των επιχειρήσεων στον βραχυχρόνιο τραπεζικό δανεισμό και η απότομη άνοδος των επιτοκίων από το 1980 και ύστερα σήμαναν και τον οικονομικό στραγγαλισμό αρκετών επιχειρήσεων. Αυτό φυσικά σημαίνει, ότι από την κρίση δεν επλήγησαν μόνο οι παραδοσιακές (από απόψεως τεχνολογίας προϊόντος κ.λπ.) επιχειρήσεις, αλλά και αρκετές από τις πλέον σύγχρονες.

Ακόμη, οι κρίσεις των ρυθμιστικών μηχανισμών (κυρίως της οικοδομής), προκάλεσαν σοβαρές ανισορροπίες στη ζήτηση των προϊόντων αρκετών κλάδων (οικοδομικά υλικά, τελικά προϊόντα μετάλλου, ηλεκτρικές συσκευές κ.ά.) στους οποίους εμφανίζει εξειδίκευση η περιοχή.

Τέλος, ο πόλεμος Ιράν-Ιράκ και η μείωση των εξαγωγών προς τις χώρες της Μ. Ανατολής συνεπαγόταν και την απώλεια αγορών για τις επιχειρήσεις των κλάδων παραγωγής ενδιάμεσων και κεφαλαιουχικών αγαθών (τελικά προϊόντα μετάλλου, βασικές μεταλλουργικές), καθώς και την υποβάθμιση,

ενός από τους παράγοντες έλξης νέων μονάδων στην περιοχή του λιμανιού.

Έτσι ξεκινά ο φαύλος κύκλος της κρίσης: σημαντικές μονάδες κλείνουν, οι επενδύσεις μειώνονται, το ίδιο και οι προοπτικές αναδιάρθρωσης και επομένως εξόδου από την κρίση. Νέες μονάδες δεν εγκαθίσταται στην περιοχή, οι θέσεις εργασίας που χάνονται δεν αναπληρώνονται και η βιομηχανική απασχόληση μειώνεται.

Η κρίση της βιομηχανίας της περιοχής συνδέεται αναμφίβολα με την γενικότερη κρίση της ελληνικής βιομηχανίας, χωρίς όμως η απλή αναφορά στην τελευταία να αρκεί για την ερμηνεία της πρώτης. Όπως είδαμε και στο πρώτο κεφάλαιο, η κρίση της εθνικής βιομηχανίας στη διάρκεια της δεκαετίας του '70 δεν επέφερε προβλήματα στην βιομηχανία της περιοχής που αναπτύχθηκε και αναδιάρθρωθηκε με ιδιαίτερα έντονους ρυθμούς.

Οι ειδικότεροι επομένως παράγοντες της κρίσης που αναφέρθηκαν παραπάνω, έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην κρίση της τοπικής βιομηχανίας, όχι μόνο γιατί έπληξαν τους κλάδους στους οποίους ήταν εξειδικευμένη η πόλη, όσο γιατί επαναπροσανατόλισαν τις επενδύσεις προς τους παραδοσιακούς κλάδους της ελληνικής βιομηχανίας (τρόφιμα, ποτά κ.λπ.). Οι κλάδοι αυτοί περιόρισαν την μείωση των θέσεων βιομηχανικής απασχόλησης, όμως δεν ήταν οι κλάδοι για τους οποίους η περιοχή παρουσίαζε ισχυρά πλεονεκτήματα εγκατάστασης, με αποτέλεσμα την ανακοπή του κύματος εγκατάστασης νέων μονάδων στην περιοχή.

Το βάρος της διατήρησης θετικών ρυθμών ανάπτυξης και αναπλήρωσης των χαμένων θέσεων απασχόλησης έπεσε στους ώμους των εναπομεινασών μονάδων, οι οποίες όμως αντέδρασαν διαφορετικά για να επιβιώσουν.

Άρκετές (υφαντουργικές, τελικών προϊόντων μετάλλου κ.λπ.) προχώρησαν σε επενδύσεις, προκειμένου να εκσυγχρονιστούν και να αντέξουν την πίεση του ανταγωνισμού, προχωρώντας, όμως, παράλληλα σε μείωση του προσωπικού τους και εντατικοποίηση της εργασίας. Άλλωστε η κατακόρυφη αύξηση του πραγματικού ωριαίου μισθού (σε 64% υπολογίζεται στο διάστημα 1974-1982), από το 1974 και ύστερα στη χώρα μας, δεν άφηνε και πολλά περιθώρια στις μονάδες εντάσεως εργασίας από το να μειώσουν το προσωπικό τους και να αυξήσουν την παραγωγικότητα των υπολοίπων (Κ.Βεργόπουλος, 1986: 213-222).

Άλλες, μη μπορώντας να προσαρμοστούν διαφορετικά στις διακυμάνσεις της ζήτησης, προχώρησαν σε μείωση της παραγωγής με ταυτόχρονη βέβαια περικοπή του προσωπικού τους.

Τέλος, ορισμένες μονάδες που άνηκαν τόσο στους παραδοσιακούς κλάδους της ελληνικής βιομηχανίας όσο και σε κλάδους παραγωγής κεφαλαιουχικών αγαθών (μεταφορικά μέσα, μηχανές & συσκευές) προχώρησαν τόσο σε επενδύσεις, όσο και σε αύξηση του αριθμού των εργαζόμενων που απασχολούν. Ωστόσο, τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν τελευταία ορισμένες από αυτές (κυρίως οι αυτοκινητοβιομηχανίες) δημιουργούν αρκετά ερωτηματικά για το κατά πόσον θα μπορούν να αποτελούν στο μέλλον "κυματοθραύστες" της ανεργίας.

Παρόλα αυτά, το βασικό στοιχείο, για την εξέλιξη της βιομηχανικής απασχόλησης και την οικονομική ζωή της πόλης είναι το γεγονός, ότι αρκετές μονάδες επιβίωσαν, έστω και αν ο αριθμός των απασχολούμενων σε αυτές μειώθηκε. Τουλάχιστον αποσοβήθηκε η απώλεια του συνόλου των θέσεων εργασίας, που θα ήταν η χειρότερη εξέλιξη και διατηρούνται κάποιες βάσιμες ελπίδες ότι η κρίση θα ξεπεραστεί στο μέλλον.

Η βιομηχανία, άλλωστε, παρότι μειώθηκε η συμμετοχή της στο συνολικό ΑΤΠ, εξακολουθεί να αποτελεί, όπως επισημάνθηκε, σημαντικό οικονομικό πνεύμονα του Βόλου και επομένως, από τις μελλοντικές βιομηχανικές εξελίξεις θα εξαρτηθεί σε μεγάλο βαθμό η παραπέρα ανάπτυξη της πόλης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΤΟ ΠΡΟΦΙΛ ΤΟΥ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΟΥ ΕΡΓΑΣΙΑΚΟΥ ΔΥΝΑΜΙΚΟΥ ΤΟΥ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΟΥ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑΤΟΣ ΒΟΛΟΥ

Μέχρι στιγμής έχουμε εξετάσει τη βιομηχανική ιστορία της πόλης, καθώς και την κρίση που πλήττει τα τελευταία χρόνια την τοπική βιομηχανική βάση. Κατά την παρουσίαση των θεμάτων αυτών κάναμε αρκετές αναφορές σε διάφορες παραμέτρους της βιομηχανικής απασχόλησης (εξέλιξη αριθμού μονάδων, κλαδική κατανομή της απασχόλησης κ.ά.). Η προσέγγιση μας, όμως στηρίχθηκε σε στοιχεία που προέρχονταν κατά κύριο λόγο από τις απογραφές βιομηχανίας της ΕΣΥΕ ή διάφορες άλλες απογραφές που αφορούσαν τα βιομηχανικά καταστήματα της περιοχής.

Στο κεφάλαιο αυτό, θα ασχοληθούμε με τη μελέτη ορισμένων παραμέτρων που αφορούν το βιομηχανικό εργασιακό δυναμικό της πόλης, τους εργαζομένους δηλαδή, που απασχολούνται στη μεταποίηση και διαμένουν εντός του Π.Σ.Βόλου.

Η προσέγγιση των παραμέτρων αυτών θα βασιστεί στα στοιχεία της κοινωνικογεωγραφικής έρευνας, που πραγματοποίησε το Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας & Περιφερειακής Ανάπτυξης, στο Π.Σ.Βόλου την Άνοιξη του 1993, με υπεύθυνο τον διδάσκοντα του Τμήματος καθηγητή Θωμά Μαλούτα. Η έρευνα απευθύνονταν σε νοικοκυριά που επιλέχθηκαν τυχαία, είχε μέγεθος δείγματος 979 νοικοκυριά (περίπου το 3,5% του συνόλου των νοικοκυριών της πόλης) και αφορούσε διάφορες παραμέτρους του πληθυσμού. Οι σχετικές με την απασχόληση ερωτήσεις απευθύνονταν μόνο στα οικονομικά ενεργά μέλη του κάθε νοικοκυριού. Τα νοικοκυριά, που είχαν στη σύνθεση τους απασχολούμενους στην μεταποίηση, αποτελούσαν περίπου το 17% του συνόλου του δείγματος. Συνεπώς, από τα αποτελέσματα της έρευνας μπορούν να εξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα για το προφίλ του βιομηχανικού εργασιακού δυναμικού της πόλης.

Παράλληλα, όπου είναι δυνατό θα συγκρίνουμε τα στοιχεία της έρευνας με αυτά της απογραφής πληθυσμού της ΕΣΥΕ του 1981, ώστε να διαπιστωθούν οι όποιες αλλαγές έλαβαν χώρα στις παραμέτρους του βιομηχανικού εργασιακού δυναμικού, στη διάρκεια της τελευταίας δωδεκαετίας. Βέβαια, η σύγκριση θα αφορά περιορισμένο αριθμό παραμέτρων, αφενός μεν λόγω της αναξιοπιστίας των απογραφών πληθυσμού της ΕΣΥΕ (είναι γνωστές οι μετακινήσεις πληθυσμών που λαμβάνουν χώρα κατά τη διάρκεια τους), αφετέρου δε εξαιτίας του γεγονότος, ότι τα δημοσιευμένα στοιχεία των απογραφών δεν περιέχουν λεπτομερή στοιχεία για τον οικονομικά ενεργό πληθυσμό.

Η εξέταση των παραμέτρων του βιομηχανικού εργασιακού δυναμικού του πολεοδομικού συγκροτήματος θα είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα, αφού θα μας δώσει την δυνατότητα να επιβεβαιώσουμε πολλά από τα συμπεράσματα, στα οποία έχουμε έως τώρα καταλήξει. Παράλληλα, θα μπορέσουμε να εκτιμήσουμε ορισμένες από τις συνέπειες της κρίσης στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό της πόλης. Τέλος, εξετάζοντας τα χαρακτηρι-

στικά του βιομηχανικού εργασιακού δυναμικού και συγκρίνοντάς τα με αυτά του υπόλοιπου εργασιακού δυναμικού της πόλης, θα μπορέσουμε να διαπιστώσουμε αν διατηρεί ορισμένα από εκείνα τα στοιχεία, που υποβοήθησαν την ανάπτυξη της βιομηχανίας στην περιοχή κατά το παρελθόν, καθώς και άλλα που θα συνιστούσαν παράγοντες ανάπτυξης της μεταποίησης στο μέλλον.

Φυσικά, δεν πρέπει με κανένα τρόπο οι διάφορες ομάδες του βιομηχανικού εργασιακού δυναμικού και του υπόλοιπου ενεργού πληθυσμού, που θα εντοπιστούν να παρουσιάζουν τα ίδια χαρακτηριστικά ή να αντιμετωπίζουν τα ίδια προβλήματα, να θεωρηθούν ομοιογενείς και να αναχθούν σε κοινωνικές "ουσίες". Προσεγγίζοντας το προφίλ του βιομηχανικού εργασιακού δυναμικού είμαστε εκ των πραγμάτων αναγκασμένοι να χρησιμοποιήσουμε κάποιες ταξινομήσεις, ώστε να μπορέσουμε να χειριστούμε τον όγκο της πληροφορίας που διαθέτουμε και να πραγματοποιήσουμε ορισμένες συγκρίσεις. Ωστόσο, οι διάφορες ομάδες, στις οποίες ταξινομείται ο πληθυσμός, δεν παύουν να συγκροτούνται με βάση κάποια κριτήρια ταξινόμησης, που υπακούουν σε σαφέστατες ιδεολογικές και πολιτικές προδιαγραφές και μπορεί να μην ανταποκρίνονται πάντοτε στην πραγματικότητα που περιγράφουμε (Κ.Τσουκαλάς, 1986: 200-210). Παράλληλα, όλα σχεδόν τα άτομα του πληθυσμού, ανάλογα με τα κριτήρια μας, είναι δυνατό να ανήκουν σε περισσότερες της μιας ομάδες.

Για τους παραπάνω λόγους, την ανάλυση που ακολουθεί θα πρέπει να την αντιμετωπίσουμε αποκλειστικά ως προσπάθεια προσέγγισης του βιομηχανικού εργασιακού δυναμικού της πόλης και όχι σαν προσπάθεια εντοπισμού ειδικών ομάδων απασχολούμενων στη μεταποίηση.

3.1 Γενικά Χαρακτηριστικά του Βιομηχανικού Εργασιακού Δυναμικού

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της κοινωνικογεωγραφικής έρευνας η κρίση δεν είχε ως συνέπεια μόνο την μείωση της βιομηχανικής απασχόλησης σε απόλυτους αριθμούς, αλλά και την μείωση του ποσοστού συμμετοχής της στην συνολική απασχόληση. Με βάση τα στοιχεία της απογραφής του πληθυσμού του 1981, οι απασχολούμενοι στην μεταποίηση αποτελούσαν το 34% του οικονομικά ενεργού πληθυσμού του πολεοδομικού συγκροτήματος και συνιστούσαν την πολυαριθμότερη ομάδα εργαζομένων. Η κατάσταση αυτή φαίνεται να έχει ανατραπεί πλήρως το 1993. Οι εργαζόμενοι στην μεταποίηση αποτελούν μόλις το 19% του ενεργού πληθυσμού του Βόλου, ενώ οι λοιπές υπηρεσίες φαίνεται να αποτελούν την δραστηριότητα που συγκεντρώνει το μεγαλύτερο μέρος της απασχόλησης (το ποσοστό συμμετοχής τους στην συνολική απασχόληση αυξάνεται από 18,7% το 1981, σε 35,7% το 1993).

Παρά το γεγονός ότι οι απασχολούμενοι στην βιομηχανία είναι στην πλειονότητα τους άνδρες, η γυναικεία απασχόληση στην μεταποίηση είναι αυτή, που πλήττεται περισσότερο από την αποβιομηχάνιση. Ενώ το 1981 η μεταποίηση συγκεντρώνει το 35% του γυναικείου ενεργού πληθυσμού, το 1993 συγκεντρώνει λιγότερο από το 9%. Η διεύρυνση του αριθμού των ενεργών γυναικών (το ποσοστό συμμετοχής τους στον ενεργό πληθυσμό

αυξάνεται από 24,4% σε 32% στη διάρκεια της δωδεκαετίας) δεν αρκεί για να δικαιολογήσει την δραματική μείωση των γυναικών εργαζόμενων στη μεταποίηση. Αξίζει να σημειωθεί ότι στην Ευρωπαϊκή Ένωση, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '80 οι γυναίκες ήταν η κατηγορία των απασχολούμενων στην βιομηχανία που αντιστάθηκε καλύτερα στην ανεργία (Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, 1992: 16-17). Αυτό φυσικά οφειλόταν στο ότι οι γυναίκες αποτελούσαν κυρίως το διοικητικό προσωπικό και επομένως οι όποιες αναδιαρθρώσεις δεν τις έπληξαν σε βαθμό αναλογο με τους άνδρες. Αντίθετα, στη δική μας περίπτωση οι γυναίκες αποτελούσαν κυρίως εργατικό δυναμικό. Επομένως, η παύση της λειτουργίας αρκετών μονάδων που άνηκαν στους κλάδους της υφαντουργίας και της ένδυσης-υπόδυσης είχε ως συνέπεια την απώλεια της συντριπτικής πλειονότητας των γυναικείων θέσεων εργασίας στη μεταποίηση. Το συμπέρασμα που βγαίνει από αυτή την εξέλιξη είναι, ότι η αποβιομηχάνιση μπορεί να απειλεί το σύνολο των εργαζομένων στη μεταποίηση, δείχνει όμως σαφώς ιδιαίτερη "προτίμηση" σε ορισμένες κατηγορίες εργαζομένων.

Το παραπάνω συμπέρασμα επιβεβαιώνεται και από την εξέλιξη της ανδρικής απασχόλησης στην μεταποίηση. Το 1981 οι άνδρες εργαζόμενοι στη μεταποίηση αποτελούσαν περίπου το 32% του ανδρικού ενεργού πληθυσμού. Το ποσοστό συμμετοχής τους στον ανδρικό ενεργό πληθυσμό μειώθηκε δραστικά στο 24% το 1993. Η μείωση, όμως, ήταν σαφώς μικρότερη από των γυναικών.

Παράλληλα, ένα άλλο σημαντικό χαρακτηριστικό του βιομηχανικού εργασιακού δυναμικού της πόλης είναι το χαμηλό επίπεδο μόρφωσης του, συγκρινόμενο με αυτό του συνολικού ενεργού πληθυσμού. Το 1993 η μεταποίηση αποτελούσε τον κλάδο, όπου έβρισκαν απασχόληση οι περισσότεροι απόφοιτοι δημοτικού, Γ' Γυμνασίου, μέσης τεχνικής εκπαίδευσης, καθώς και όσοι εργαζόμενοι τελειώσαν την πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Ταυτόχρονα, συγκέντρωνε ελάχιστους απόφοιτους, τόσο της ανωτάτης (μόλις το 5,7%), όσο και της ανωτέρας εκπαίδευσης (μόλις το 13,2%). Η δικαιολογία ότι για να είναι κανείς καλός βιομηχανικός εργάτης δεν χρειάζεται να διαθέτει και πτυχίο σχολής τριτοβάθμιας εκπαίδευσης δεν αποτελεί επαρκή εξήγηση του φαινομένου, απλούστατα γιατί μία βιομηχανική μονάδα έχει παράλληλα ανάγκη διοικητικού και επιστημονικού προσωπικού.

Με δεδομένο, ότι οι μεγάλες μονάδες είναι εκείνες που έχουν μεγαλύτερη ανάγκη το διοικητικό και επιστημονικό προσωπικό, η κατάσταση αυτή θα μπορούσε να αποδωθεί στο κλείσιμο των μεγάλων μονάδων της περιοχής, παρότι δεν έχουμε παλαιότερα στοιχεία για το επίπεδο εκπαίδευσης του βιομηχανικού εργασιακού δυναμικού. Το χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης των εργαζομένων στη βιομηχανία προκαλεί έντονες ανησυχίες για την εξέλιξη των μεγεθών της ανεργίας. Μία πιθανή παράταση της κρίσης αποβιομηχάνισης, θα θέσει αυτόματα το ζήτημα της απορρόφησης από την τοπική αγορά εργασίας όσων εργαζομένων χάσουν την δουλειά τους. Με βάση το χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης των τελευταίων, καθώς και το γεγονός ότι ο ταχύτερα αναπτυσσόμενος τριτογενής τομέας προσφέρει απασχόληση σε

άτομα με ικανοποιητικό επίπεδο εκπαίδευσης, η απορρόφηση των εργαζομένων στη βιομηχανία μοιάζει προβληματική.

Αν και η ανεργία, παρά την συνεχιζόμενη κρίση, δεν διογκώθηκε για σχετικά μεγάλα χρονικά διαστήματα (σύμφωνα με τα στοιχεία του πίνακα 17, που αφορούν όμως ολόκληρη την επαρχία Βόλου και τους εγγεγραμμένους ανέργους) μία τέτοια εξέλιξη δεν φαίνεται απίθανη, αφού η δυνατότητα απορρόφησης από την τοπική αγορά εργασίας, όσων βιομηχανικών εργατών μένουν άνεργοι δεν είναι απεριόριστη, ενώ πάντα υπάρχει το ενδεχόμενο της παύσης λειτουργίας ορισμένων μεγάλων μονάδων που θα οξύνει την κατάσταση. Άλλωστε τα στοιχεία του ΕΚΒ για το 1994, τοποθετούν την ανεργία, στο δευτερογενή τομέα και στο εμπόριο σε πολύ υψηλότερα επίπεδα, περίπου στο 12%, σύμφωνα με τον Γενικό Γραμματέα κ. Κατσαλή.

Πίνακας 17

Εξέλιξη αριθμού ανέργων στην Επαρχία Βόλου την πενταετία 1988-1993

Ημερομηνία	Άνδρες	Γυναίκες	Σύνολο
Ιανουάριος 1988	1160	1122	2282
Μάιος 1988	846	815	1661
Σεπτέμβριος 1988	557	955	1512
Ιανουάριος 1989	1050	1158	2208
Μάιος 1989	699	1086	1785
Σεπτέμβριος 1989	580	1041	1621
Ιανουάριος 1990	963	1058	2021
Μάιος 1990	550	797	1347
Σεπτέμβριος 1990	547	1144	1691
Ιανουάριος 1991	1107	1215	2322
Μάιος 1991	724	1057	1781
Σεπτέμβριος 1991	780	1213	1993
Ιανουάριος 1992	1223	1309	2532
Μάιος 1992	1117	1550	2667
Σεπτέμβριος 1992	799	1222	2021
Ιανουάριος 1993	1069	1115	2186
Μάιος 1993	757	883	1640
Σεπτέμβριος 1993	834	1172	2006
Δεκέμβριος 1993	1167	1058	2225

Πηγή: Γραφείο Ο.Α.Ε.Δ. Βόλου

Πίνακας 18

Ποσοστιαία κατανομή των εργαζομένων στη βιομηχανία-βιοτεχνία που διαμένουν στο Βόλο ανά ηλικιακή ομάδα το 1993

Ηλικιακή Ομάδα	<25	26-35	36-45	46-55	56-65	Σύνολο
Βιομηχανία	1,71	27,35	29,91	23,93	17,10	100
Υπόλοιπος Ενεργός Πληθυσμός	3,68	25,36	36,60	19,84	14,52	100
Σύνολικός Ενεργός Πληθυσμός	3,30	25,74	35,31	20,63	15,02	100

Πηγή: Αποτελέσματα κοινωνικογεωγραφικής έρευνας στο Π.Σ Βόλου.

Η πιθανή υπόθεση, ότι η γενικευμένη ανεργία είναι δυνατό να αποφευχθεί, επειδή η ηλικιακή σύνθεση των εργαζομένων στην βιομηχανία είναι τέτοια που ευνοεί την σταδιακή μείωση του αριθμού τους μέσω της συνταξιοδότησης τους, δεν φαίνεται να ισχύει, όπως μαρτυρούν και τα στοιχεία του πίνακα 18. Η ηλικιακή σύνθεση του βιομηχανικού εργασιακού δυναμικού δεν διαφέρει ιδιαίτερα από αυτή του συνολικού ενεργού πληθυσμού. Η πλειονότητα των απασχολούμενων στη μεταποίηση ανήκει στις ηλικιακές ομάδες μεταξύ 26 και 45 ετών και επομένως έχουν μπροστά τους τουλάχιστον μία εικοσαετία οικονομικά ενεργού βίου.

3.2. Ειδικά χαρακτηριστικά του βιομηχανικού εργασιακού δυναμικού

Μέχρι στιγμής ασχοληθήκαμε με τη μελέτη ορισμένων γενικών χαρακτηριστικών του βιομηχανικού εργασιακού δυναμικού, όπως το επίπεδο εκπαίδευσης και η σύνθεση του κατά φύλο. Ωστόσο, υπάρχουν κάποια ειδικότερα στοιχεία που η εξέτασή τους παρουσιάζει ενδιαφέρον, κυρίως γιατί επιτρέπουν, εκτός από την εκτίμηση των επιπτώσεων της κρίσης πάνω στους ίδιους τους εργαζομένους του Πολεοδομικού Συγκροτήματος, την εξαγωγή και κάποιων συμπερασμάτων για τις μονάδες της περιοχής. Αν και η παρουσίαση όλων των διαθέσιμων χαρακτηριστικών των απασχολούμενων στη βιομηχανία θα ήταν ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα μία εκτενής αναφορά θα ήταν έξω από το στενό πλαίσιο της εργασίας. Έτσι, έγινε επιλογή των σημαντικότερων σε σχέση με το θέμα που εξετάζουμε. Αυτά αφορούν την κατανομή του βιομηχανικού εργασιακού δυναμικού κατά ομάδα επαγγελμάτων, τη θέση στο επάγγελμα, τον τύπο απασχόλησης, τον τόπο απασχόλησης και το μέγεθος μονάδας απασχόλησης, όπως και την κινητικότητα απασχόλησης (που θα μας βοηθήσουν να κατανοήσουμε ορισμένες από τις οικογενειακές στρατηγικές των απασχολούμενων στη μεταποίηση και επομένως τις συνέπειες των εξελίξεων για αυτούς).

3.2.1 Επάγγελμα

Η κατανομή των εργαζομένων στην μεταποίηση ανά ομάδα επαγγέλματος είναι ίσως χαρακτηριστική των προβλημάτων που θα αντιμετωπίσει η πλειονότητα των απασχολούμενων στην μεταποίηση σε περίπτωση που η κρίση παραταθεί.

Όπως φαίνεται και στον πίνακα 19, η βιομηχανία απασχολεί συγκεκριμένες ομάδες επαγγελμάτων με κυρίαρχη την ομάδα των εργατών. Με βάση το γεγονός ότι η συγκεκριμένη επαγγελματική ομάδα βρίσκει απασχόληση μόνο στη μεταποίηση και στον κλάδο των κατασκευών, όπου οι δυνατότητες προσφοράς νέων θέσεων εργασίας είναι περιορισμένες, ενισχύονται οι ανησυχίες, σχετικά με το μέλλον των εργατών στην βιομηχανία σε περίπτωση παράτασης της κρίσης. Εύρεση εργασίας σε άλλη οικονομική δραστηριότητα συνεπάγεται αλλαγή επαγγέλματος, που δεν είναι πάντα δυνατή για το σύνολο των εργατών (ας θυμηθούμε το επίπεδο εκπαίδευσης τους που δύσκολα επιτρέπει την επανακατάρτιση πολλών από αυτούς).

Παράλληλα, ο πίνακας 19 είναι ενδεικτικός του είδους του εργασιακού δυναμικού που απασχολούν οι μονάδες της περιοχής και επομένως του είδους των μονάδων που είναι εγκατεστημένες στην περιοχή. Τα ποσοστά των υπαλλήλων γραφείου και όσων ασκούν ελευθέρια επαγγέλματα στο πλαίσιο της μεταποίησης είναι εξαιρετικά χαμηλά, γεγονός που φανερώνει ότι η πλειονότητα των μονάδων της περιοχής στερείται διοικητικής και επιστημονικής υποστήριξης. Φυσικά, τα συμπεράσματα αυτά αφορούν το σύνολο των μεταποιητικών καταστημάτων της περιοχής και όχι τις μεγάλες βιομηχανικές μονάδες. Με βάση, όμως, το γεγονός ότι οι μεγάλες μονάδες της περιοχής προσφέρουν απασχόληση σε περισσότερους από τους μισούς εργαζόμενους στη μεταποίηση, τα ποσοστά των δύο επαγγελματικών ομάδων που προαναφέρθηκαν είναι και πάλι χαμηλά. Αυτό δεν σημαίνει, ότι οι μεγάλες μονάδες της περιοχής δεν είναι σύγχρονες επιχειρήσεις, αλλά πως στην περιοχή είναι εγκατεστημένα μόνο τμήματα παραγωγής των επιχειρήσεων. Οι διοικητικές και άλλες τους υπηρεσίες είναι εγκατεστημένες αλλού.

Πίνακας 19

Ποσοστιαία κατανομή των εργαζομένων στη βιομηχανία-βιοτεχνία που διαμένουν στο Βόλο ανά ομάδα επαγγελμάτων το 1993

Ομάδες Επαγγελμάτων	Εργαζόμενοι στη Βιομηχανία	Συνολικός Ενεργός Πληθυσμός
Αγρότες	0,00	1,67
Έμποροι-Πωλητές	1,17	13,76
Διευθυντικά Στελέχη	4,68	1,55
Ένοπλες Δυνάμεις	0,00	4,22
Ασκώντες Ελευθέρια Επαγγέλματα	11,11	23,42
Απασχολ. στην Παροχή Υπηρεσιών	0,00	11,65
Εργάτες-Τεχνίτες	69,59	27,30
Υπάλληλοι Γραφείου	13,45	16,43
Σύνολο	100,00	100,00

Πηγή: Αποτελέσματα κοινωνικογεωγραφικής έρευνας στο Π.Σ Βόλου.

Η παραπάνω παρατήρηση είναι εξαιρετικά σημαντική, γιατί φανερώνει ότι η απασχόληση στην μεταποίηση εξαρτάται σχεδόν κατά αποκλειστικότητα από το ύψος της παραγωγής των επιχειρήσεων. Η πιθανή ανάληψη από τις επιχειρήσεις ερευνητικών προγραμμάτων ή η επέκταση των χρηματοοικονομικών και διοικητικών τους υπηρεσιών έχει μικρές επιπτώσεις στον αριθμό των βολιωτών εργαζομένων που απασχολούν.

3.2.2 Θέση στο επάγγελμα

Η κατανομή του βιομηχανικού εργασιακού δυναμικού του Π.Σ. Βόλου ανά θέση στο επάγγελμα φαίνεται στον πίνακα 20 μαζί την κατανομή του συνόλου του ενεργού πληθυσμού (για σύγκριση).

Η μεταποίηση συγκεντρώνει ένα ιδιαίτερα υψηλό αριθμό εργοδοτών (ένας στους επτά απασχολούμενους στην βιομηχανία-βιοτεχνία είναι

εργοδότης) και αυτοαπασχολούμενων που λογικά δεν ήταν αναμενόμενος με βάση την ύπαρξη τόσο πολλών μεγάλων επιχειρήσεων. Αν και τα ποσοστά των δύο παραπάνω κατηγοριών εργαζομένων στη βιομηχανία είναι σαφώς χαμηλότερα από τα αντίστοιχα τους στον συνολικό ενεργό πληθυσμό, δεν παύουν να είναι ιδιαίτερα υψηλά και να φανερώνουν την ύπαρξη ενός σημαντικού αριθμού μεταποιητικών καταστημάτων που αν και εξασφαλίζουν απασχόληση, τις περισσότερες φορές μόνο στον ιδιοκτήτη τους, εν τούτοις η συμβολή τους στην βιομηχανική απασχόληση είναι σημαντική.

Πίνακας 20

Ποσοστιαία κατανομή των εργαζομένων στη βιομηχανία-βιοτεχνία που διαμένουν στο Βόλο ανά θέση στο επάγγελμα το 1993

Θέση στο Επάγγελμα	Εργαζ. στη Βιομηχανία	Σύν. Ενεργ. Πληθυσμού
Εργοδότες	14,74	11,45
Αυτοαπασχολούμενοι	12,28	22,36
Μισθωτοί	73,10	65,43
Συμβοηθούντα Μέλη	0,58	0,76
Σύνολο	100,00	100,00

Πηγή: Αποτελέσματα κοινωνικογεωγραφικής έρευνας στο Π.Σ Βόλου.

Παρόλη, όμως, τη συμβολή τους στην απασχόληση η εξέταση της περίπτωσης των βιοτεχνικών καταστημάτων παραμένει έξω από τους σκοπούς της έρευνας, όχι μόνο λόγω της ελλείψεως στοιχείων για αυτά, που είναι και ο κυριότερος λόγος, αλλά και γιατί η πλειονότητα των μεταποιητικών καταστημάτων του είδους είναι κατ' ουσίαν εμπορικά καταστήματα που εμπορεύονται απευθείας όχι μόνο τα δικά τους προϊόντα ή τις υπηρεσίες, αλλά και προϊόντα άλλων μονάδων (π.χ. αρτοποιεία-ζαχαροπλαστεία, βιοτεχνίες ενδυμάτων-υποδημάτων που λειτουργούν και ως πρατήρια, βιοτεχνίες επίπλων που διατηρούν χώρους εκθέσεων, ηλεκτρολογεία, συνεργεία αυτοκινήτων κ.λπ.). Επομένως, στο μέτρο που τα καταστήματα αυτά αναπτύσσουν κυρίως εμπορική δραστηριότητα παρά μεταποιητική η εξέταση τους ξεφεύγει από το πλαίσιο της εργασίας, αφού η εξέλιξη του αριθμού των θέσεων εργασίας που προσφέρουν δεν εξαρτάται μόνο από τις κλαδικές εξελίξεις, αλλά και από την εμπορική κίνηση της τοπικής αγοράς. Το παραπάνω βέβαια δεν σημαίνει ότι δεν πρέπει να μας απασχολήσουν τα χαρακτηριστικά των εργαζομένων στις βιοτεχνίες, αφού και αυτοί αποτελούν τμήμα του βιομηχανικού εργασιακού δυναμικού της πόλης, που πολλές φορές κάτω από ορισμένες συνθήκες μεταπηδά από τον ένα τύπο μεταποιητικού καταστήματος στον άλλο.

Δυστυχώς, τα στοιχεία της απογραφής πληθυσμού της ΕΣΥΕ, όσον αφορά την έκταση των μη εξαρτημένων μορφών απασχόλησης (αυτοαπασχόληση και εργοδοσία) είναι ανακριβή με αποτέλεσμα να μην μπορεί να ελεχθεί το κατά πόσο η κρίση οδήγησε στην διόγκωση των μη εξαρτημένων μορφών βιομηχανικής απασχόλησης. Παρόλα αυτά, το βέβαιο είναι ότι η τύχη ενός μεγάλου μέρους του βιομηχανικού εργασιακού

δυναμικού της πόλης θα εξαρτηθεί από την πορεία μεταποιητικών καταστημάτων που είναι ιδιαίτερα ευάλωτα, όχι μόνο στις κλαδικές, αλλά και στις εμπορικές εξελίξεις (ένα καλό παράδειγμα αποτελούν τα αρτοποιεία που υφίστανται τον έντονο ανταγωνισμό των super markets ύστερα από την άδεια που δόθηκε στα τελευταία να πωλούν άρτο).

Παράλληλα, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η ουσιαστική ανυπαρξία μη αμειβόμενης απασχόλησης στη μεταποίηση παρά το γεγονός της ύπαρξης τόσων μικρών μονάδων, οι οποίες συνήθως καταφεύγουν στην εργασία των μελών της οικογένειας του ιδιοκτήτη. Ωστόσο, το γεγονός ότι τα ποσοστά των μη αμειβόμενων εργαζομένων είναι σχεδόν ανύπαρκτα σχετίζεται, κυρίως, με το σχεδιασμό της έρευνας (απευθύνονταν σε νοικοκυριά και όχι σε επιχειρήσεις). Με βάση την απογραφή βιομηχανίας της ΕΣΥΕ του 1984 το 2,8% των απασχολούμενων στην βιομηχανία-βιοτεχνία στο Βιομηχανικό Κέντρο Βόλου ήταν μη αμειβόμενα μέλη οικογενείας.

3.2.3 Τύπος απασχόλησης

Η πλήρης απασχόληση αν και είναι ο κυρίαρχος τύπος απασχόλησης για τους εργαζόμενους στη βιομηχανία, δεν είναι ο κανόνας για όλους. Στον πίνακα 21 δίνεται η κατανομή των εργαζομένων στην μεταποίηση κατά τύπο απασχόλησης και φύλο. Παράλληλα δίνεται και η αντίστοιχη κατανομή του συνόλου του ενεργού πληθυσμού για σύγκριση.

Πίνακας 21

Ποσοστιαία κατανομή των εργαζομένων στη βιομηχανία-βιοτεχνία που διαμένουν στο Βόλο κατά τύπο απασχόλησης και φύλο το 1993

Τύπος Απασχόλησης	Πλήρης	Πλήρης με Μειωμένο Ωράριο	Μερική	Ευκαιριακή - Εποχιακή	Σύνολο
Άνδρες Εργαζόμενοι στη Βιομηχανία	95,92	0,68	2,72	0,68	100
Γυναίκες Εργαζόμενες στη Βιομηχανία	82,14	3,57	7,14	7,14	100
Υπόλοιπος Ενεργός Πληθυσμός	86,00	4,35	4,62	5,03	100
Συνολικός Ενεργός Πληθυσμός	86,85	4,03	4,56	4,56	100

Πηγή: Αποτελέσματα κοινωνικογεωγραφικής έρευνας στο Π.Σ Βόλου.

Οι εργαζόμενοι στη μεταποίηση αποτελούν, ίσως την κατηγορία του ενεργού πληθυσμού, όπου η κυριαρχία της πλήρους απασχόλησης είναι σχεδόν ολοκληρωτική, δεδομένης της ύπαρξης ενός ποσοστού της τάξης του 13% του συνολικού ενεργού πληθυσμού που εργάζεται υπό καθεστώς μερικής, εποχιακής ή μειωμένου ωραρίου απασχόλησης. Το τελευταίο δεν εμποδίζει ένα σημαντικό τμήμα των απασχολούμενων γυναικών στην βιομηχανία να εργάζονται σε θέσεις όχι πλήρους απασχόλησης. Το

ενδιαφέρον στοιχείο, είναι η ύπαρξη ενός μικρού ποσοστού γυναικών που εργάζεται στη μεταποίηση εποχιακά, γεγονός που υποδηλώνει ότι ένα μέρος της γυναικείας εργασίας στη μεταποίηση αποτελεί εφεδρία που χρησιμοποιείται ανάλογα με τις ανάγκες ορισμένων κλάδων.

Παρά το γεγονός ότι τα ποσοστά όσων από τους εργαζομένους του Π.Σ. Βόλου απασχολούνται υπό καθεστώς μη πλήρους απασχόλησης δεν είναι αξιόλογα και δεν διαφοροποιούνται από τα ποσοστά που ισχύουν για το σύνολο των εργαζομένων της χώρας (Α.Μουρίκη, 1991: 103-104), τίποτα δεν αποκλείει την μελλοντική επέκταση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης και στην τοπική βιομηχανία σε μια εποχή που διεξάγεται έντονη συζήτηση, εντός και εκτός Ελλάδος, για το μειωμένο ωράριο.

3.2.4 Μονάδα απασχόλησης

Η κατανομή των εργαζόμενων ανά μέγεθος μονάδας, που φαίνεται στον πίνακα 22, δείχνει ότι οι μεγάλες βιομηχανικές μονάδες του νομού είναι εκείνες που απασχολούν την πλειονότητα του βιομηχανικού εργασιακού δυναμικού της πόλης. Το γεγονός ότι κατά την τελευταία δωδεκαετία μειώθηκαν δραματικά οι θέσεις απασχόλησης που προσφέρουν οι μεγάλες μονάδες της περιοχής δεν μείωσε σημαντικά τη σημασία τους για την βιομηχανική απασχόληση στο Π.Σ Βόλου.

Πίνακας 22

Ποσοστιαία κατανομή των εργαζομένων στη βιομηχανία-βιοτεχνία που διαμένουν στο Βόλο κατά μονάδα απασχόλησης και φύλο το 1993

Μέγεθος Μονάδας	Ανδρες	Γυναίκες	Σύνολο Απασχολουμένων στη Βιομηχανία
1-2 Απασχολούμενοι	9,16	4,55	8,45
3-5 Απασχολούμενοι	14,17	9,09	13,38
6-10 Απασχολούμενοι	9,16	9,09	9,15
11-20 Απασχολούμενοι	10,84	13,64	11,27
21-50 Απασχολούμενοι	14,17	4,55	12,68
51-100 Απασχολούμενοι	12,50	18,18	13,38
>100 Απασχολούμενοι	30,00	40,90	31,69
Σύνολο	100,00	100,00	100,00

Πηγή: Αποτελέσματα κοινωνικογεωγραφικής έρευνας στο Π.Σ Βόλου.

Το 1/3 σχεδόν των απασχολούμενων στη μεταποίηση εργάζονται σε μονάδες που απασχολούν πάνω από 100 εργαζομένους. Αν σε αυτούς προστεθούν και όσοι εργάζονται σε μονάδες με απασχόληση άνω των δέκα ατόμων, τότε το βιομηχανικό εργασιακό δυναμικό της πόλης που απασχολείται στις σχετικά μεγάλες (με βάση τα ελληνικά δεδομένα) μονάδες φτάνει σχεδόν το 70%. Στις γυναίκες μάλιστα τα αντίστοιχα ποσοστά είναι ακόμη μεγαλύτερα.

Το συμπέρασμα, που βγαίνει από τα στοιχεία του πίνακα 22, είναι ότι οι εξελίξεις οι οποίες θα λάβουν χώρα στις μεγάλες μονάδες της περιοχής, θα είναι εκείνες, που θα επηρεάσουν καθοριστικά τις προοπτικές της βιομηχα-

νικής απασχόλησης στο Π.Σ. Βόλου. Το γεγονός αυτό, αφενός μεν δικαιολογεί την απόφαση να στηριχθεί η ανάλυση στα στοιχεία που αφορούσαν τις μεγάλες επιχειρήσεις, αφετέρου δε νομιμοποιεί το να επιχειρήσουμε τη διερεύνηση των προοπτικών της βιομηχανικής απασχόλησης στην πόλη, μέσα από την προσέγγιση των προοπτικών των μεγάλων μονάδων της τοπικής βιομηχανικής βάσης.

Η προσπάθεια διερεύνησης των δυνατοτήτων των μεγάλων μονάδων να διατηρήσουν ή να αυξήσουν το προσωπικό τους προκειμένου να προβλεφθούν οι μελλοντικές εξελίξεις στην τοπική βιομηχανική απασχόληση γίνεται ακόμα περισσότερο αναγκαία, αφού τα υπάρχοντα στοιχεία, που προέρχονται από τους ερωτηθέντες εργαζόμενους, δείχνουν στασιμότητα στο χώρο των προσλήψεων-απολύσεων. Το 75% σχεδόν των εργαζόμενων στη βιομηχανία απασχολείται σε μονάδες όπου δεν σημειώνονταν τον περασμένο χρόνο ούτε προσλήψεις ούτε απολύσεις, γεγονός που επιτείνει ακόμη περισσότερο την αβεβαιότητα για τη μελλοντική εξέλιξη της βιομηχανικής απασχόλησης.

3.2.5 Τόπος απασχόλησης

Οι εργαζόμενοι στη βιομηχανία που διαμένουν στο Π.Σ. Βόλου, βρίσκουν απασχόληση κατά ένα σημαντικό ποσοστό τους σε μονάδες εκτός της πόλης (πίνακας 23), γεγονός που δικαιολογεί και τη χρησιμοποίηση, σε προηγούμενα κεφάλαια, μεγεθών που αφορούσαν τη βιομηχανική βάση ολόκληρου του νομού Μαγνησίας, προκειμένου να εξαχθούν συμπεράσματα για την βιομηχανική απασχόληση της πόλης. Από τα στοιχεία του πίνακα 23 βλέπουμε πως ο Βόλος δεν συγκεντρώνει μόνο την πλειονότητα του βιομηχανικού εργασιακού δυναμικού του νομού, αλλά και ότι το βιομηχανικό εργασιακό δυναμικό του Βόλου βρίσκεται απασχόληση σχεδόν σε ολόκληρο το νομό.

Πίνακας 23

Ποσοστιαία κατανομή των εργαζομένων στη βιομηχανία-βιοτεχνία που διαμένουν στο Βόλο κατά τόπο απασχόλησης και φύλο το 1993

Τόπος Απασχόλησης	Άνδρες	Γυναίκες	Σύνολο Απασχολούμενων στη Βιομηχανία
Π.Σ Βόλου	60,38	81,26	63,98
ΒΙΠΕ (και παράρτημα)	32,47	15,62	29,57
Πήλιο	1,95	0,00	1,61
Υπόλοιπη Μαγνησία	2,60	0,00	2,15
Υπόλοιπη Ελλάδα	1,30	3,12	1,61
Κυμαινόμενος	1,30	0,00	1,08
Σύνολο	100,00	100,00	100,00

Πηγή: Αποτελέσματα κοινωνικογεωγραφικής έρευνας στο Π.Σ Βόλου.

Η ΒΙΠΕ αποτελεί τον κύριο, εκτός Π.Σ Βόλου, τόπο εργασίας για τους εργαζόμενους που διαμένουν στην πόλη. Αυτό φυσικά δεν εμποδίζει αρκετούς από αυτούς να απασχολούνται και σε μονάδες που βρίσκονται σε

άλλες περιοχές του νομού ή και έξω από το νομό. Παλαιότερα, μάλιστα, όταν λειτουργούσαν ακόμη οι μεγάλες μονάδες του Αλμυρού (ΕΛ.ΣΙ κ.ά.), οι εργαζόμενοι που διέμεναν στην πόλη και απασχολούνταν σε μονάδες εκτός αυτής, ήταν ακόμα περισσότεροι.

Παράλληλα στον πίνακα 23 παρατηρούμε ότι οι γυναίκες τείνουν περισσότερο από τους άνδρες να απασχολούνται σε μονάδες εντός του πολεοδομικού συγκροτήματος. Η συγκεκριμένη πρακτική, θα μπορούσε να αποδωθεί, αφενός μεν στη χωροθέτηση των κλάδων (οι μονάδες των κλάδων, όπου βρίσκουν απασχόληση οι γυναίκες είναι εγκατεστημένες εντός της πόλης), αφετέρου στην ύπαρξη συγκεκριμένων στρατηγικών απασχόλησης (οι παντρεμένες γυναίκες προσπαθούν να βρουν απασχόληση κοντά στο τόπο κατοικίας τους), για τις οποίες θα γίνει εκτενέστερη αναφορά στην επόμενη ενότητα.

3.2.6 Κινητικότητα απασχόλησης

Από την μελέτη της κινητικότητας απασχόλησης είναι δυνατό να βγουν πολύτιμα συμπεράσματα για τον τρόπο με τον οποίο προσαρμόστηκε το βιομηχανικό εργασιακό δυναμικό, στη διάρκεια της τελευταίας δωδεκαετίας, στη νέα κατάσταση που δημιουργήθηκε, καθώς και για τις οικογενειακές στρατηγικές εισόδου στην αγορά εργασίας.

Δεν είναι τυχαίο, άλλωστε, ότι τη μεγαλύτερη συχνότητα αλλαγής θέσης στο επάγγελμα εμφανίζουν οι εργάτες (σύμφωνα με τα αποτελέσματα της κοινωνικογεωγραφικής έρευνας το 41%, όσων άλλαξαν θέση στο επάγγελμα ήταν εργάτες). Το γεγονός αυτό μαρτυρά από μόνο του, την ύπαρξη ρευστότητας στο χώρο όπου βρίσκει απασχόληση το 27% του ενεργού πληθυσμού της πόλης δηλαδή τη βιομηχανία και τις κατασκευές.

Είναι χαρακτηριστικό ότι το 65% της αλλαγής θέσεων στο επάγγελμα αφορούσε περιπτώσεις εργαζομένων που από μισθωτοί μετακινήθηκαν σε μη εξαρτημένες μορφές απασχόλησης και έγιναν αυτοαπασχολούμενοι ή εργοδότες. Θα μπορούσε επομένως να υποτεθεί ότι η κρίση της τοπικής βιομηχανίας και η μείωση των θέσεων απασχόλησης “έσπρωξαν” ένα μέρος των εργατών στην αυτοαπασχόληση και την μικροεργοδοσία, πάντα όμως μέσα στο πλαίσιο του δευτερογενούς τομέα. Δυστυχώς είναι αδύνατο να εκτιμηθεί ο αριθμός των εργαζομένων στη βιομηχανία που βρήκαν απασχόληση σε άλλες οικονομικές δραστηριότητες, καθώς και ο αριθμός όσων προερχόμενοι από άλλες οικονομικές δραστηριότητες βρήκαν απασχόληση στη μεταποίηση, καθώς το ερωτηματολόγιο δεν περιλάμβανε τις ανάλογες ερωτήσεις. Η αδυναμία αυτή, όμως, θα πρέπει να μας κάνει επιφυλακτικούς ως προς τα απόλυτα μεγέθη και όχι ως προς τις τάσεις.

Παράλληλα, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει και το γεγονός, ότι παρότι οι εργαζόμενοι στη βιομηχανία έχουν στην πλειονότητα τους αρκετά χρόνια στην αγορά εργασίας (το 86% περίπου εργάζεται συνολικά πάνω από δέκα χρόνια), εν τούτοις εμφανίζουν χαμηλή διάρκεια απασχόλησης στην τωρινή τους θέση (στη μονάδα όπου απασχολούνταν την περίοδο της έρευνας). Όπως φαίνεται και από τον πίνακα 24, μόλις το 14% των απασχολούμενων στη μεταποίηση, εργάζεται περισσότερο από εικοσιένα χρόνια

στη τελευταία του θέση απασχόλησης, όταν τα αντίστοιχα ποσοστά των απασχολούμενων σε άλλες δραστηριότητες (λοιπές υπηρεσίες κ.ά.) είναι κατά πολύ υψηλότερα, και παρά το γεγονός, ότι η διόγκωση του αριθμού των εργαζομένων στις τελευταίες έχει συμβεί πρόσφατα.

Πίνακας 24

Ποσοστιαία κατανομή του ενεργού πληθυσμού ως προς τη συνολική διάρκεια της τελευταίας απασχόλησης και την οικονομική δραστηριότητα στην οποία συμμετέχει

Δραστηριότητα/ Διάρκεια	<5 χρόνια	6-10 χρόνια	11-15 χρόνια	16-20 χρόνια	>21 χρόνια	Σύνολο
Γεωργία	20,83	20,83	16,67	25,00	16,67	100
Ένοπλες Δυνάμεις	9,09	42,43	18,18	21,21	9,09	100
Τράπεζες-Ασφάλειες	16,13	22,58	32,26	16,43	12,90	100
Οικοδομή-Δημόσια Έργα	24,14	19,54	20,69	18,39	17,24	100
Εμπόριο	31,85	23,57	15,93	12,74	15,93	100
Βιομηχανία-Βιοτεχνία	21,64	26,90	18,12	19,29	14,05	100
Λοιπές Υπηρεσίες	22,98	24,22	19,25	17,39	16,16	100
Μεταφορές-Επικοινωνίες	11,43	17,14	22,86	27,14	21,43	100

Πηγή: Αποτελέσματα κοινωνικογεωγραφικής έρευνας στο Π.Σ Βόλου.

Η μικρότερη συνολική διάρκεια της τελευταίας απασχόλησης των εργαζομένων στη βιομηχανία ενδεχομένως να αντικατοπτρίζει την αστάθεια της αγοράς εργασίας του κλάδου. Οι παύσεις λειτουργίας μονάδων, οι περικοπές προσωπικού κ.λπ. αναγκάζουν πολλούς από τους εργαζόμενους να αλλάζουν συχνά μονάδα. Παράλληλα η απουσία του δημόσιου τομέα στη βιομηχανία και άρα η ανυπαρξία μονιμότητας στη μονάδα απασχόλησης, για την πλειονότητα των εργαζομένων συντελεί στην αστάθεια της απασχόλησης στη μεταποίηση.

Παράλληλα με την επισφαλή θέση στη μονάδα όπου απασχολούνται το μεγαλύτερο μέρος των εργαζομένων στη μεταποίηση δεν έχει τη δυνατότητα, ύστερα από κάποιο διάστημα προϋπηρεσίας να πάρει προαγωγή και να βελτιώσει έτσι τη μισθολογική του κατάσταση. Οι μισοί σχεδόν μισθωτοί απασχολούμενοι στη μεταποίηση εργάζονται σε θέσεις για τις οποίες δεν προβλέπονται προαγωγές, ενώ από όσους εργάζονται σε θέσεις όπου προβλέπονται, οι μισοί δεν έχουν πάρει προαγωγή (25% του συνόλου). Λίγοι (ούτε το 19% του συνόλου) είναι εκείνοι που προάχθηκαν σχετικά πρόσφατα (έως και πριν από πέντε χρόνια). Βέβαια, και στις υπόλοιπες οικονομικές δραστηριότητες, τα αντίστοιχα ποσοστά όσων εργάζονται σε θέσεις, όπου δεν προβλέπονται προαγωγές, είναι σχεδόν τα ίδια με αυτά της μεταποίησης. Ωστόσο, η διαφορά των εργαζομένων στη βιομηχανία με τον υπόλοιπο ενεργό πληθυσμό έγκειται στο ότι αρκετοί από αυτούς, ακόμη και όσοι μπορούν θεωρητικά να προαχθούν, δεν έχουν πάρει ποτέ προαγωγή.

Η παραπάνω “αδυναμία” των απασχολούμενων στη μεταποίηση να “ανεβούν” στην ιεραρχία, και να βελτιώσουν έτσι το μισθό τους, συνεπά-

γεται ότι για να βελτιωθούν οι απολαβές τους, θα πρέπει ή η επιχείρηση να αυξήσει τους μισθούς που παρέχει ή να βρουν δουλειά σε άλλη μονάδα που προσφέρει μεγαλύτερους μισθούς (είναι συνηθισμένες οι μισθολογικές διαφορές από μονάδα σε μονάδα ανάλογα με το αντικείμενο). Με δεδομένο ότι η μισθολογική πολιτική των επιχειρήσεων στο σχετικά βραχυπρόθεσμο ορίζοντα παραμένει σταθερή, μόνη λύση που απομένει (για όσους βέβαια έχουν τη δυνατότητα) είναι να βρουν εργασία σε μονάδα που προσφέρει καλύτερες απολαβές. Συνεπώς θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε και την ανυπαρξία ιεραρχικής εξέλιξης για την πλειονότητα των εργαζομένων στη μεταποίηση, ως αιτία της σχετικά μικρής χρονικής διάρκειας της τελευταίας απασχόλησης τους.

Τέλος, αρκετά χρήσιμα συμπεράσματα προκύπτουν από τη μελέτη της ηλικίας εισόδου στην αγορά εργασίας των εργατών και εργατριών (του 70% του βιομηχανικού εργασιακού δυναμικού), καθώς και την εξέταση του κλάδου απασχόλησης των δύο συζύγων του νοικοκυριού.

Με βάση τα δεδομένα της έρευνας, οι άνδρες εργάτες εισέρχονται στην αγορά εργασίας πιο γρήγορα από οποιαδήποτε άλλη ομάδα του ενεργού πληθυσμού. Συγκεκριμένα, η μέση ηλικία εισόδου στην αγορά εργασίας των ανδρών εργατών είναι τα 19 έτη, όταν οι υπάλληλοι και οι ασκόντες ελευθέρια επαγγέλματα εισέρχονται στον επαγγελματικό στίβο στα 23 με 24 έτη τους. Αντίθετα, οι γυναίκες εργάτριες εισέρχονται στην αγορά εργασίας όχι μόνο πολύ αργότερα από τους άνδρες, αλλά αργότερα και από τις υπόλοιπες εργαζόμενες. Η μέση ηλικία εισόδου τους στον επαγγελματικό στίβο είναι τα 26 με 27 έτη τους, τη στιγμή που οι ασκούσες ελευθέρια επαγγέλματα αρχίζουν να εργάζονται κατά μέσο όρο από τα 24 τους.

Αν η πιο γρήγορη είσοδος των ανδρών εργατών στην αγορά εργασίας είναι κάτι αναμενόμενο _ αφού συνήθως για να γίνει κανείς εργάτης δεν απαιτούνται ιδιαίτερες σπουδές, που καθυστερούν τη είσοδο στην αγορά εργασίας _ η εξαιρετικά “καθυστερημένη” είσοδος των εργατριών στον επαγγελματικό στίβο σαφέστατα δεν εξηγείται από το ερμηνευτικό πλαίσιο που θέλει, όποιον δεν τα “καταφέρνει” στο σχολείο ή τον πιέζει η ανέχεια να βγαίνει πρώιμα στη βιοπάλη.

Στην περίπτωση των γυναικών εργατριών μάλλον έχουμε να κάνουμε με συγκεκριμένες οικογενειακές στρατηγικές απασχόλησης. Οι γυναίκες που απασχολούνται ως εργάτριες στη βιομηχανία μπαίνουν στην αγορά εργασίας μετά το γάμο τους και αφού τα παιδιά βρίσκονται σε μια ηλικία που δεν απαιτεί τη συνεχή παρουσία τους στο σπίτι. Ο κύριος σκοπός τους πρέπει να είναι η συμπλήρωση του οικογενειακού εισοδήματος (το 77% των νοικοκυριών με γυναίκα απασχολούμενη στη βιομηχανία στη σύνθεση τους έχουν μηνιαίο εισόδημα μικρότερο των διακοσίων χιλιάδων δραχμών).

Η ύπαρξη συγκεκριμένων οικογενειακών στρατηγικών απασχόλησης επιβεβαιώνεται αν εξεταστεί η δραστηριότητα, της συζύγου ως προς την δραστηριότητα του συζύγου. Οι περισσότερες από τις μισές εργαζόμενες στη βιομηχανία διαθέτουν σύζυγο που απασχολείται στην ίδια δραστηριότητα. Αν λοιπόν ο γάμος ή οι κοινωνικές αντιλήψεις εμποδίζουν τη γρήγορη είσοδο των εργατριών στην αγορά εργασίας, η οικονομική στενό-

τητα του νοικοκυριού και η ύπαρξη διασυνδέσεων του νοικοκυριού με τις βιομηχανικές μονάδες (που τις εξασφαλίζει ο σύζυγος βιομηχανικός εργάτης) “διευκολύνουν” την είσοδο τους.

Ωστόσο, όσο εύκολα εισήλθε στην αγορά εργασίας το γυναικείο εργασιακό δυναμικό άλλο τόσο εύκολο είναι να εξέλθει όταν οι οικονομικές συνθήκες κάνουν περιττή την παρουσία του. Το γυναικείο ανειδίκευτο εργασιακό δυναμικό είναι συνήθως ευάλωτο από την εισαγωγή κεφαλαιουχικού εξοπλισμού ή νέων τεχνολογιών στην παραγωγή (π.χ η κατάργηση της χρησιμοποίησης της μόνωσης με χαρτί των τηλεφωνικών καλωδίων-εργασίας εξαιρετικά επίπονης και εργατοβόρας- είχε ως αποτέλεσμα την απώλεια είκοσι θέσεων εργασίας, στις οποίες απασχολούταν αποκλειστικά γυναίκες στην ΑΛΚΑΤΕΛ ΧΑΝΔΡΗΣ). Παράλληλα, στο πλαίσιο της εφαρμογής “κοινωνικών” κριτηρίων για την πραγματοποίηση περικοπών σε προσωπικό, οι γυναίκες που δουλεύουν στην ίδια μονάδα με τον άνδρα τους είναι από τις πρώτες που φεύγουν. Βέβαια, δεν θα πρέπει να παραγνωρίζεται η σημασία του γεγονότος ότι το νοικοκυριό εξασφαλίζει τουλάχιστον τον ένα μισθό και έτσι δεν αντιμετωπίζει τα προβλήματα που θα προέκυπταν αν έχαναν τη θέση τους και οι δύο σύζυγοι. Το αποτέλεσμα, ωστόσο, είναι η απώλεια των γυναικείων θέσεων στη μεταποίηση.

3.3 Συμπεράσματα

Τα σημαντικότερα σημεία του κεφαλαίου θα μπορούσαν να συνοψιστούν στα εξής:

Η κρίση, που πλήττει τη τελευταία δωδεκαετία, τη βιομηχανική βάση της περιοχής, δεν οδήγησε μόνο στην απόλυτη μείωση των προσφερόμενων θέσεων εργασίας στη μεταποίηση, αλλά και στη σχετική μείωση του ποσοστού του ενεργού πληθυσμού του Π.Σ.Βόλου, που εργάζεται στη μεταποίηση.

Περισσότερο θιγμένες από την κρίση φαίνεται να είναι οι γυναίκες εργαζόμενες, που στη διάρκεια της δωδεκαετίας είδαν να μειώνονται δραματικά οι θέσεις τους στη βιομηχανία. Άλλωστε, η παύση λειτουργίας αρκετών μονάδων έντασης εργασίας που παραδοσιακά απασχολούσαν γυναίκες (κλωστουφαντουργίες, βιομηχανίες ενδυμάτων κ.ά.), όπως είδαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο, προοιωνίζε μια τέτοια εξέλιξη. Ωστόσο, ο ρόλος του γυναικείου εργατικού δυναμικού ως εφεδρείας, όχι μόνο για τις επιχειρήσεις, αλλά και για το νοικοκυριό στο πλαίσιο μιας οικογενειακών στρατηγικών απασχόλησης, είχε σαν αποτέλεσμα την “έξοδο” ακόμα περισσότερων γυναικών από τη βιομηχανία.

Οι προοπτικές δεν φαίνονται καθόλου θετικές για όσους διατήρησαν τις θέσεις τους στη βιομηχανία. Η ανεργία μπορεί τελικά να μην διογκώθηκε στη διάρκεια της τελευταίας πενταετίας (η ύπαρξη εξάλλου οικογενειακών στρατηγικών απασχόλησης την περιόρισε κάπως), ωστόσο τίποτα δεν αποκλείει μια τέτοια εξέλιξη, όχι μόνο επειδή η βιομηχανία δεν προσφέρει από παλιά μια σταθερή αγορά εργασίας. Οι μεγάλες μονάδες (άνω των δέκα απασχολούμενων), οι οποίες συγκεντρώνουν το 70% του βιομηχανικού εργασιακού δυναμικού της πόλης, όχι μόνο δεν αύξησαν στο

σύνολο τους τον αριθμό των εργαζομένων που απασχολούν τα τελευταία οκτώ χρόνια, αλλά προσπαθώντας να αυξήσουν την παραγωγικότητα της εργασίας προχώρησαν σε σημαντικές περικοπές προσωπικού. Παράλληλα, οι περισσότερες μικρές μονάδες, οι οποίες απασχολούν το υπόλοιπο 30% των βολιωτών εργαζομένων στη βιομηχανία είναι ουσιαστικά μονοατομικές επιχειρήσεις, που δύσκολα μπορούν να επιβιώσουν επί μακρόν. Όλα αυτά, σε συνδυασμό με το χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης του βιομηχανικού εργασιακού δυναμικού και το εξαιρετικά περιορισμένο φάσμα επαγγελμάτων που εξασκεί, προκαλούν έντονες ανησυχίες σχετικά με τη δυνατότητα απασχόλησης σε άλλη δραστηριότητα, όσων χάσουν τη δουλειά τους, εφόσον η κρίση παραταθεί. Η στασιμότητα, σε ότι αφορά τις προσλήψεις-απολύσεις στις μονάδες όπου βρίσκει απασχόληση η πλειονότητα του τοπικού βιομηχανικού εργασιακού δυναμικού, παρατείνει την αγωνία σχετικά με τις προοπτικές της βιομηχανικής απασχόλησης στην περιοχή.

Παράλληλα, το γεγονός, ότι η βιομηχανία απασχολεί ένα πολύ μικρό ποσοστό του επιστημονικού δυναμικού, που διαθέτει άφθονο η πόλη (ένας στους πέντε εργαζόμενους είναι απόφοιτος της ανωτάτης εκπαίδευσης), δείχνει ότι ακόμα και ο τεχνολογικός εκσυγχρονισμός των επιχειρήσεων δεν θα οδηγήσει στην αύξηση, τουλάχιστον, των θέσεων εργασίας επιστημονικού και διοικητικού προσωπικού. Άλλωστε, όπως έχει ήδη επισημανθεί και αλλού, στην περιοχή είναι εγκατεστημένα μόνο τα τμήματα παραγωγής των περισσότερων επιχειρήσεων και όχι τμήματα, όπως έρευνας & ανάπτυξης ή διοίκησης, που στελεχώνονται από υψηλής στάθμης προσωπικό και αποκτούν ολοένα και μεγαλύτερη βαρύτητα. Χαρακτηριστικό είναι ότι μόλις 29 από τις 55 Α.Ε και Ε.Π.Ε που μελετήθηκαν έχουν εγκατεστημένα τα γραφεία τους στην πόλη και τη ΒΙΠΕ. Οι επιχειρήσεις αυτές κατά κανόνα δεν ανήκουν στις μεγαλύτερες σε μέγεθος επιχειρήσεις της περιοχής.

Τέλος, η επέκταση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης μπορεί να αποτελέσει λύση σε περίπτωση που η κρίση παραταθεί, παρότι δεν φαίνεται να είναι διαδεδομένες στη τοπική βιομηχανία ή την τοπική οικονομία, περισσότερο από ότι στην υπόλοιπη χώρα. Η ύπαρξη των συγκεκριμένων οικογενειακών στρατηγικών απασχόλησης που βασίζονται τόσο στις κοινωνικές αντιλήψεις για τους ρόλους της γυναίκας, όσο και στις οικονομικές ανάγκες του νοικοκυριού και τις πιθανές διασυνδέσεις που αναπτύσει ο σύζυγος με τους εργοδότες, ενισχύουν ιδιαίτερα ένα τέτοιο σενάριο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΟΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΤΗΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ

Αναμφίβολα οι μελλοντικές εξελίξεις του μεγέθους της βιομηχανικής απασχόλησης της πόλης εξαρτώνται κυρίως, από τις δυνατότητες της τοπικής βιομηχανικής βάσης να αντιπαρέλθει την κρίση και να αυξήσει τον αριθμό των εργαζομένων που απασχολεί. Το ξεπέραςμα, ωστόσο, της κρίσης είναι συνάρτηση δύο παραγόντων, αφενός μεν της ανάπτυξης και του εκσυγχρονισμού των ήδη υπάρχουσών μονάδων, αφετέρου δε της εγκατάστασης στην περιοχή νέων μεγάλων μονάδων, που θα αυξήσουν την βιομηχανική απασχόληση. Αν η απάντηση στο πρώτο ερώτημα προϋποθέτει την μελέτη των βασικών οικονομικών μεγεθών των υπάρχουσών μονάδων και του επιπέδου του τεχνολογικού τους εκσυγχρονισμού, η απάντηση στο δεύτερο ερώτημα έχει να κάνει, κυρίως, με τα χωρικά και άλλα πλεονεκτήματα που προσφέρει η περιοχή.

Αυτά τα δύο ερωτήματα θα επιχειρήσουμε να απαντήσουμε στο παρόν κεφάλαιο. Η προσέγγιση του θέματος θα βασιστεί αρχικά, στην εξέταση της χρηματοοικονομικής κατάστασης των μεγάλων μονάδων της περιοχής που απασχολούν και το 70% του βιομηχανικού εργασιακού δυναμικού του Π.Σ. Βόλου, καθώς και των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν, όπως επισημαίνονται τα τελευταία από τους επίσημους κοινωνικούς και ερευνητικούς φορείς (ΣΒΘΚΕ, ΕΚΒ, ΕΜΠ). Έτσι, θα μας δωθεί η δυνατότητα να διαπιστώσουμε κατά πόσο είναι πιθανό να αναμένουμε παύση λειτουργίας και άλλων μεγάλων μονάδων στο εγγύς μέλλον και επομένως πιέσεις για περαιτέρω μείωση της βιομηχανικής απασχόλησης.

Στη συνέχεια θα εξετάσουμε το τεχνολογικό επίπεδο των σημαντικότερων τοπικών μονάδων, όπως αυτό καταγράφηκε από την έρευνα πεδίου που πραγματοποίησε την Ανοιξη του 1993, η ομάδα μελέτης σκοπιμότητας του τεχνολογικού πάρκου Βόλου, προκειμένου να διαπιστωθούν οι προοπτικές λειτουργίας του πάρκου στην περιοχή. Η παρουσίαση και ο σχολιασμός των κυριότερων αποτελεσμάτων της έρευνας θα μας χρησιμεύσει στην κατανόηση της δυναμικότητας των υπάρχουσών μεγάλων μονάδων της περιοχής και επομένως των προοπτικών τους να παραμείνουν δυναμικά στην αγορά στον μακροπρόθεσμο χρονικό ορίζοντα.

Παράλληλα, προκειμένου να τεκμηριώσουμε τα συμπεράσματα μας με συγκεκριμένα παραδείγματα, θα αναφερθούμε στις περιπτώσεις δύο μεγάλων μονάδων (ΤΕΟΚΑΡ και ΑΛΚΑΤΕΛ ΧΑΝΔΡΗΣ). Οι δύο αυτές μονάδες είναι ηγετικές στους κλάδους τους, εγκαταστάθηκαν στην περιοχή κατά την τελευταία περίοδο βιομηχανικής ανάπτυξης της πόλης, χρησιμοποιούν τεχνολογία αιχμής στην παραγωγική διαδικασία, αντιμετώπισαν αρκετά προβλήματα κατά την περίοδο της κρίσης και έχουν αναπτύξει διαφορετικές σχέσεις οι καθεμιά τους με τις υπόλοιπες μονάδες της περιοχής. Είναι βέβαιο, ότι από τις αποφάσεις τους θα εξαρτηθεί κατά μεγάλο ποσοστό η εξέλιξη της βιομηχανικής απασχόλησης στην περιοχή, όχι μόνο εξαιτίας του σημαντικού αριθμού εργαζομένων που απασχολείται

στις δύο επιχειρήσεις ή σε μονάδες συνδεδεμένες με αυτές, αλλά και λόγω του γεγονότος ότι αρκετές επιχειρήσεις θα ακολουθήσουν το παράδειγμα τους.

Η παράθεση των περιπτώσεων των προαναφερθεισών επιχειρήσεων θα μας βοηθήσει να κατανοήσουμε κατά πόσο ο εκσυγχρονισμός είναι πιθανό να συνοδευτεί και από επέκταση σε νέες δραστηριότητες και αύξηση των εργαζομένων που απασχολούνται στις υπάρχουσες δυναμικές μονάδες. Όπως επισημάνθηκε ήδη από το δεύτερο κεφάλαιο, η κύρια απάντηση των μονάδων στην κρίση ήταν ο εκσυγχρονισμός της παραγωγικής διαδικασίας και η μείωση του προσωπικού, σε μια προσπάθεια αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας. Η μελέτη των δύο επιχειρήσεων θα αποσαφηνίσει πολλά σημεία, σχετικά με τη δυνατότητα των υπάρχουσών μονάδων να συμβάλλουν στην αύξηση της βιομηχανικής απασχόλησης.

Τέλος, θα διευρευνηθεί κατά πόσο τα πλεονεκτήματα που προσφέρει η περιοχή σήμερα, είναι δυνατό να οδηγήσουν σε μια ανάλογη με αυτή της δεκαετίας του '70 διαδικασία, εγκατάστασης στην ευρύτερη περιοχή νέων δυναμικών μονάδων, που θα συμβάλλουν στην ανάκαμψη της βιομηχανικής απασχόλησης.

4.1 Η κατάσταση της τοπικής βιομηχανικής βάσης σήμερα

Η χρηματοοικονομική κατάσταση των επιχειρήσεων, τα βασικότερα προβλήματα που αντιμετωπίζουν και το τεχνολογικό τους επίπεδο αποτελούν τις παραμέτρους εκείνες, οι οποίες κατά κανόνα προσδιορίζουν τη βιωσιμότητα των μονάδων, τη δυνατότητα τους να αντεπεξέλθουν στην κρίση, και την ικανότητα τους να συμβάλλουν στην αύξηση της βιομηχανικής απασχόλησης, που είναι βέβαια και το ζητούμενο (Α. Λυμπεράκη, 1991: 160-168 και 194-207). Συνεπώς, η προσέγγιση του θέματος, θα βασιστεί στην εξέταση των τριών διαφορετικών παραμέτρων, που θα μας βοηθήσουν να προσδιορίσουμε την σημερινή κατάσταση της βιομηχανίας της περιοχής και τις προοπτικές ανάπτυξης της.

4.1.1 Η χρηματοοικονομική κατάσταση

Το 1991 σύμφωνα με την Στατιστική Υπηρεσία του ΣΒΘΚΕ λειτουργούσαν στο Ν. Μανησίας 64 Α.Ε και Ε.Π.Ε που αποτελούσαν και τη σπονδυλική στήλη της τοπικής βιομηχανικής βάσης. Με βάση τους ισολογισμούς τους οι παραπάνω επιχειρήσεις ήταν στην πλειονότητα τους κερδοφόρες. Συγκεκριμένα οι 45 από αυτές παρουσίαζαν κέρδη 16,8 δισεκατομμυρίων δραχμών (σε τρέχουσες τιμές), ενώ οι 19 είχαν ζημιές ύψους 4,6 δισεκατομμυρίων δραχμών (σε τρέχουσες τιμές). Το πιο σημαντικό στοιχείο, ωστόσο, δεν ήταν το γεγονός, ότι οι κερδοφόρες επιχειρήσεις ήταν περισσότερες από τις ζημιογόνες, αλλά το ότι ενώ το μέγεθος των ζημιών είχε παραμείνει στα επίπεδα του 1986, το μέγεθος των κερδών είχε (σε τρέχουσες τιμές) τετραπλασιαστεί. Για να κατανοήσουμε καλύτερα πόσο σημαντική είναι η εξέλιξη αυτή, αρκεί να επισημάνουμε, ότι το 1986 το ύψος των ζημιών ήταν περίπου ίσο με το σύνολο των κερδών.

Με βάση τα προηγούμενα θα μπορούσαμε να υποθέσουμε, ότι η μεταποιητική βάση της περιοχής έχει αρχίσει να εξέρχεται από την κρίση. Η αύξηση των κερδών και η μείωση (σε πραγματικές τιμές) των ζημιών αποτελούν σαφώς ενδείξεις μιας τέτοιας τάσης. Ωστόσο, και τα υπόλοιπα διαθέσιμα στοιχεία επιβεβαιώνουν το γεγονός ότι οι επιχειρήσεις της περιοχής έχουν αρχίσει να επανακάμπτουν. Τα στοιχεία του πίνακα 25 είναι αρκούντως διαφωτιστικά. Η δανειακή επιβάρυνση και η δανειακή πίεση των επιχειρήσεων είναι σαφώς μικρότερες, από ότι την προηγούμενη δεκαετία, κάτι που υποδηλώνει ότι οι επιχειρήσεις έχουν ελαττώσει την προσφυγή τους στον τραπεζικό δανεισμό και χρησιμοποιούν κυρίως δικά τους κεφάλαια για τη χρηματοδότηση των αναγκών τους. Έτσι, ο κίνδυνος του οικονομικού στραγγαλισμού τους από τα υψηλά τραπεζικά επιτόκια έχει απομακρυνθεί για το σύνολο των εταιρειών. Η αποδοτικότητα βέβαια των ιδίων και των συνολικών κεφαλαίων έχει μειωθεί, αυτό όμως δεν σημαίνει μείωση της ανταγωνιστικότητας των μονάδων. Η χρησιμοποίηση από τις εταιρείες ολοένα και περισσότερων ιδίων κεφαλαίων είναι αυτή που μειώνει την αποδοτικότητά τους (ο συγκεκριμένος δείκτης δεν λαμβάνει υπόψη τα ποσά που η επιχείρηση έχει δανειστεί), αλλά από την άλλη πλευρά τις καθιστά λιγότερο ευάλωτες στις μεταβολές των επιτοκίων δανεισμού. Παράλληλα η αποδοτικότητα των συνολικών κεφαλαίων παραμένει αρκετά υψηλή και σχεδόν διπλάσια από την αντίστοιχη του 1981. Τέλος, ο δείκτης αποθεματοποίησης παραμένει στα επίπεδα του 1986.

Πίνακας 25

Εξέλιξη των βασικότερων δεικτών της χρηματοοικονομικής κατάστασης του συνόλου των Α.Ε και Ε.Π.Ε του Ν. Μαγνησίας κατά το διάστημα 1981-1991

Δείκτες (Μ.Όρος όλων των κλάδων)/ Έτος	1981	1986	1991
Αποδοτικότητα Ιδίων Κεφαλαίων	23,1	47,8	27,9
Αποδοτικότητα Συνολικών Κεφαλαίων	6,9	14,4	13,3
Δείκτης Δανειακής Επιβάρυνσης	69,7	141,2	63,1
Δείκτης Δανειακής Πίεσεως	67,4	102,4	58,8
Αποθεματοποίηση Κερδών	7,6	5,8	5,7

Πηγή: Στατιστική Υπηρεσία ΣΒΟΚΕ

Το τελικό συμπέρασμα που προκύπτει είναι ότι, εν συγκρίσει με το 1986, η χρηματοοικονομική θέση του συνόλου των βιομηχανικών επιχειρήσεων της περιοχής, έχει βελτιωθεί αισθητά και συνεπώς δεν θα πρέπει να αναμένονται στο άμεσο μέλλον παύσεις λειτουργίας σημαντικών επιχειρήσεων εξαιτίας ξαφνικών μεταβολών στη κεφαλαιαγορά ή τον κλάδο, αφού οι περισσότερες από αυτές δεν είναι υπερχρεωμένες, ενώ αποδίδουν ικανοποιητικά κέρδη (λαμβάνοντας υπόψη ότι αναφερόμαστε σε βιομηχανικές επιχειρήσεις).

Ωστόσο, τα προηγούμενα στοιχεία αναφέρονται στο σύνολο των μονάδων όλων των κλάδων και με κανένα τρόπο δεν θα πρέπει να συμπεράνουμε, ότι δεν υπάρχουν μονάδες, που είναι υπερχρεωμένες ή εμφανίζουν χαμηλή απόδοση. Από τα στοιχεία του πίνακα 26 φαίνεται

καθαρά, ότι παρά την ανάκαμψη της τοπικής βιομηχανικής βάσης, δεν λείπουν και οι επιχειρήσεις, που η χρηματοοικονομική τους θέση δεν είναι

Πίνακας 26

Η χρηματοοικονομική κατάσταση των Α.Ε. και Ε.Π.Ε του Ν. Μαγνησίας το 1991

Κλάδος	Επωνυμία Επιχείρησης	Καθαρά Κέρδη Προς Ίδια Κεφάλαια (%)	Δείκτης Δανειακής Επιβάρυνσης (%)
20	AGRI-SERVICE ΕΠΕ	52.64	64.03
20	ΑΔΕΛΚΑΝ ΑΒΕΕ	-88.00	94.40
20	Ελαιουργία Μαγνησίας	32.77	7.08
20	Ε.Ι Παπαδόπουλος Α.Ε	23.14	44.36
20	Α.Σιούρας Α.Γ. & Β.Ε	9.40	72.32
20	Γ. Στυλιανίδης	8.23	36.95
20	Κυλινδρόμυλος Λούλη	14.22	25.82
20	Βογιατζής Βιομηχανία Ψύχους	-25.10	50.76
Σύνολο Κλάδου 20		11.33	65.23
21	Νερά Πηλίου	4.43	6.03
21	ΤΕΛΕΡΕΞ ΑΒ & ΕΕ	45.59	54.40
21	CAN DRINKS	95.50	56.53
21	Κουτσίκος Α.Ε	-7.52	21.61
21	Θεσσαλική Οινοπνευματική	98.94 ¹	234.13
21	Ν. Ψυγεία Αγριάς Α.Ε	44.21	36.19
Σύνολο Κλάδου 21		57.92	68.66
23	Βαμβακουργία Βόλου	0.78	55.74
23	Κλωστοβιομηχανία Βόλου	21.94	25.40
23	Μ.Τσιπλάκος ΒΙΟΠΑΛ	2.57	72.00
Σύνολο Κλάδου 23		1.81	62.32
24	ΠΡΙΜΕΡΑ ΕΛΛΑΣ	-35.35	78.19
24	Λιάσκος "Κάπταιν" Α.Ε	15.88	76.55
Σύνολο Κλάδου 24		11.30	76.70
27	ΒΙΣ Α.Ε	4.16	51.26
28	Γ.Αντωνίου Ε.Π.Ε	21.22	40.43
30	ΙΜΑΣ Α.Ε	36.12	50.14
31	ΠΕΤ ΑΒΕΕ	21.62	55.17
31	ΧΗΠΡΟ	17.63	27.57
31	ΧΡΩΤΕΧ Α.Ε	52.47	45.17
31	ΕΥΡΗΚΑ ΕΛΛΑΣ	46.42	56.28
Σύνολο Κλάδου 31		32.19	52.93
33	ΑΓΕΤ Ηρακλής	15.61	35.49
33	ΙΡΔΑ Α.Ε	-62.45	94.85
33	ΒΙΟΜΠΕΤΟΝ Θεσσαλίας Α.Ε	23.33	38.81
33	Γ.Κοτοπουλέας	39.50	32.47
33	ΒΙΟΣΚΥΡ	41.75	22.72
33	ΜΠΕΤΟΝ Βόλου Ε.Π.Ε	32.06	34.23
33	Φ.Κ.Λαδόπουλος	18.46	21.64
33	Τσαντίλης Α.Ε	43.10	42.45
Σύνολο Κλάδου 33		15.89	36.15
34	Χαλυβουργία Θεσσαλίας Α.Ε	6.35	38.62
34	Β.Μ.Τ.Ε Α.Ε	2.77	26.13
Σύνολο Κλάδου 34		6.24	38.14
35	ΘΕΚΑΜΕΤ Ε.Π.Ε	12.53 ²	35.65
35	ΚΟΝΤΙ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΧΑΛΥΒΟΣ	1461.7 ¹	101.50
35	ΜΕΤΚΑ Α.Ε	6.53	48.53
35	ΒΙΕΣ Α.Ε	51.86	76.66
35	SERVISTEEL	0.59	43.26
35	ΒΙΟΣΩΛ	3.26	57.94
35	ΛΕΒΕΝΤΕΡΗΣ	13.77	15.76
35	SIELMAN	6.59	53.59
35	ΑΛΜΑ Ε.Π.Ε	436.13	97.23
35	ΒΕΚ Ε.Π.Ε	1.69	34.83
35	Αφοί Φορούλη & Υιός	-7.62	41.66
Σύνολο Κλάδου 35		1.91	50.76
36	Στεφάνου Α.Ε	17.78	33.75
36	ΕΒΙΕΣΚ Α.Ε	33.66	48.77
36	Κανάκης	56.82	37.87
Σύνολο Κλάδου 36		32.24	46.12
37	ΣΤΑΛΚΟ ΑΒΕ	0.72	71.57
37	ΑΛΚΑΤΕΛ ΧΑΝΔΡΗΣ	13.17	70.27
Σύνολο Κλάδου 37		11.40	70.46
38	ΤΕΚΟΜ ΑΒΕΤΕ	172.13	73.37
38	ΤΕΟΚΑΡ ΑΒΕΕ	68.46	71.51
Σύνολο Κλάδου 38		82.37	71.78
39	Ν.Ζαχαρίου	-0.93	24.54

1. Ίδιο Κεφάλαιο Αρνητικό όπως και Καθαρά Κέρδη.

2. Στοιχεία του 1990.

Πηγή: ICAP HELLAS 1993 (ιδία επεξεργασία).

είναι καλή και επομένως η συνέχιση της λειτουργίας τους εξασφαλισμένη. Οι επιχειρήσεις αυτές εντοπίζονται κυρίως σε ορισμένους κλάδους, γεγονός που υποδηλώνει ότι παρά την ανάκαμψη οι αντιστοιχοί κλάδοι αντιμετωπίζουν πρόβλημα στο σύνολο τους. Υπάρχουν όμως και οι μονάδες που αντιμετωπίζουν χρηματοοικονομικά προβλήματα, παρά την καλή πορεία των υπόλοιπων επιχειρήσεων του κλάδου τους.

Οι κλάδοι που εμφανίζουν τις μικρότερες αποδόσεις είναι τα τελικά προϊόντα μετάλλου και οι υφαντικές βιομηχανίες που τα καθαρά κέρδη των Α.Ε και Ε.Π.Ε του κλάδου αποτελούν μόλις το 1,8%-1,9% των ιδίων κεφαλαίων των επιχειρήσεων. Αξίζει εδώ να σημειωθεί, ότι στους εν λόγω κλάδους σημειώθηκαν οι περισσότερες απώλειες θέσεων εργασίας κατά την τελευταία δωδεκαετία. Επομένως, οι θέσεις εργασίας στους προαναφερθέντες κλάδους είναι κάθε άλλο παρά εξασφαλισμένες μελλοντικά. Αντίθετα τις μεγαλύτερες αποδώσεις τις εμφάνιζαν το 1991 οι κλάδοι των μεταφορικών μέσων, των ποτών, των μηχανών & συσκευών, των μη μεταλλικών ορυκτών και μεμονομένες επιχειρήσεις άλλων κλάδων. Οι κλάδοι αυτοί συγκέντρωναν το 1988 σχεδόν τους μισούς εργαζομένους στη βιομηχανία του νομού, και με βάση την παρατηρούμενη ανάκαμψη σε αυτούς, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε, ότι οι θέσεις εργασίας που προσφέρουν δεν θα μειωθούν στο μέλλον. Βέβαια, στην περίπτωση των μεταφορικών μέσων το κλίμα σήμερα έχει αντιστραφεί, κάτι όμως που δεν σχετίζεται με τη δυναμικότητα των δύο μεγάλων επιχειρήσεων του κλάδου. Οι υπόλοιποι κλάδοι εμφανίζουν είτε αποδόσεις μικρότερες του μέσου όρου όλων των κλάδων, είτε έχουμε στοιχεία για μία επιχείρηση από αυτούς, οπότε η εξαγωγή συμπερασμάτων είναι επισφαλής. Γενικά όμως η πορεία των περισσότερων επιχειρήσεων των κλάδων είναι ικανοποιητική (με εξαίρεση τους κλάδους της βασικής μεταλλουργίας και της ένδυσης-υπόδησης).

Από τον πίνακα 26 μπορούμε να διακρίνουμε και τις μονάδες που είναι υπερχρεωμένες. Οι εταιρείες Θεσσαλική Οινοπνευματική, ΚΟΝΤΙ Ελληνική Εταιρεία Χάλυβος, ΑΛΜΑ Ε.Π.Ε, ΙΡΔΑ Α.Ε, ΑΔΕΛΚΑΝ, ΠΡΙΜΕΡΑ ΕΛΛΑΣ, ΒΙΕΣ Α.Ε, και Λιάσκος "Κάπταιν" Α.Ε εμφανίζονται να αντιμετωπίζουν τη μεγαλύτερη δανειακή επιβάρυνση (δείκτης δανειακής επιβάρυνσης άνω του 76%), ενώ αρκετές από αυτές παρουσίαζαν το 1991 και αρνητικά κέρδη. Οι ανωτέρω επιχειρήσεις απασχολούν ένα σημαντικό αριθμό εργαζομένων (πάνω από 420 βάσει των στοιχείων της Τεχνικής Επιθεώρησης Εργασίας της Ν. Μαγνησίας και τις ICAP HELLAS), η θέση των οποίων είναι μάλλον επισφαλής. Παράλληλα, υπάρχουν και επιχειρήσεις (Μ. Τσιπλάκος Βιοπάλ, ΣΤΑΛΚΟ, SERVISTEEL, Βαμβακουργία Βόλου κ.ά.) που εμφανίζουν υψηλή δανειακή επιβάρυνση και πολύ χαμηλή αποδοτικότητα, συνδυασμό που αν διατηρηθεί και στο μέλλον σίγουρα θα προκαλέσει πολλά προβλήματα.

Συνοψίζοντας τα συμπεράσματά μας, η τοπική βιομηχανική βάση φαίνεται να αντιπαρέρχεται την κρίση και να βελτιώνεται η χρηματοοικονομική κατάσταση των περισσότερων επιχειρήσεων. Ωστόσο, οι κλάδοι των υφαντικών βιομηχανιών, της ένδυσης-υπόδησης, της βασικής μεταλλουργίας και των τελικών προϊόντων μετάλλου, στους οποίους σημειώθηκαν

σημαντικές απώλειες θέσεων εργασίας κατά την προηγούμενη δωδεκαετία, εξακολουθούν να βρίσκονται σε κρίση. Παράλληλα υπάρχουν και ορισμένες μεμονωμένες επιχειρήσεις που βρίσκονται σε αρκετά δυσχερή χρηματοοικονομική θέση. Έτσι, στο μέλλον δεν θα πρέπει να αναμένουμε αύξηση της βιομηχανικής απασχόλησης. Το πιο πιθανό είναι να μειωθούν ελαφρά οι προσφερόμενες θέσεις εργασίας στη μεταποίηση, ως αποτέλεσμα της παύσης λειτουργίας ενός μικρού αριθμού επιχειρήσεων (είτε εξαιτίας της κλαδικής κρίσης, είτε εξαιτίας της δεινής χρηματοοικονομικής κατάστασης) και του περαιτέρω εξορθολογισμού της παραγωγικής διαδικασίας.

Θα πρέπει να τονιστεί, ότι τα παραπάνω συμπεράσματα, βασίζονται στην εξέταση της χρηματοοικονομικής κατάστασης των Α.Ε. και Ε.Π.Ε του νομού το 1991. Είναι δυνατό η δεινή χρηματοοικονομική θέση μιας επιχείρησης να μην αντικατοπτρίζει την κατάσταση του κλάδου, αφού μπορεί να οφείλεται σε διάφορα αίτια. Ένα καλό παράδειγμα αποτελεί η εταιρεία ΑΔΕΛΚΑΝ, μία αρκετά δυναμική επιχείρηση, που αντιμετωπίζει προβλήματα, λόγω των προστίμων που πρέπει να πληρώσει στην Ευρωπαϊκή Ένωση, εξαιτίας της υπέρβασης για δύο συνεχόμενες χρονιές (κάτω από τις πιέσεις της ελληνικής κυβέρνησης) των ποσοτώσεων στη μεταποίηση τομάτας.

Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι η ανάλυση που προηγήθηκε στερείται σημασίας. Το γεγονός ότι οι συγκεκριμένες μονάδες βρίσκονται σήμερα σε δυσχερή θέση θα επηρεάσει αναμφίβολα τη μελλοντική τους πορεία. Παράλληλα, όταν η πλειονότητα των μονάδων ενός κλάδου βρίσκονται σε άσχημη χρηματοοικονομική θέση αυτό υποδηλώνει ότι ο συγκεκριμένος κλάδος αντιμετωπίζει κρίση στην περιοχή. Η ανάλυση της επόμενης ενότητας, θα φωτίσει περισσότερο την κατάσταση, σε σχέση με τα προβλήματα της τοπικής μεταποιητικής βάσης και επομένως των προοπτικών της βιομηχανικής απασχόλησης.

4.1.2 Τα βασικότερα προβλήματα

Από τα προηγούμενα είδαμε, ότι ορισμένοι κλάδοι της τοπικής μεταποιητικής βάσης δεν έχουν καταφέρει να ξεπεράσουν την κρίση. Οι αιτίες ποικίλουν από κλάδο σε κλάδο. Αξιοποιώντας τις προσεγγίσεις της κρίσης και τις προτάσεις των κοινωνικών φορέων της περιοχής είναι δυνατό να διακρίνουμε τα βασικότερα προβλήματα που αντιμετωπίζει η τοπική βιομηχανία.

Η ομάδα της μελέτης σκοπιμότητας του τεχνολογικού πάρκου Βόλου, στην τελική έκθεση της προς τη Νομαρχία Μαγνησίας (ΕΜΠ, 1993: 58-63) εντοπίζει τα βασικότερα προβλήματα κάθε κλάδου στα ακόλουθα:

Οι κλάδοι των ειδών διατροφής και των ποτών παρουσιάζουν έντονες εξαγωγικές επιδόσεις και κατά την προηγούμενη δωδεκαετία διατήρησαν το σύνολο σχεδόν των θέσεων απασχόλησης που προσέφεραν. Παρόλα αυτά, βασικής σημασίας για την ανάπτυξη τους θεωρούνται η ανάπτυξη του marketing, η βελτίωση του συστήματος διανομής και προώθησης των προϊόντων, η οργάνωση των εξαγωγών, η καθιέρωση της τυποποίησης και του ποιοτικού ελέγχου. Επίσης, αναπόφευκτη θεωρείται, για τη διατήρηση της ανταγωνιστικότητας των δύο κλάδων, η εισαγωγή της αυτοματο-

ποίησης και του ψηφιακού ελέγχου της παραγωγής. Με βάση τα παραπάνω, η πραγματοποίηση δυσβάσταχτων, για την πλειονότητα των μονάδων των δύο κλάδων, επενδύσεων είναι απαραίτητη προκειμένου να διατηρηθεί η θέση τους σε μια αγορά που ολοένα και περισσότερο διεθνοποιείται.

Βασικότερα προβλήματα των υφαντουργιών και των βιομηχανιών ένδυσης-υπόδησης της περιοχής θεωρούνται η λειτουργία τους με βάση το φασόν και το υψηλό κόστος παραγωγής. Έτσι, προκειμένου να επιβιώσουν θεωρείται επιβεβλημένη η ανάπτυξη δραστηριοτήτων σχεδιασμού προϊόντων, δραστηριοτήτων marketing, με στόχο την διαπίστωση των τάσεων και της εξάπλωσης σε νέες αγορές. Παράλληλα, η αντιμετώπιση της συνεχούς αύξησης του κόστους εργασίας προϋποθέτει την εισαγωγή ευέλικτων συστημάτων παραγωγής και αυτοματισμού. Παρατηρούμε επομένως, ότι ακόμη και αν επιβιώσουν οι εν λόγω μονάδες, πραγματοποιώντας τις απαιτούμενες επενδύσεις (οι υφαντικές είναι σε θέση να τις πραγματοποιήσουν), το αποτέλεσμα θα είναι η μείωση της απασχόλησης (που θα είναι βεβαίως μικρότερη από την περίπτωση, που οι μονάδες αυτές θα έπαυαν να λειτουργούν).

Ο κλάδος της βασικής μεταλλουργίας, που κυριαρχείται από ορισμένες μεγάλες και τεχνολογικά σύγχρονες επιχειρήσεις, απευθύνεται κυρίως στην εγχώρια αγορά οικοδομικών και υλικών για κατασκευές. Μοιραία επομένως αντιμετωπίζει το πρόβλημα της μικρής αγοράς και των διακυμάνσεων της ζήτησης. Παράλληλα, οι εισαγωγές ημιέτοιμων προϊόντων επιτείνουν το πρόβλημα του κλάδου. Οι επενδύσεις εκσυγχρονισμού με στόχο την μείωση του κόστους παραγωγής, την εξοικονόμηση ενέργειας και την προστασία του περιβάλλοντος θεωρούνται άμεσης προτεραιότητας προκειμένου να ορθοποδήσει ο κλάδος. Ακόμη, στο τομέα των χυτηρίων, όπου οι προοπτικές είναι καλές, θα πρέπει να καλυφθούν οι ανάγκες οργάνωσης, μεταφοράς know-how, ελέγχου ποιότητας και marketing.

Οι μονάδες των κλάδων των τελικών προϊόντων από μέταλλο και των μηχανών & συσκευών αντιμετωπίζουν το πρόβλημα του χαμηλού επιπέδου τεχνολογίας που χρησιμοποιούν στη μελέτη, σχεδιασμό και κατασκευή των προϊόντων, με φυσική συνέπεια τις καθυστερήσεις στην παραγωγή, τη χαμηλή ποιότητα και το υψηλό κόστος. Παράλληλα, όπως και προηγουμένως η έλλειψη marketing ορθολογικής οργάνωσης και στελέχωσης εμποδίζουν την είσοδο σε ξένες αγορές.

Ο Σύνδεσμος Βιομηχανιών Θεσσαλίας & Κεντρικής Ελλάδος (ΣΒΘΚΕ) προτείνει ως βραχυπρόθεσμο μέτρο εξόδου από την κρίση των κλάδων της βασικής μεταλλουργίας, των τελικών προϊόντων μετάλλου, των μηχανών & συσκευών και των ηλεκτρικών συσκευών, την μεγαλύτερη συμμετοχή των ελληνικών επιχειρήσεων (οι μεγαλύτερες μονάδες των κλάδων είναι εγκατεστημένες στην περιοχή) στις κρατικές προμήθειες και τα δημόσια έργα. Η πραγματοποίηση κρατικών προμηθειών με διεθνείς, εντός Ευρωπαϊκής Ένωσης όμως διαγωνισμούς, η διεξαγωγή των διαγωνισμών με δραχμικό τίμημα, ώστε να υποχρεώνονται οι ξένοι partners να ελληνοποιούν το μεγαλύτερο ποσοστό της κατασκευής και η πλήρης εκμετάλλευση μέχρι το 1998 του καθεστώτος εξαίρεσης από διεθνείς

διαγωνισμούς για τους τομείς της ενέργειας, των τηλεπικοινωνιών και των μεταφορών, ώστε να ελληνοποιείται μεγαλύτερο ποσοστό της κατασκευής από αυτό που ελληνοποιείται σήμερα (34% στον τομέα της ενέργειας, έναντι 94% στη Γαλλία και 91% στη Γερμανία), είναι μερικά από τα μέτρα που μπορούν να βοηθήσουν την τοπική βιομηχανική βάση να επανακάμψει σύντομα (Γ.Οικονόμου, 1992).

Οι παραπάνω προτάσεις επιβεβαιώνουν ότι τα κύρια προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι μονάδες που ανήκουν στους προαναφερθέντες κλάδους είναι η μικρή εγχώρια αγορά και το χαμηλό τεχνολογικό τους επίπεδο που δεν τους επιτρέπει να εισέλθουν σε ξένες αγορές. Με τα βραχυπρόθεσμα μέτρα, που προτείνουν, οι βιομηχανοί αποσκοπούν στο να εξασφαλιστεί σταθερή ζήτηση, για τα προϊόντα των μεγάλων τοπικών βιομηχανιών, που θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε, πως παρά το μικρομεσαίο μέγεθος τους με βάση τα διεθνή πρότυπα (μονάδες με λιγότερους από 500 εργαζόμενους), αντιμετωπίζουν φορντιστικές ακαμψίες προσαρμογής στις μεταβολές της ζήτησης. Παράλληλα, οι προτάσεις των βιομηχάνων για το βραχυπρόθεσμο μέλλον, αποτελούν ομολογία του χαμηλού τεχνολογικού επιπέδου των μονάδων της περιοχής (το γεγονός ότι είναι υψηλό με βάση τα ελληνικά δεδομένα δεν έχει καμία σημασία σε μια οικονομία που συνεχώς διεθνοποιείται), που δεν τους επιτρέπει να εισέλθουν στις ξένες αγορές και να αντιμετωπίσουν στην ελληνική αγορά τον ανταγωνισμό των ξένων επιχειρήσεων.

Το γεγονός ότι οι γάλλοι, οι γερμανοί και οι υπόλοιποι ευρωπαίοι εθνικοποιούν το μεγαλύτερο ποσοστό των κατασκευής των δημοσίων έργων, δεν είναι ενδεικτικό μόνο της πλήρους εκμετάλλευσης από μέρους τους, του καθεστώτος εξαίρεσης από διεθνείς διαγωνισμούς, αλλά και των δυνατοτήτων (τεχνολογικών, παραγωγικών κ.ά.) των επιχειρήσεων τους να καλύψουν τις εθνικές ανάγκες. Ίσως διαισθανόμενοι αυτή την πραγματικότητα οι βιομήχανοι δίνουν ιδιαίτερη σημασία στις προτάσεις τους για το μακροπρόθεσμο μέλλον, στην δημιουργία του τεχνολογικού πάρκου Βόλου και στην ενίσχυση της ερευνητικής δραστηριότητας των τοπικών επιχειρήσεων (Γ.Οικονόμου, 1992 · ΣΒΘΚΕ, 1994).

Το Εργατοϋπαλληλικό Κέντρο Βόλου (ΕΚΒ) τέλος επιβεβαιώνει και αυτό τα προαναφερθέντα προβλήματα που αντιμετωπίζει η τοπική βιομηχανία και κάνει δυσοίωνες προβλέψεις για τις προοπτικές της βιομηχανικής απασχόλησης της πόλης.

Συγκεκριμένα, ως το βασικότερο πρόβλημα του κλάδου της ένδυσης-υπόδησης εντοπίζει την λειτουργία των περισσότερων μονάδων του κλάδου με βάση το φασόν. Ο προσανατολισμός των ξένων οίκων προς τους υπεργολάβους της Ανατολικής Ευρώπης, που έχουν τη δυνατότητα να παράγουν με πολύ μικρότερο κόστος, θα επιτείνει την κατάσταση και θα οδηγήσει στο κλείσιμο τις περισσότερες εναπομείνουσες μονάδες. Λιγοστές ελπίδες έχουν όσες κατορθώσουν να συνδεθούν με εμπορικές δραστηριότητες για την κάλυψη των αναγκών της εσωτερικής ζήτησης. Σε κάθε περίπτωση όμως, οι εργαζόμενοι αναμένουν να χαθεί στα επόμενα

δύο χρόνια το 80% των 600 θέσεων εργασίας, που προσφέρει σήμερα ο κλάδος (ΕΚΒ, 1993).

Στους κλάδους των βασικών μεταλλουργικών βιομηχανιών, των τελικών προϊόντων μετάλλου και των μηχανών & συσκευών τα σημαντικότερα προβλήματα συνοψίζονται στη μικρή συμμετοχή των ελληνικών επιχειρήσεων στα δημόσια έργα, στην αδυναμία αναπροσανατολισμού σε νέες αγορές, στην ύφεση της οικοδομικής και κατασκευαστικής δραστηριότητας και στην αύξηση των εισαγωγών προϊόντων, που υποκαθιστούν όσα παράγονται στην Ελλάδα (ιδίως χαλυβουργικά προϊόντα). Παράλληλα επισημαίνονται και οι επιπτώσεις της χνώδους κατάστασης που έχει προκαλέσει η πώληση της ΑΓΕΤ Ηρακλής στις υπόλοιπες εταιρίες του ομίλου (ΕΒΙΕΣΚ) και ο κίνδυνος που υπάρχει να συρρικνωθούν μετά τη χρεοκοπία της ΦΕΡΟΥΤΖΙ (ΕΚΒ, 1993).

Για τον κλάδο των μεταφορικών μέσων εκτιμάται ότι η κρίση του στην περιοχή σχετίζεται κυρίως με την κρίση της αυτοκινητοβιομηχανίας διεθνώς, και όχι τόσο με τη συγκυριακή μείωση της εγχώριας ζήτησης αυτοκινήτων. Επισημαίνεται μάλιστα η τάση των μεγαλύτερων ευρωπαϊκών επιχειρήσεων του κλάδου για τη μεταφορά των παραγωγικών δραστηριοτήτων τους στην Ανατολική Ευρώπη, όπου τα εργατικά ημερομίσθια είναι χαμηλότερα (ΕΚΒ, 1993).

Από την προηγηθείσα ανάλυση καθίσταται σαφής, αφενός μεν η σύμπτωση των απόψεων των κοινωνικών και ερευνητικών φορέων, σχετικά με τα βασικότερα προβλήματα που αντιμετωπίζει η τοπική βιομηχανία σήμερα, αφετέρου δε η ανάγκη τεχνολογικού και οργανωτικού εκσυγχρονισμού της πλειονότητας των επιχειρήσεων που ανήκουν στους κλάδους, όπου εξειδικεύεται η περιοχή (είδη διατροφής, υφαντουργία, ένδυση-υπόδηση, μη μεταλλικά ορυκτά, βασική μεταλλουργία, τελικά προϊόντα μετάλλου, μηχανές & συσκευές, μεταφορικά μέσα). Ο εξορθολογισμός της παραγωγικής διαδικασίας με την εισαγωγή νέου εξοπλισμού και τη μείωση του προσωπικού που πραγματοποιήθηκε κατά την προηγούμενη δωδεκαετία, φαίνεται ότι απέδωσε ότι είχε να αποδώσει και από εδώ και πέρα απαιτείται να καταβληθεί εντονότερη προσπάθεια εκσυγχρονισμού.

Το ερώτημα όμως που τίθεται είναι αν οι περισσότερες μονάδες έχουν τη δυνατότητα να αντέξουν τέτοιες επενδυτικές πρωτοβουλίες, που θα εξασφαλίσουν τη βιωσιμότητα τους μακροπρόθεσμα. Αναμφίβολα, ορισμένες από αυτές (κυρίως οι ανήκουσες στους κλάδους των ειδών διατροφής και της ένδυσης-υπόδησης) δεν έχουν το απαιτούμενο μέγεθος για να αναλάβουν τέτοιου είδους πρωτοβουλίες. Μια ματιά στο ύψος του παγίου κεφαλαίου τους το επιβεβαιώνει. Ωστόσο, οι υπόλοιπες είναι σε θέση να εκσυγχρονιστούν και αυτή τη φορά, αν ο εκσυγχρονισμός τους έχει ως στόχο την απόσπαση μεγαλύτερου μεριδίου στην αγορά και την επέκταση σε νέες, το αποτέλεσμα δεν θα είναι η μείωση του προσωπικού τους. Βέβαια, μια αύξηση της βιομηχανικής απασχόλησης από την αύξηση των θέσεων απασχόλησης στις ήδη λειτουργούσες επιχειρήσεις δεν είναι ρεαλιστική με βάση το υπάρχοντα δεδομένα. Το σενάριο, όμως της

διατήρησης του μεγαλύτερου ποσοστού των θέσεων απασχόλησης στη βιομηχανία κινείται στη σφαίρα του εφικτού.

4.1.3 Το τεχνολογικό επίπεδο και η έκταση του εκσυγχρονισμού

Το τεχνολογικό επίπεδο των βιομηχανικών μονάδων της περιοχής αποτελεί έναν σημαντικό παράγοντα που θα καθορίσει την πορεία τους. Βέβαια όταν αναφερόμαστε στο τεχνολογικό επίπεδο χωρών όπως η Ελλάδα, δεν εννοούμε την δυνατότητα παραγωγής τεχνολογικών γνώσεων που βρίσκονται στην αιχμή μιας τεχνολογίας, οι οποίες θα εξασφαλίσουν στην οικονομία της χώρας πλεονεκτήματα απέναντι στις υπόλοιπες αναπτυγμένες οικονομίες. Απλώς εννοούμε το επίπεδο αφομοίωσης νέων τεχνολογιών, πλήρους αξιοποίησης τους, προσαρμογής τους στις ιδιαίτερες ανάγκες των εγχώριων μονάδων και ενδεχόμενα μικρής βελτίωσης τους (Τ.Γιαννίτσης και Δ.Μαυρή, 1993: 11-14).

Η τεχνολογική ενίσχυση της τοπικής βιομηχανίας με τέτοιου είδους ερευνητικές δραστηριότητες αποτελεί απαραίτητη για την επιβίωση της προϋπόθεση. Σήμερα, είναι πλέον παραδεκτό ότι η ανάπτυξη της τεχνολογικής έρευνας αυτού του επιπέδου συμβάλλει στη μείωση της αβεβαιότητας, ως προς τις δυνατότητες οικονομικής αξιοποίησης της νέας τεχνολογίας, μέχρι τη στιγμή που θα υποκατασταθεί από νέες. Παράλληλα, εξασφαλίζει μεγαλύτερη διάχυση στο παραγωγικό σύστημα των νέων τεχνολογιών, που εν αντιθέσει με τις παλαιότερες, αποτελούν προϊόν μη τυποποιημένο και μονοπωλιακού χαρακτήρα και επομένως η διάθεση τους σε επιχειρήσεις χαμηλής παραγωγικής κλίμακας είναι σχεδόν ανέφικτη. Ακόμη, η χρήση των νέων τεχνολογιών απαιτεί την ύπαρξη ενός ήδη υψηλού επιπέδου τεχνογνωσίας, ώστε η εκμετάλλευσή τους να είναι όσο το δυνατόν αποτελεσματικότερη, σε σχέση με τους υπόλοιπους χρήστες. Τέλος, η ανάπτυξη τεχνολογικών δραστηριοτήτων διευκολύνει την προσαρμογή των επιχειρήσεων στα νέα καταναλωτικά και άλλα πρότυπα (υγείας, ασφάλειας κ.λπ.) της αγοράς (Τ.Γιαννίτσης και Δ.Μαυρή, 1993: 11-14).

Με βάση τα προηγούμενα, καθώς και όσα έχουμε διαπιστώσει στην προηγούμενη ενότητα, η ανάπτυξη ερευνητικών δραστηριοτήτων και ο εκσυγχρονισμός των επιχειρήσεων της περιοχής, είναι ο μόνος δρόμος για την αντιμετώπιση της κρίσης. Αρκεί να θυμηθούμε ορισμένα από τα κυριότερα προβλήματα της τοπικής βιομηχανικής βάσης σήμερα: αδυναμία διεξόδου σε νέες αγορές, έντονη εξάρτηση από τις διακυμάνσεις της εσωτερικής ζήτησης, έλλειψη προσαρμοστικότητας στις νέες απαιτήσεις της αγοράς, χαμηλή ανταγωνιστικότητα απέναντι στους ξένους κ.λπ. Η μελέτη επομένως του τεχνολογικού επιπέδου της τοπικής βιομηχανικής βάσης αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον, μια και από αυτό θα εξαρτηθεί η ανάπτυξη ή όχι της τοπικής βιομηχανίας και επομένως η πορεία της απασχόλησης σε αυτή.

Αυτή ακριβώς την μελέτη θα επιχειρήσουμε να πραγματοποιήσουμε αμέσως παρακάτω. Η ανάλυση μας θα βασιστεί στα αποτελέσματα της

έρευνας πεδίου που πραγματοποίησε η ερευνητική ομάδα του ΕΜΠ¹, που ανέλαβε την εκπόνηση της μελέτης σκοπιμότητας της ίδρυσης του τεχνολογικού πάρκου Βόλου. Η έρευνα είχε ως στόχο να διαπιστώσει τις προοπτικές λειτουργίας του τεχνολογικού πάρκου στην περιοχή και, για το λόγο αυτό, ήταν προσανατολισμένη στις μεγαλύτερες επιχειρήσεις της περιοχής, καθώς και τις επιχειρήσεις παροχής υπηρεσιών, που θα αποτελέσουν και τους μελλοντικούς πελάτες του πάρκου (ΕΜΠ, 1993: 64-118).

Συγκεκριμένα, την Άνοιξη του περασμένου χρόνου η ομάδα μελέτης διένειμε ερωτηματολόγια σε 120 μονάδες από τις οποίες ανταποκρίθηκαν οι 38. Παρότι το δείγμα το επιχειρήσεων που ερωτήθηκαν δεν είναι αντιπροσωπευτικό των μονάδων της περιοχής, τα αποτελέσματα της έρευνας είναι αρκετά χρήσιμα μια και αφορούν τις πιο δυναμικές μονάδες, που θα κυριαρχούν στη τοπική βιομηχανία και στο μέλλον και το παράδειγμα τους θα το ακολουθήσουν όσες από τις υπόλοιπες μονάδες επιβιώσουν. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει, ότι δεν πρέπει να είμαστε προσεκτικοί, ώστε να μην αναγάγουμε τα αποτελέσματα σε γενικό κανόνα για ολόκληρη τη τοπική βιομηχανική βάση.

Πίνακας 27

Ποσοστιαία κατανομή των σημαντικότερων τεχνολογικών αναγκών των τοπικών μονάδων

Σημαντικότερες Ανάγκες σε Νέα Τεχνολογία & Εξοπλισμό	Συχνότητα Εμφάνισης στις Μονάδες του Δείγματος
Marketing _ Έρευνα Αγοράς	24 %
Βιομηχανικοί Αυτοματισμοί	23 %
Ποιοτικός Έλεγχος	19 %
Βιομηχανική Σχεδίαση με Η/Υ	14 %
Ειδικές Κατασκευές	5 %
Υπηρεσίες Συμβούλων	5 %
Μηχανογράφηση	5 %
Δίκτυα Υπολογιστών	5 %
Σύνολο	100 %

Πηγή: Μελέτη Σκοπιμότητας για την Ίδρυση του Τεχνολογικού Πάρκου Βόλου, ΕΜΠ, 1993.

Σε ότι αφορά τις τεχνολογικές ανάγκες των επιχειρήσεων ο πίνακας 27 είναι αρκετά κατατοπιστικός ως προς το θέμα αυτό. Οι ανάγκες εντοπίζονται κυρίως στα θέματα του marketing και της έρευνας αγοράς (στο 24% των μονάδων), των βιομηχανικών αυτοματισμών και της βιομηχανικής οργάνωσης (στο 23% των μονάδων), και του ποιοτικού ελέγχου (στο 19%

¹Την ομάδα μελέτης αποτελούσαν οι επιστήμονες: Γεώργιος Κ. Κονταξής Καθηγητής ΕΜΠ, Διευθυντής Τομέα Ηλεκτρικής Ισχύος, Παντελής Κάπρος, Αν.Καθηγητής ΕΜΠ, Ιωάννης Αθ. Σταθόπουλος, Αν. Καθηγητής ΕΜΠ, Φραγκίσκος Β. Τοπάλης, Επ.Καθηγητής ΕΜΠ, Σταύρος Ζωγραφάκης, Οικονομολόγος, Γεώργιος Κορρές, Δρ. Μηχανικός, Ευστάθιος Παπουτσης, Στέλεχος ΕΤΒΑ, Κωνσταντίνος Περράκης, Ηλεκτρολόγος Μηχανικός και Αρης Τσαλαπάτας, Ηλεκτρολόγος Μηχανικός.

των μονάδων). Την κάλυψη των παραπάνω αναγκών οι τοπικές επιχειρήσεις την θεωρούν ως θέμα άμεσης προτεραιότητας. Αξίζει μάλιστα να σημειωθεί, ότι οι περισσότερες μονάδες παρουσιάζουν περισσότερες της μιας ανάγκες σε νέα τεχνολογία και εξοπλισμό (ΕΜΠ, 1993: 69-78).

Από τον πίνακα 27 γίνεται επίσης φανερό ότι ο εξορθολογισμός της παραγωγικής διαδικασίας και η διάθεση των προϊόντων, αποτελούν τα κυριότερα προβλήματα, που αντιμετωπίζει το δυναμικότερο τμήμα της τοπικής βιομηχανίας. Τα προβλήματα αυτά έχουν βέβαια επισημανθεί και αλλού. Εδώ όμως μας δίνεται η ευκαιρία να τα προσεγγίσουμε από την σκοπιά των μονάδων και όχι των κοινωνικών φορέων.

Ακόμη πιο ενδιαφέρουσα είναι η κλαδική διαφοροποίηση των αναγκών των επιχειρήσεων που μας δίνει την δυνατότητα, αφενός μεν να επιβεβαιώσουμε τα όσα έχουμε πει σχετικά με τα προβλήματα της τοπικής βιομηχανικής βάσης, αφετέρου δε να δούμε ορισμένα από τα χαρακτηριστικά των τοπικών βιομηχανικών κλάδων.

Έτσι τις μεγαλύτερες ανάγκες για βιομηχανική υποστήριξη στους τομείς του marketing-έρευνας αγοράς (26% των μονάδων), των βιομηχανικών αυτοματισμών (13% των μονάδων) και της μηχανογράφησης (13% των μονάδων) τις παρουσιάζουν οι μονάδες του κλάδου των ειδών διατροφής. Το γεγονός αυτό, όχι μόνο επιβεβαιώνει ότι τα σημαντικότερα προβλήματα που αντιμετωπίζει ο κλάδος έχουν να κάνουν με τη διαθεση των προϊόντων και την εισαγωγή αυτοματισμών στην παραγωγική διαδικασία, αλλά παράλληλα είναι ενδεικτικό του μικρού σχετικά μεγέθους και του χαμηλού τεχνολογικού επιπέδου της πλειονότητας των μονάδων του κλάδου, που δεν είναι σε θέση, ούτε να καλύψουν τις ανάγκες τους σε μηχανοργάνωση και να εκσυγχρονίσουν τη διοικητική τους λειτουργία.

Τις ίδιες περίπου ανάγκες σε βιομηχανική υποστήριξη εμφανίζει και ο κλάδος των υφαντουργικών προϊόντων με τη διαφορά ότι στην περίπτωση αυτή οι επιχειρήσεις εμφανίζουν ανάγκες μέχρι σε θέματα αυτοματισμών γραφείου! Περισσότερο να τονιστεί ότι και σε αυτή την περίπτωση οι ανάγκες για βιομηχανική υποστήριξη των επιχειρήσεων είναι ενδεικτικές του χαμηλού τεχνολογικού τους επιπέδου, της ξεπερασμένης οργανωτικής υποδομής τους και βέβαια της έκτασης του εκσυγχρονισμού τους κατά την προηγούμενη δωδεκαετία (ας θυμηθούμε, ότι πάνω από το 1/3 των κεφαλαίων, τα οποία διετεθήσαν για επενδύσεις που είχαν υπαχθεί στο Ν. 1262/82, κατευθύνθηκαν στην υφαντουργία).

Αντίθετα, οι μονάδες του κλάδου του μετάλλου εμφανίζονται περισσότερο σύγχρονες τεχνολογικά και οργανωτικά, αφού οι ανάγκες τους σχετίζονται περισσότερο με θέματα εισαγωγής νέας τεχνολογίας στην παραγωγική διαδικασία. Συγκεκριμένα το 30% των μονάδων εμφανίζει ανάγκες κυρίως ποιοτικού ελέγχου, το 15% για εισαγωγή ειδικών κατασκευών και ένα άλλο 15% στα θέματα του marketing-έρευνας αγοράς (που μάλλον αναφέρεται στις ανάγκες εύρεσης νέων αγορών).

Στο ίδιο μήκος κύματος με τις μονάδες του μετάλλου, οι ερωτηθείσες μονάδες των κλάδων των χημικών, των μη μεταλλικών ορυκτών και των ηλεκτρονικών, παρουσιάζουν ανάγκες υποστήριξης στα ζητήματα των

βιομηχανικών αυτοματισμών (23% των μονάδων), του ποιοτικού ελέγχου (17% των μονάδων), των υπηρεσιών συμβούλων (17% των μονάδων) και της βιομηχανικής οργάνωσης (17% των μονάδων).

Τέλος, οι επιχειρήσεις του κλάδου των υπηρεσιών, που η σημασία τους για την υποστήριξη της βιομηχανικής δραστηριότητας αυξάνεται συνεχώς, εμφανίζουν ανάγκες στους τομείς της βιομηχανικής σχεδίασης με Η/Υ (του ποιοτικού ελέγχου, των δικτύων υπολογιστών (20%), της βιομηχανικής οργάνωσης και του marketing-έρευνας αγοράς. Οι συγκεκριμένες ανάγκες είναι ενδεικτικές των ελλείψεων των επιχειρήσεων παροχής υπηρεσιών, κάτι που περιορίζει σημαντικά το ρόλο που μπορούν να διαδραματίσουν οι εν λόγω επιχειρήσεις στη βιομηχανική ανάπτυξη της περιοχής.

Μεγάλο, ωστόσο, ενδιαφέρον πέρα από τις τεχνολογικές ανάγκες των τοπικών μονάδων παρουσιάζει και η μελέτη του τρόπου εισαγωγής των νέων τεχνολογιών. Η εισαγωγή φαίνεται να γίνεται, αφενός μεν από όλες τις επιχειρήσεις (οι 18 στις 36 απάντησαν ότι έχουν εισάγει ή πρόκειται να εισάγουν νέες τεχνολογίες), αφετέρου δε σταδιακά. Σε ριζικό εκσυγχρονισμό αναμένεται να προχωρήσει στο άμεσο μέλλον μόνο το 20% των μονάδων πράγμα που υποδηλώνει ότι το υπάρχον τεχνολογικό επίπεδο στις παρούσες συνθήκες αρκεί για την εξασφάλιση της θέσης των μονάδων στην αγορά. Παράλληλα, οι επιχειρήσεις φαίνεται ότι είναι σε σχετικά καλή χρηματοοικονομική κατάσταση, αφού μόλις το 22% από αυτές θα καταφύγει σε τραπεζικό δανεισμό για την χρηματοδότηση της ανανέωσης του εξοπλισμού. Οι υπόλοιπες θα πραγματοποιήσουν την ανανέωση με αυτοχρηματοδότηση (39%), με αύξηση του μετοχικού κεφαλαίου (22%) και με leasing (11%).

Ταυτόχρονα ικανοποιητική φαίνεται να είναι και η στάθμη του επιστημονικού και τεχνικού προσωπικού των μονάδων, αφού σε αυτό ανατίθεται, στην πλειονότητα των περιπτώσεων (80% των μονάδων), ο εκσυγχρονισμός (επιλογή είδους μηχανημάτων, έρευνα αγοράς και αγορά των μηχανημάτων και τέλος εγκατάσταση και θέση τους σε λειτουργία). Όλες σχεδόν οι επιχειρήσεις δηλώνουν μάλιστα ικανοποιημένες από τα αποτελέσματα. Ωστόσο, τον μελλοντικό τους εκσυγχρονισμό αρκετές μονάδες σκέφτονται να τον αναθέσουν στην εταιρεία προμήθειας του εξοπλισμού (κυρίως την εγκατάσταση και τη θέση του εξοπλισμού σε λειτουργία), γεγονός ενδεικτικό ίσως, της αλλαγής των κανόνων του παιχνιδιού και συνεπώς της ανάγκης χρησιμοποίησης περισσότερο σύγχρονης τεχνολογίας.

Η τελευταία υπόθεση ενισχύεται ακόμα περισσότερο από τις απαντήσεις των επιχειρήσεων σχετικά με τα εμπόδια που συναντά η εισαγωγή των νέων τεχνολογιών. Τα σημαντικότερα από αυτά είναι το υψηλό κόστος και η αβεβαιότητα ως προς τα αναμενόμενα αποτελέσματα που μας επαναφέρουν στη συζήτηση που έγινε στην αρχή της ενότητας. Η σχεδόν ανύπαρκτη τεχνολογική έρευνα από μέρους των ελληνικών επιχειρήσεων, έχει ως αποτέλεσμα την αδυναμία απορρόφησης των νέων τεχνολογιών και της αποτελεσματικής εκμετάλλευσής τους.

Παράλληλα, στην περιοχή φαίνεται να υπάρχουν ορισμένα συμπλέγματα συνεργαζόμενων επιχειρήσεων, γεγονός που αν μη τι άλλο διευκολύνει την διάχυση των νέων τεχνολογιών. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας το 46% των επιχειρήσεων μετάλλου, το 30% των επιχειρήσεων τροφίμων και το 29% των μονάδων χημικών, μη μεταλλικών ορυκτών και ηλεκτρονικού εξοπλισμού αναθέτουν τμήματα της παραγωγής τους που απαιτούν εξειδίκευση, τεχνογνωσία ή ειδικό εξοπλισμό σε τρίτους. Οι μισοί από τους υπεργολάβους βρίσκονται εντός του Ν. Μαγνησίας (το 30% σε απόσταση ενός χιλιομέτρου από τις μονάδες, και το 20% στην ευρύτερη περιοχή), ενώ οι άλλοι μισοί εκτός του νομού. Η ανάθεση τμήματος της παραγωγής μάλιστα, σε υπεργολάβους εκτός του νομού έχει σαν αποτέλεσμα καθυστερήσεις στην παραγωγή, απώλεια χρόνου και υψηλές δαπάνες επικοινωνίας, προβλήματα ποιότητας στα προϊόντα και τις υπηρεσίες και αυξημένα κόστη μεταφοράς (ΕΜΠ, 1993). Το γεγονός ότι παρά τα προβλήματα που δημιουργεί η απόσταση υπάρχουν μονάδες που συνεργάζονται με υπεργολάβους εκτός του νομού είναι και αυτό ενδεικτικό του όχι και τόσο υψηλού τεχνολογικού επιπέδου των τοπικών μονάδων. Παράλληλα, η κατάσταση αυτή υπονομεύει την ήδη δυσχερή θέση των τοπικών μονάδων και είναι δυνατόν, κάτω υπ' ορισμένες προϋποθέσεις, να οδηγήσει σε μετεγκατάσταση σε άλλη περιοχή αρκετές τοπικές μονάδες που συνεργάζονται με υπεργολάβους εκτός νομού.

Ταυτόχρονα, όμως, υπάρχουν τουλάχιστον δεκαπέντε στις τριανταοκτώ επιχειρήσεις που αναλαμβάνουν την προσφορά σε τρίτους προϊόντων ή υπηρεσιών που απαιτούν εξειδίκευση, τεχνογνωσία ή ειδικό εξοπλισμό. Το 38% των ερωτηθεισών επιχειρήσεων μετάλλου, το 43% των εταιρειών παροχής υπηρεσιών, το 22% των μονάδων χημικών, μη μεταλλικών ορυκτών και ηλεκτρονικού εξοπλισμού και το 17% των μονάδων παραγωγής τροφίμων προχωρούν σε τέτοιου είδους παροχή υπηρεσιών. Σημαντικό, επίσης, είναι το γεγονός, ότι το 67% των επιχειρήσεων που αναθέτουν τμήματα της παραγωγής τους σε τοπικές μονάδες βρίσκονται εκτός Μαγνησίας. Το τελευταίο στοιχείο αποτελεί μια αισιόδοξη νότα για τις προοπτικές της τοπικής βιομηχανίας και επομένως και της βιομηχανικής απασχόλησης, γιατί αφενός μεν καθιστά πιθανή την εγκατάσταση μονάδων στην περιοχή που συνεργάζονται με τοπικές επιχειρήσεις, αφετέρου δε δείχνει ότι το τεχνολογικό επίπεδο των μονάδων είναι υψηλό με βάση τα ελληνικά δεδομένα. Το γεγονός, άλλωστε, ότι η καλυψη των αναγκών σε τεχνολογίες αιχμής γίνεται αποκλειστικά δι' ιδίων μέσων, δείχνει ότι οι επιχειρήσεις έχουν αναπτύξει σε ικανοποιητικό βαθμό τα τμήματα υποστήριξης τους και διαθέτουν υψηλής στάθμης εργασιακό δυναμικό (ΕΜΠ, 1993).

Τα παραπάνω βέβαια είναι ενθαρρυντικά στοιχεία και υποδηλώνουν τη σημαντική θέση που κατέχει η τοπική βιομηχανία στο σύνολο της εθνικής. Σε καμία περίπτωση, όμως δεν αναιρούν τα προηγούμενα συμπεράσματα μας, σχετικά με το χαμηλό τεχνολογικό επίπεδο της τοπικής βιομηχανικής βάσης σε σχέση με τα διεθνή δεδομένα. Το γεγονός ότι αρκετές βιομηχανίες αναθέτουν τμήματα της παραγωγής τους που απαιτούν ειδικό εξοπλισμό ή τεχνογνωσία σε βιομηχανίες της περιοχής δεν σημαίνει, ότι οι

τελευταίες είναι προσανατολισμένες στην παραγωγή υψηλής ποιότητας και τεχνολογίας προϊόντων που είναι ανταγωνιστικά στη διεθνή αγορά, αλλά ότι η υπόλοιπη ελληνική βιομηχανία είναι προσανατολισμένη σε χαμηλού τεχνολογικού επιπέδου δραστηριότητες, και ότι το τεχνολογικό επίπεδο της τοπικής βιομηχανίας επαρκεί για να καλύψει τις ανάγκες. Παράλληλα, δεν θα πρέπει να ξεχνάμε ότι τα τμήματα διοίκησης, έρευνας, τεχνικής υποστήριξης πολλών μονάδων της περιοχής είναι χωροθετημένα εκτός Μαγνησίας. Η δυνατότητα πολλών μονάδων να αναλαμβάνουν μόνες τους τον εκσυγχρονισμό τους δεν οφείλεται στον ικανοποιητικό αριθμό βολιωτών επιστημόνων και τεχνικών που απασχολούνται στη μεταποίηση, αλλά κυρίως στα τμήματα υποστήριξης, έρευνας κ.λπ. που είναι εγκατεστημένα στην Αθήνα ή αλλού.

Μια ματιά, άλλωστε, στις ερευνητικές δραστηριότητες των δυναμικότερων επιχειρήσεων αρκεί για τον εντοπισμό του χαμηλού τεχνολογικού επιπέδου της τοπικής βιομηχανικής βάσης, σε σύγκριση με τα διεθνή δεδομένα. Αν και θα μπορούσε να θεωρηθεί αξιόλογο, αφού δέκα στις τριανταοκτώ μονάδες εμφανίζονται να έχουν εκτελέσει ερευνητικά προγράμματα για την προώθηση νέων προϊόντων (κυρίως οι μονάδες μετάλλου, χημικών, μη μεταλλικών ορυκτών και ηλεκτρονικού εξοπλισμού) τα στοιχεία του πίνακα 28 φανερώνουν την τεχνολογική αδυναμία της τοπικής μεταποιητικής βάσης. Όπως φαίνεται στον πίνακα 28 το licensing αποτελεί τον κύριο τρόπο προμήθειας των απαιτούμενων για τον εκσυγχρονισμό των επιχειρήσεων τεχνολογιών και καινοτομιών. Αντίθετα τα ποσά που απορροφά η έρευνα & ανάπτυξη είναι σημαντικά μικρότερα. Παράλληλα περιορισμένη είναι η εξωστρέφεια των επιχειρήσεων, όσον αφορά την τεχνολογική έρευνα (συμμετοχή σε consortia R & D με άλλες εταιρείες, ΑΕΙ, ινστιτούτα κ.λπ.), με αποτέλεσμα να μειώνονται ακόμη περισσότερο οι δυνατότητες των τοπικών μονάδων να αποκτήσουν ένα υψηλό τεχνολογικό επίπεδο.

Πίνακας 28

Κατανομή ετήσιων δαπανών για τεχνολογικό εκσυγχρονισμό πέντε μονάδων της περιοχής για τις τριετίες προ και μετά του 1990

Ετήσιες Δαπάνες (σε εκατομμ. δραχμές και τρέχουσες τιμές) που Διατέθηκαν για:	Την Περίοδο 1987-1990	Την Περίοδο 1990-1993
Έρευνα & Ανάπτυξη Εντός Εταιρείας	172	151
Έρευνα & Ανάπτυξη Εκτός Εταιρείας	40	22
Licensing	357	950
Άλλες Τεχνικές Εξελίξεις	0	27
Κοινές Επιχειρήσεις και Τεχνολογία	0	90
Σύνολο	569	1240

Πηγή: Μελέτη Σκοπιμότητας για την Ίδρυση του Τεχνολογικού Πάρκου Βόλου, ΕΜΠ, 1993.

Θα μπορούσαμε να πούμε, πως ο εκσυγχρονισμός των δυναμικότερων μονάδων της περιοχής στηρίζεται στη μεταφορά τεχνολογίας από το εξωτερικό. Το licensing μπορεί να βελτιώνει τη θέση τους στην αγορά, στο

μέτρο όμως που δεν έχουν αναπτύξει οι τοπικές μονάδες δραστηριότητες έρευνας & ανάπτυξης, η απόσταση που τους χωρίζει από τους προμηθευτές της τεχνολογίας αυξάνει συνεχώς. Ουσιαστικά, το μόνο που αποκομίζουν είναι η γνώση χειρισμού της τεχνολογίας και η θέση τους στο μέλλον δεν μπορεί να βελτιωθεί, αφού δεν συμμετέχουν στη δυναμική μετεξέλιξης της γνώσης (Τ.Γιαννίτσης και Δ.Μαυρή, 1993: 140-146).

Παράλληλα, το licensing συνεπάγεται μια σειρά περιοριστικούς όρους για τον αγοραστή της τεχνολογίας. Η ελληνική εμπειρία έχει δείξει, ότι η μεταφορά τεχνολογίας συνοδεύεται με την επιβολή στις εγχώριες μονάδες περιορισμών από τον πωλητή της τεχνολογίας. Οι περιορισμοί αυτοί αφορούν τη δυνατότητα πραγματοποίησης εξαγωγών, την προμήθεια πρώτων υλών και μηχανημάτων από τον πωλητή της τεχνολογίας, την επιβολή ελάχιστου ύψους παραγωγής, την υποχρέωση για διαφημιστικές δαπάνες, την τιμολογιακή πολιτική, την απαγόρευση χρήσης του know-how μετά τη λήξη της σύμβασης, την κατοχύρωση της ενημέρωσης του πωλητή για οποιεσδήποτε βελτιώσεις κ.λπ. (Τ.Γιαννίτσης και Δ.Μαυρή, 1993: 89-98).

Παρατηρούμε, επομένως, ότι η ανταγωνιστικότητα των τοπικών μονάδων και η ικανότητα διείσδυσης τους σε νέες αγορές περιορίζονται αισθητά από τη στιγμή που η μεταφορά τεχνολογίας αποτελεί τον ουσιαστικό τρόπο εκσυγχρονισμού και βελτίωσης του τεχνολογικού επιπέδου των μονάδων. Η κατάσταση αυτή είναι σχεδόν αδύνατο να συνεχιστεί στο μέλλον, όπου η οικονομία της χώρας θα διεθνοποιηθεί πλήρως μετά την άρση όλων των περιορισμών, και η μονοπωλιακή ή ολιγοπωλιακή θέση πολλών τοπικών επιχειρήσεων στην εγχώρια αγορά θα ανατραπεί. Η θέση αυτή άλλωστε τους εξασφάλιζε και τα όποια πλεονεκτήματα εκμετάλλευσης του licensing. Ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '80 η μείωση του προστατευτισμού είχε ως αποτέλεσμα τη μείωση του αριθμού των συμφωνιών licensing, αφού είτε ο πωλητής της τεχνολογίας απέκτησε την ικανότητα να εισάγει το τελικό προϊόν στην ελληνική αγορά (που πρώτα λόγω των δασμών και των υπόλοιπων περιορισμών ήταν ασύμφορο), είτε ο αγοραστής (η εγχώρια επιχείρηση) είναι αδύνατο να πραγματοποιήσει ικανοποιητικά κέρδη (ειδικά όταν υποχρεώνεται να πληρώσει υψηλά royalties και να ικανοποιήσει τους υπόλοιπους όρους του προμηθευτή), σε μια αγορά που η θέση του έχει πάψει να είναι μονοπωλιακή ή ολιγοπωλιακή (Τ.Γιαννίτσης και Δ.Μαυρή, 1993: 104-112).

Μόνη διέξοδος επομένως για τη τοπική μεταποιητική βάση είναι η στροφή προς την έρευνα & ανάπτυξη και τον εκσυγχρονισμό της παραγωγικής διαδικασίας και της λειτουργίας των μονάδων, που δεν θα βασίζεται αποκλειστικά στην μεταφορά τεχνολογίας και τεχνογνωσίας. Βέβαια, η άνοδος του τεχνολογικού επιπέδου των επιχειρήσεων είναι αδύνατο να εξασφαλιστεί βραχυπρόθεσμα από την ερευνητική δραστηριότητα των ιδίων. Η στροφή πάντως του δυναμικότερου τμήματος των μονάδων προς την έρευνα & ανάπτυξη, ώστε μελλοντικά να συμμετέχουν περισσότερο στη δυναμική της τεχνολογικής εξέλιξης πρέπει να θεωρείται δεδομένη, αφού διαφορετικά η επιβίωση των μονάδων θα είναι αδύνατη.

Για τη βιομηχανική απασχόληση στις ήδη υπάρχουσες μονάδες τα παραπάνω σημαίνουν ότι δεν πρέπει να αναμένουμε να αυξηθεί, αλλά ούτε και να μειωθεί εντυπωσιακά βραχυπρόθεσμα. Το χαμηλό τεχνολογικό επίπεδο και ο μεγάλος έκτασης εκσυγχρονισμός που απαιτεί καθιστούν την διατήρηση της θέσης των μονάδων στην αγορά δύσκολη, χωρίς την πραγματοποίηση σημαντικών επενδύσεων.

Ωστόσο, τα πράγματα δεν αλλάζουν από την μια στιγμή στην άλλη. Οι μονάδες της περιοχής έχουν ακόμα αρκετό διάστημα μπροστά τους, ώστε να προχωρήσουν στον απαραίτητο εκσυγχρονισμό πριν καταργηθούν όλοι οι περιορισμοί στην ενιαία ευρωπαϊκή αγορά. Η ανάγκη για εκσυγχρονισμό και παράλληλη αύξηση του μεριδίου στην αγορά θα έχει ως συνέπεια τη διατήρηση του συνόλου των θέσεων εργασίας στις μεγάλες μονάδες της περιοχής. Αν ο εκσυγχρονισμός έχει ως στόχο απλώς τη μείωση του κόστους μέσω του εξορθολογισμού της παραγωγής και τη μείωση των δαπανών για μισθούς (μεταβλητό στοιχείο του κόστους), τότε είναι σχεδόν βέβαιο, ότι οι μεγάλες μονάδες της περιοχής δεν θα μπορέσουν μακροπρόθεσμα να συνεχίσουν την λειτουργία τους, όπως δεν μπόρεσαν άλλωστε και οι μεγάλες προπολεμικές βιομηχανίες του Βόλου τη δεκαετία του '60. Υποθέτοντας, συνεπώς, ότι οι διοικήσεις των σύγχρονων βιομηχανιών της περιοχής έχουν διδαχθεί από τα λάθη του παρελθόντος, θα πρέπει να αναμένουμε έναν πιο "επιθετικό εκσυγχρονισμό" των επιχειρήσεων που δεν θα οδηγήσει αναγκαστικά στην περικοπή του προσωπικού. Άλλωστε, οι νέες υποδομές που θα κατασκευαστούν κατά τη διάρκεια της τρέχουσας δεκαετίας είναι δυνατό να απορροφήσουν σημαντικό μέρος των προϊόντων των τοπικών μονάδων (τηλεπικοινωνιακό εξοπλισμό, οικοδομικά υλικά κ.λπ.). Στο μέτρο λοιπόν, που η αγορά για τα προϊόντα αρκετών τοπικών μονάδων αναμένεται ότι θα διευρυνθεί, είναι στο χέρι των διοικήσεων η απόφαση για εκσυγχρονισμό των μονάδων.

Παράλληλα, η ύπαρξη κάποιων βιομηχανικών συμπλεγμάτων στην περιοχή θα βοηθήσει τον εκσυγχρονισμό και την βελτίωση του τεχνολογικού επιπέδου και των μικρότερων μονάδων, οι οποίες είτε αναλαμβάνουν, είτε αναθέτουν στις μεγαλύτερες τμήματα της παραγωγικής διαδικασίας που απαιτούν ειδικό εξοπλισμό ή τεχνογνωσία. Η ύπαρξη των συμπλεγμάτων αυτών καθιστά την διάχυση της τεχνογνωσίας και των καινοτομιών ευκολότερη και μειώνει τους κινδύνους της χαμηλής οικονομικής απόδοσης του τεχνολογικού εκσυγχρονισμού. Ωστόσο, τα δίκτυα των συνεργαζόμενων μονάδων απαιτείται να αναπτυχθούν ακόμη περισσότερο, ώστε να διαδραματίσουν ουσιαστικό ρόλο στη διαδικασία βελτίωσης του τεχνολογικού επιπέδου της τοπικής βιομηχανίας.

Με λίγα λόγια η διατήρηση μελλοντικά της πλειονότητας των θέσεων εργασίας στις ήδη λειτουργούσες μονάδες είναι ένα στοίχημα, το οποίο υπό τις προϋποθέσεις που προαναφέρθηκαν μπορεί να κερδιθεί. Σε περίπτωση, όμως που οι προϋποθέσεις αυτές δεν εκπληρωθούν, τότε μακροπρόθεσμα οι παύσεις λειτουργίας και άλλων μονάδων και η μείωση της απασχόλησης είναι αναπόφευκτες.

4.2 Οι περιπτώσεις δύο συγκεκριμένων επιχειρήσεων

Μέχρι στιγμής εξετάσαμε τις προοπτικές της βιομηχανικής απασχόλησης στην περιοχή μελετώντας ορισμένα στοιχεία των υπάρχουσών μονάδων. Με βάση τη χρηματοοικονομική θέση και την κερδοφορία των επιχειρήσεων διαπιστώσαμε ότι ελάχιστες είναι οι μονάδες που θα κλείσουν εξαιτίας της κακής οικονομικής τους κατάστασης. Επίσης, σύμφωνα με τα βασικότερα προβλήματα που αντιμετωπίζουν σήμερα οι σημαντικότεροι κλάδοι της τοπικής βιομηχανίας, συμπεράναμε, ότι αν δεν εκσυγχρονισθούν οι τοπικές μονάδες τόσο ως προς τη λειτουργία τους, όσο και ως προς τη παραγωγική τους διαδικασία, τότε η θέση τους στην αγορά θα γίνει περισσότερο δυσχερής. Τέλος, στηριζόμενοι στα αποτελέσματα της έρευνας πεδίου που εκπόνησε η ερευνητική ομάδα του ΕΜΠ, στο πλαίσιο της μελέτης σκοπιμότητας της ίδρυσης του τεχνολογικού πάρκου Βόλου, είδαμε ότι παρά το γεγονός ότι το τεχνολογικό επίπεδο των τοπικών μονάδων είναι υψηλό σε σχέση με τα ελληνικά δεδομένα, ο τεχνολογικός εκσυγχρονισμός των μονάδων και η μεγαλύτερη στροφή τους στη τεχνολογική έρευνα είναι επιβεβλημένες για την επιβίωσή τους σε μια αγορά που διεθνοποιείται διαρκώς. Το τελικό συμπέρασμα από τα παραπάνω, όσον αφορά τις προοπτικές της βιομηχανικής απασχόλησης στις ήδη λειτουργούσες μονάδες ήταν ότι υπό ορισμένες προϋποθέσεις δεν πρέπει να αναμένονται σημαντικές αλλαγές στο μέγεθος της απασχόλησης. Μπορεί, βέβαια, ο εκσυγχρονισμός τα προηγούμενα χρόνια να είχε ως κύριο στόχο τον εξορθολογισμό της παραγωγικής διαδικασίας και τη μείωση των δαπανών για μισθούς, ώστε να διατηρήσει η μονάδα τη θέση της στην αγορά, αλλά η κατάσταση που πλέον διαμορφώνεται απαιτεί έναν “επιθετικό εκσυγχρονισμό”, που θα αποσκοπεί στην επέκταση σε νέες αγορές, γεγονός που σημαίνει ότι το εργασιακό δυναμικό των μονάδων θα μείνει σταθερό.

Τα προηγούμενα συμπεράσματα μας, αν και στηρίζονται πάνω σε στοιχεία που προέρχονται από τις ίδιες τις μεγάλες μονάδες της περιοχής και τις θέσεις των τοπικών κοινωνικών και ερευνητικών φορέων, μπορεί να φαντάζουν προϊόντα μιας θεωρητικής προσέγγισης του όλου ζητήματος. Για να τα τεκμηριώσουμε επομένως με συγκεκριμένα παραδείγματα, θα αναφερθούμε στις περιπτώσεις δύο συγκεκριμένων επιχειρήσεων της περιοχής. Οι επιχειρήσεις αυτές είναι η ΤΕΟΚΑΡ και η ΑΛΚΑΤΕΛ ΧΑΝΔΡΗΣ που επιλέχθηκαν μεταξύ των υπολοίπων τοπικών μονάδων για μια σειρά από λόγους. Πρώτον αποτελούν δυο από τις περισσότερο δυναμικές τοπικές μονάδες, που οι αποφάσεις τους αποτελούν οδηγό και για αρκετές άλλες μονάδες της περιοχής. Δεύτερον, καθεμιά τους έχει αναπτύξει διαφορετικού τύπου σχέσεις με άλλες τοπικές επιχειρήσεις. Τρίτον, και οι δύο επλήγησαν από την κρίση και επομένως μπορούμε να δούμε στην πράξη τον τρόπο με το οποίο αντέδρασαν. Τέταρτον, απασχολούν σημαντικό αριθμό εργαζομένων και επομένως η μελλοντική ανάπτυξη τους θα έχει ως αποτέλεσμα την αύξηση της βιομηχανικής απασχόλησης. Και, τέλος, δραστηριοποιούνται σε κλάδους τεχνολογικά σύγχρονους και συνεπώς αποτελούν την καλύτερη περίπτωση για να εξετάσουμε την ερευνητική δραστηριότητα των τοπικών μονάδων.

Τα στοιχεία για τις δύο μονάδες παραχώρησαν πρόθυμα οι υπεύθυνοι κατά τη διάρκεια των επισκέψεων φοιτητών του τμήματος (συμπεριλαμβανομένου και του συγγραφέα) σε αυτές. Οι επισκέψεις πραγματοποιήθηκαν την Άνοιξη του 1993 και του 1994 στο πλαίσιο του μαθήματος “Περιφερειακή Ανάπτυξη & Ευέλικτη Εξειδίκευση” που παραδίδει ο διδάσκων του Τμήματος Μηχανικών Χωροταξίας & Περιφερειακής Ανάπτυξης Παντελής Σκάγιαννης. Παράλληλα θα χρησιμοποιηθεί και μια εργασία του ιδίου, σχετική με την εταιρεία ΤΕΟΚΑΡ.

4.2.1 Η περίπτωση της ΤΕΟΚΑΡ

Η ΤΕΟΚΑΡ είναι μια από τις ελάχιστες αυτοκινητοβιομηχανίες που υπάρχουν στη χώρα μας και η μοναδική που κατασκευάζει επιβατηγά αυτοκίνητα. Εγκαταστάθηκε στην περιοχή το 1978 και ξεκίνησε την λειτουργία της το 1980. Το κύριο αντικείμενο της εταιρείας, από την ίδρυση της μέχρι σήμερα, είναι η συναρμολόγηση Complete Knocked Down (CKD) αυτοκινήτων NISSAN, διαφόρων τύπων (Sunny, pick-ups κ.ά.), τα τμήματα των οποίων έρχονται από την Ιαπωνία. Η επιχείρηση, που ανήκει στον Όμιλο Θεοχαράκη παράγει τα αυτοκίνητα με licensing της NISSAN, στην οποία και καταβάλλει royalties.

Η παραγωγή παρότι περιορίζεται στη συναρμολόγηση είναι μια εξαιρετικά σύνθετη εργασία, που περιλαμβάνει πέντε στάδια: τη συναρμολόγηση του αμαξώματος, τη βαφή, τις εργασίες διακόσμησης (trimming), την τελική συναρμολόγηση και τον τελικό έλεγχο. Σε καθένα από τα στάδια αντιστοιχεί και ένα τμήμα της κεντρικής γραμμής παραγωγής, που είναι ημιαυτόματη. Ενδιάμεσα, στα διάφορα τμήματα παραγωγής υπάρχουν buffers με ημιέτοιμα αυτοκίνητα, ώστε αν παρουσιαστεί πρόβλημα σε κάποιο τμήμα να μην επηρεαστεί η παραγωγή των υπολοίπων τμημάτων (Π.Σκάγιαννης, 1994).

Ο εξοπλισμός του εργοστασίου περιλαμβάνει οκτώ robots (κατασκευασμένα στην Ευρώπη και την Ιαπωνία), καλύμπρες σχεδιασμένες στην Ιαπωνία και κατασκευασμένες από την ΤΕΟΚΑΡ, καθώς και άλλα μηχανήματα (γερανοί, βαρούλκα κ.λπ.) που έχουν κατασκευαστεί από επιχειρήσεις της περιοχής βάσει σχεδίων της μονάδας. Αρκετά μέρη του εξοπλισμού (guns, καλίμπρες κ.λπ.) μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την κατασκευή περισσότερων του ενός τμημάτων του αυτοκινήτου, γεγονός που προσδίδει σημαντική ευελιξία στην επιχείρηση, ως προς τα μοντέλα αυτοκινήτων που παράγει σε καθημερινή βάση κ.λπ. Βέβαια δεν θα πρέπει να ξεχνάμε ότι αναφερόμαστε σε αυτοκινητοβιομηχανία, όπου η ευελιξία στην παραγωγή (άμεση ανταπόκριση στις μεταβολές της ζήτησης κ.λπ.) είναι από τη φύση της περιορισμένη.

Το εργασιακό δυναμικό της μονάδας αποτελούν 490 εργαζόμενοι από τους οποίους 73,5% είναι απόφοιτοι Λυκείου, 14% Γυμνασίου, 6,5% Δημοτικού και 6% απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (3,5% απόφοιτοι ΑΕΙ και 2,5% απόφοιτοι ΤΕΙ). Οι τελευταίοι αποτελούν και το σύνολο των ανώτερων στελεχών (Π.Σκάγιαννης, 1994). Το υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης του εργασιακού δυναμικού είναι αποτέλεσμα της πάγιας τακτικής της

επιχείρησης να προσλαμβάνει απόφοιτους τουλάχιστον Γυμνασίου, και ηλικίας μέχρι 30 ετών. Οι περισσότεροι είναι ανειδίκευτοι, χωρίς προϋπηρεσία και εκπαιδεύονται στο αντικείμενο από τη μονάδα. Η εκπαίδευση μάλιστα εντατικοποιείται, όταν η παραγωγή είναι μικρή, λόγω κάμψης της ζήτησης. Σημαντικό στοιχείο, επίσης, της πολιτικής προσλήψεων της μονάδας είναι η προτίμηση στους κατοίκους της γύρω περιοχής και τους άνδρες εργαζομένους.

Η εργασία είναι οργανωμένη σε μικρές ομάδες, κατά ιαπωνικά πρότυπα (όσο βέβαια η ελληνική εργασιακή κουλτούρα το επιτρέπει). Κάθε εργαζόμενος αντιμετωπίζεται ως κύτταρο, που αναπτύσσει τόσες πρωτοβουλίες και δράση όσες οι δυνατότητές του επιτρέπουν, ενώ ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην ομαδικότητα και τη συνεργασία. Κάθε έξι μήνες οι εργαζόμενοι αλλάζουν θέση εργασίας (υπάρχει η απαίτηση κάθε εργαζόμενος να μπορεί να κρατήσει τουλάχιστον δέκα θέσεις εργασίας). Στους εργαζόμενους πέρα από τις απαιτήσεις για εκτέλεση ενός minimum έργου καθημερινά (που είναι αυστηρά καθορισμένο), δίνονται κίνητρα για την ανάληψη πρωτοβουλιών που συντελούν στην αύξηση της παραγωγικότητας της επιχείρησης. Έτσι, ενθαρρύνονται να κάνουν προτάσεις που βελτιώνουν τον τρόπο παραγωγής. Σε περίπτωση αύξησης της παραγωγικότητας τους διανέμεται το 1/3 των κερδών ως πριμ κ.λπ.

Οι μισθοί που δίνονται στους εργαζόμενους καθορίζονται στη βάση αλγορίθμων. Δεν είναι διαπραγματεύσιμοι και καταβάλλεται προσπάθεια να μην υπάρχουν μεγάλες μισθολογικές διαφορές. Παράλληλα, δίνονται και bonus ως επιβράβευση της προσπάθειας και της ανάληψης πρωτοβουλιών. Προαγωγές δίνονται στους εργαζόμενους ύστερα από πέντε χρόνια προϋπηρεσίας και τα στοιχεία που συνεκτιμώνται προκειμένου να προαχθεί ένας εργαζόμενος είναι το αυξημένο ενδιαφέρον, η πρωτοβουλία και η προϋπηρεσία. Επίσης, σημαντικό στοιχείο της προσπάθειας της επιχείρησης να ενσωματώσει τους εργαζόμενους στη λογική της είναι και η μη πραγματοποίηση απολύσεων ακόμα και όταν η κάμψη της ζήτησης το επιβάλλει (Π.Σκάγιαννης, 1993).

Η μονάδα έχει αναπτύξει σημαντικές σχέσεις με άλλες μονάδες της περιοχής που αποτελούν σημαντικούς προμηθευτές. Η ΤΕΚΟΜ (καθίσματα και καρότσες), η ΚΗΥΛΕΡ (ψυγεία) και η ΙΡΔΑ (παρμπρίζ) είναι οι τοπικοί προμηθευτές της μονάδας, ενώ η ΠΑΚ (μπαταρίες) και η ΠΕΒΣΑ (εξατμίσεις) είναι οι σημαντικότεροι προμηθευτές της εταιρείας εκτός Βόλου. Παράλληλα με τους προηγούμενους, η εταιρεία έχει και ορισμένους διεθνείς προμηθευτές, όπως η Sikkens (χρώματα) κ.λπ. Γενικά καταβάλλεται προσπάθεια να μην υπάρχει εξάρτηση από ένα μόνο προμηθευτή και για το λόγο αυτό η μονάδα έχει 171 προμηθευτές. Ιδιαίτερη σημασία δίνεται στον έλεγχο της ποιότητας των προμηθειών και στο χρόνο παράδοσής τους, ώστε να μην σημειώνονται καθυστερήσεις στην παραγωγή και να μην υπάρχει ανάγκη να διατηρούνται μεγάλες ποσότητες αποθεμάτων. Ειδικά στους τοπικούς προμηθευτές και μάλιστα σε αυτούς που ανήκουν στον ίδιο όμιλο με την ΤΕΟΚΑΡ (ΤΕΚΟΜ και ΚΗΥΛΕΡ)

ασκείται αυστηρός έλεγχος σχετικά με τις προδιαγραφές και την διαδικασία παραγωγής.

Η επιχείρηση έχει αναπτύξει επίσης έντονες ερευνητικές δραστηριότητες που δεν περιορίζονται στα στενά πλαίσια του αυτοκινήτου. Συγκεκριμένα συνεργάζεται με την τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές εταιρείες που συνδέονται με την NISSAN για την παραγωγή ενός νέου τύπου αυτοκινήτου, ερευνά την παραγωγή συστημάτων αυτόματης στάθμευσης (επτά διαφορετικά συστήματα) και αυτόματων διαφημιστικών φωτεινών πινακίδων. Ωστόσο, το γεγονός, ότι παράγει αυτοκίνητα CKD με licensing αποτελεί σημαντικό εμπόδιο για τó να προσανατολίσει τις δραστηριότητες έρευνας και ανάπτυξης σε τεχνολογικά περισσότερο προηγμένους τομείς του αυτοκινητού, όπως οι μηχανές και τα κιβώτια ταχυτήτων (Π.Σκάγιαννης, 1993).

Παράλληλα, το γεγονός ότι παράγει αυτοκίνητα NISSAN αποτελεί σημαντικό εμπόδιο για την πραγματοποίηση εξαγωγών, αφού σε μια τέτοια περίπτωση η NISSAN θα μπορούσε, λόγω μεγέθους να ασκήσει πολιτική dumping. Έτσι, η κρίση της εσωτερικής αγοράς αυτοκινήτου από το 1993 και ύστερα, μετά τη παύση του μέτρου της αποσύρσης, προκάλεσε σημαντικά προβλήματα, τόσο στη μονάδα, όσο και στις υπόλοιπες τοπικές επιχειρήσεις του ομίλου Θεοχαράκη, των οποίων η ΤΕΟΚΑΡ απορροφούσε το 80% της παραγωγής.

Ωστόσο, παρά το γεγονός, ότι η παραγωγή της μονάδας μειώθηκε σε ένα χρόνο κατά 50% η τελευταία, όπως και οι υπόλοιπες του ομίλου, δεν προχώρησε σε μαζικές απολύσεις. Σε συνεργασία με το εργοστασιακό σωματείο των εργαζόμενων τους έθεσε σε διαθεσιμότητα για ένα χρονικό διάστημα όπου τους κατέβαλε το 50% του μισθού τους (ένα άλλο 10% κατέβαλλε ο ΟΑΕΔ) και τους επέτρεψε στο διάστημα αυτό να εργαστούν αλλού. Επίσης ενίσχυσε την οικειοθελή αποχώρηση από την μονάδα δυνατότητα που εκμεταλλεύτηκαν μερικές μόνο δεκάδες εργαζομένων (όχι περισσότεροι από τριάντα).

Ταυτόχρονα, υιοθετώντας επιθετική στρατηγική απέναντι στην κρίση σχεδιάζει την παραγωγή διαφοροποιημένων προϊόντων που παρουσιάζουν μεγάλη ζήτηση τόσο στην εγχώρια, όσο και τη διεθνή αγορά. Στα προϊόντα αυτά περιλαμβάνονται συστήματα στάθμευσης, αυτόματες διαφημιστικές πινακίδες και ψυκτικοί θάλαμοι που προσαρμόζονται σε οποιοδήποτε φορτηγό (Π.Σκάγιαννης, 1993).

Την ίδια πολιτική ακολουθούν και οι υπόλοιπες τοπικές μονάδες του ομίλου με πρώτη την ΤΕΚΟΜ που προσανατολιζόμενη έγκαιρα στην παραγωγή επίπλων απέφυγε της επιπτώσεις της κρίσης της αγοράς αυτοκινήτων.

Αναμφίβολα η ΤΕΟΚΑΡ αποτελεί μια επιχείρηση που αναπτύχθηκε στη βάση της μεταφοράς τεχνολογίας. Ωστόσο, ο σταθερός προσανατολισμός στην Έρευνα & Ανάπτυξη, στην εισαγωγή σύγχρονων διοικητικών και οργανωτικών σχημάτων και νέων θεσμών στις σχέσεις εταιρείας και εργαζομένων είναι αυτός που της επιτρέπει την διατήρηση της θέσης της στην αγορά, όχι ως αυτοκινητοβιομηχανίας αποκλειστικά, αλλά ως εταιρίας

που παράγει σύγχρονα προϊόντα που έχουν να κάνουν με το κύκλωμα του αυτοκινήτου. Παράλληλα, η συνεργασία της με την NISSAN και τις υπόλοιπες εταιρείες που συνδέονται ή συνεργάζονται με αυτή της επέτρεψε να αποκτήσει προσβάσεις στη διεθνή αγορά που θα την βοηθήσουν ώστε τα νέα προϊόντα της να απευθυνθούν στην παγκόσμια αγορά (ήδη διεξάγονται διαπραγματεύσεις με τη NITCO, που είναι εμπορική εταιρεία της NISSAN, για την προώθηση των συστημάτων στάθμευσης και των φωτεινών διαφημιστικών πινακίδων παγκοσμίως).

Αν, τελικά, στην περίπτωση των αυτοκινήτων η ΤΕΟΚΑΡ αυτή τη στιγμή εισπράτει τις αρνητικές συνέπειες της ανάπτυξης με μεταφορά τεχνολογίας, είναι βέβαιο ότι στο μέλλον θα εισπράξει τους καρπούς της μαθητείας της δίπλα στους ισχυρούς της παγκόσμιας αυτοκινητοβιομηχανίας και του σταθερού της προσανατολισμού στην έρευνα & ανάπτυξη.

Σε ότι αφορά τις προοπτικές της απασχόλησης στη συγκεκριμένη μονάδα, που είναι και το τελικό ζητούμενο, θα πρέπει να υποθέσουμε ότι στο άμεσο μέλλον ο αριθμός των εργαζομένων στη μονάδα δεν πρόκειται να μεταβληθεί. Η επέκταση σε νέα προϊόντα θα οδηγήσει φυσικά σε αύξηση της απασχόλησης, αλλά κάτι τέτοιο θα πρέπει να το αναμένουμε μακροχρόνια, όταν η Ε & Α των εν λόγω προϊόντων και η ζήτηση επιτρέψουν τη μαζική παραγωγή τους. Πάντως, η επιμονή της εταιρείας στην οικοδόμηση νέων, για τα δεδομένα της χώρας μας, σχέσεων με τους εργαζόμενους της και η δυναμικότητα της θα αποτρέψουν την μείωση του αριθμού του προσωπικού της, καθώς και του αριθμού των εργαζόμενων στις εταιρείες KHULER και ΤΕΚΟΜ.

4.2.2 Η περίπτωση της ΑΛΚΑΤΕΛ ΧΑΝΔΡΗΣ

Η εταιρεία ΑΛΚΑΤΕΛ ΧΑΝΔΡΗΣ ιδρύθηκε το 1973 ως ΚΑΛΩΔΙΑ ΒΟΛΟΥ από τον εφοπλιστή Γ. Χανδρή. Η μονάδα της στο Βόλο λειτούργησε το 1975. Το 1986 μεταβιβάστηκε στη γαλλική εταιρεία CABLES De LYON που στη συνέχεια μετονομάστηκε σε ΑΛΚΑΤΕΛ. Σήμερα ο ιδρυτής της μονάδας έχει πλέον αποσυρθεί από την επιχείρηση και η μονάδα του Βόλου μαζί με τη μονάδα της Λαμίας (πρώην ΚΑΛΩΔΙΑ ΛΑΜΙΑΣ) ανήκει στην ΑΛΚΑΤΕΛ ΕΛΛΑΣ, που είναι μέλος του πολυεθνικού ομίλου ΑΛΚΑΤΕΛ. Στην Ελλάδα είναι μία από τις ελάχιστες επιχειρήσεις του είδους (υπάρχουν ακόμη η FULGOR, η ΓΕΝΙΚΗ ΚΑΛΩΔΙΩΝ και τα ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΚΑΛΩΔΙΑ) και καλύπτει το 45-50% της εγχώριας αγοράς, ενώ πραγματοποιεί και εξαγωγές.

Η μονάδα ειδικεύεται στην παραγωγή καλωδίων σήματος (τηλεφωνικών) και ενέργειας διαφόρων ειδών και τύπων (περίπου οκτώ ειδών και διακοσίων τύπων κάθε μήνα). Αν και η διαδικασία παραγωγής στο εργοστάσιο είναι καθετοποιημένη, εν τούτοις το ποσοστό προστιθέμενης αξίας πάνω στο τελικό προϊόν είναι χαμηλό εξαιτίας του κόστους της πρώτης ύλης (ο χαλκός είναι πανάκριβο μέταλλο).

Η παραγωγή καλωδίων στη μονάδα συγκροτείται σε πέντε στάδια: τη συρματούργηση, τη στρέψη, τη μόνωση ή την τοποθέτηση μανδύα (ανάλογα με το είδος και τον τύπο του καλωδίου), τον έλεγχο του καλωδίου και τη συσκευασία. Καθένα από αυτά τα στάδια παραγωγής αντιστοιχούν σε ένα

τμήμα της γραμμής παραγωγής που είναι ημιαυτόματη. Ενδιάμεσα υπάρχουν buffers με ημιέτοιμα προϊόντα, ώστε σε περίπτωση που παρουσιαστεί βλάβη σε κάποιο τμήμα να μην σταματήσει η παραγωγή στα υπόλοιπα. Ωστόσο, η πρακτική αυτή έχει και τα όρια της (αν δεν αποκατασταθεί η βλάβη στη διάρκεια μίας ή δύο το πολύ βάρδιας θα υπάρξει πρόβλημα). Ο εξοπλισμός του εργοστασίου περιλαμβάνει robots (για τη μόνωση των καλωδίων και τη συσκευασία), στρεπτικές, πλεκτικές και μηχανές συσκευασίας, καθώς και ένα μηχάνημα Connection Frame για τον έλεγχο του τελικού προϊόντος. Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι εξαιτίας του γεγονότος ότι το καλώδιο είναι αυστηρά τυποποιημένο προϊόν, δεν φεύγει μέτρο καλωδίου αν δεν ελεγχθεί από το Connection Frame, ενώ παράλληλα υπάρχουν συστήματα ελέγχου σε κάθε στάδιο παραγωγής.

Ο μηχανικός εξοπλισμός του εργοστασίου καθώς και το είδος του προϊόντος αφήνουν κάποια περιθώρια ευελιξίας ως προς τους τύπους καλωδίων που παράγονται καθημερινά. Ωστόσο, επειδή το switching των μηχανημάτων, για την παραγωγή άλλου τύπου καλωδίου μπορεί να διαρκέσει από μερικά λεπτά μέχρι αρκετές ώρες, η παραγωγή των καλωδίων ομαδοποιείται. Παράλληλα, επειδή σε περιπτώσεις αύξησης της ζήτησης δεν είναι δυνατό να ανατεθεί μέρος της παραγωγής σε υπεργολάβους, διατηρούνται αποθέματα τελικού προϊόντος. Το σημαντικό μερίδιο πάντως των δημοσίων οργανισμών στην αγορά μειώνει την ανάγκη ύπαρξης μεγάλου στοκ (το 20%-30% της παραγωγής του εργοστασίου απορροφάται από δημόσιους οργανισμούς μέσω συμβάσεων).

Το εργοστάσιο λειτουργεί με τρεις βάρδιες και απασχολεί σήμερα 123 εργαζόμενους, από τους οποίους όλοι σχεδόν εργάζονται με συμβάσεις εξηρημένης εργασίας. Παρόλα αυτά υπάρχουν ελάχιστοι εργαζόμενοι (1%-2% του συνόλου), κυρίως ανειδίκευτοι εργατοτεχνίτες οι οποίοι απασχολούνται με σύμβαση ορισμένου χρόνου. Μάλιστα, η τάση είναι να αποκτήσουν μελλοντικά περισσότερο έδαφος αυτού του είδους οι συμβάσεις. Το επίπεδο εκπαίδευσης του προσωπικού θεωρείται σχετικά υψηλό, αφού 70% των εργατών είναι απόφοιτοι Γυμνασίου ή Λυκείου, ενώ το υπόλοιπο 30% είναι απόφοιτοι Δημοτικού. Αντίθετα, το διοικητικό προσωπικό αποτελείται από απόφοιτους της Τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (περίπου οι μισοί) και της Μέσης Εκπαίδευσης. Και στην περίπτωση της ΑΛΚΑΤΕΛ ΧΑΝΔΡΗΣ το ποσοστό των γυναικών εργατριών είναι ιδιαίτερα χαμηλό (περίπου 10% του συνόλου των εργατών). Το γεγονός αυτό οφείλεται στην ανάγκη της μονάδας για εργάτες που να μπορούν, να εργαστούν όποτε τους ζητηθεί, να μην απουσιάζουν συχνά από την εργασία τους και να παραμένουν στη διάθεση της μονάδας για πολλά χρόνια. Για τον ίδιο λόγο η μονάδα δεν προσλαμβάνει εργάτες από σχετικά μακρινές περιοχές (π.χ. Λάρισα), αφού θεωρείται βέβαιο, ότι κάποια στιγμή βρίσκοντας κοντινότερη στο τόπο κατοικία τους εργασία, θα φύγουν από τη μονάδα. Αντίθετα, στις τάξεις του διοικητικού προσωπικού, όπου δεν υπάρχουν τέτοιου είδους απαιτήσεις, περιλαμβάνονται κάτοικοι περιοχών εκτός της Μαγνησίας και γυναίκες (σχεδόν το 50%).

Άλλα κριτήρια βάσει των οποίων γίνονται οι προσλήψεις (εργατοτεχνιτών) στην επιχείρηση είναι η ύπαρξη προϋπηρεσίας, η αντιληπτική ικανότητα του υποψηφίου, το πόσο συνεργάσιμος και συνεπής φαίνεται. Γενικά δεν υπάρχουν κάποια στάνταρ κριτήρια με τα οποία πραγματοποιούνται προσλήψεις, αλλά μεγάλη έμφαση δίνεται στη συνέπεια και την αντιληπτική ικανότητα του υποψηφίου, εξαιτίας του είδους του προϊόντος και της οργάνωσης της παραγωγικής διαδικασίας. Για αυτό το λόγο και η συζήτηση με τους υποψηφίους προκειμένου για προσλήψεις περιστρέφεται στην προϋπηρεσία τους, όχι μόνο σε άλλες εργασίες αλλά ακόμα και στο στρατό (σε τι όπλο, ή τι ειδικότητα είχαν)!

Η διαδικασία παραγωγής είναι οργανωμένη με βάση τα τεύλορικά πρότυπα και κάθε εργαζόμενος είναι ουσιαστικά χρήστης κάποιου μηχανήματος. Οι εργοδηγοί κατευθύνουν την εργασία των εργατοτεχνιτών και ο κάθε εργαζόμενος κάνει όσα υπαγορεύει η θέση του στην ιεραρχία (εν αντιθέσει με τη κυτταρική οργάνωση της παραγωγής στην ΤΕΟΚΑΡ). Αν και δεν είναι θεσμοθετημένη η σε τακτά χρονικά διαστήματα αλλαγή θέσης εργασίας, στους εργαζόμενους αναφέρεται ρητά κατά την πρόσληψη τους ότι θα αλλάξουν θέση εργασίας όταν υπάρξουν ανάγκες για κάτι τέτοιο. Ο χειρισμός των μηχανημάτων δεν απαιτεί κάποιες ιδιαίτερες γνώσεις ή εκπαίδευση και οι απασχολούμενοι μαθαίνουν να τα χειρίζονται κατά την πρώτη περίοδο πρόσληψής τους, όπου εκπαιδεύονται εργαζόμενοι δίπλα σε ένα χειριστή. Η συνέπεια και η αντίληψη είναι δυο βασικά στοιχεία που απαιτούνται από τους εργαζόμενους, αφού αν δεν λειτουργήσει μία μηχανή τότε δεν θα λειτουργήσουν και κάποιες άλλες, ενώ αν συμβεί κάποιο λάθος και παραχθεί ένα ελαττωματικό καλώδιο τότε αυτό είναι άχρηστο. Κατά καιρούς μάλιστα έχουν επιβληθεί και πρόστιμα για κακή χρήση των μηχανών. Αν και δεν δίνονται πριμ στους εργαζόμενους, οι μισθοί θεωρούνται αρκετά ικανοποιητικοί (είναι διπλάσιοι από αυτούς που ορίζει η σύμβαση της ΓΣΕΕ), ενώ σε όσους κάνουν προτάσεις (μεταφέρονται ιεραρχικά στη διοίκηση) που βελτιώνουν την παραγωγικότητα δίνονται bonus. Οι εργαζόμενοι, τέλος, είναι οργανωμένοι σε εργοστασιακό σωματείο, στο οποίο όμως δεν συμμετέχουν τα ανώτερα στελέχη (εν αντιθέση με την προηγούμενη μονάδα).

Η μονάδα δεν συνεργάζεται με άλλες επιχειρήσεις της περιοχής και οι προμηθευτές προέρχονται από τη λίστα των προμηθευτών που έχει εγκρίνει ο όμιλος ΑΛΚΑΤΕΛ, ενώ οι πρώτες ύλες διακινούνται σε επίπεδο ομίλου. Αυτό δεν γίνεται μόνο για λόγους που έχουν να κάνουν με την επίτευξη καλύτερης τιμής, αλλά και εξαιτίας της φύσης του προϊόντος (αυστηρή τυποποίηση). Οι σημαντικότεροι πάντως προμηθευτές της μονάδας είναι: η PECINEY (αλουμίνιο), η ΕΚΟ (πλαστικοποιητής), οι UNION CARBITE και NEST (πολυαιθυλένιο), η γαλλική ΑΛΚΑΤΕΛ (δικτυωτό πολυαιθυλαίνιο), ενώ ο χαλκός που είναι χρηματιστηριακό είδος αγοράζεται μέσω Λονδίνου.

Παρόμοια συνεργασία ανάμεσα στην ΑΛΚΑΤΕΛ ΕΛΛΑΣ, όπου ανήκει η μονάδα, και τις υπόλοιπες επιχειρήσεις του ομίλου ΑΛΚΑΤΕΛ υπάρχει όσον αφορά την επενδυτική πολιτική της επιχείρησης και τη δραστηριότητα Ε & Α νέων προϊόντων. Προκειμένου η ΑΛΚΑΤΕΛ ΧΑΝΔΡΗΣ να προχωρήσει σε

νέες επενδύσεις χρειάζεται την έγκριση του ομίλου ΑΛΚΑΤΕΛ. Το ίδιο και η ερευνητική της δραστηριότητα που είναι συνδεδεμένη με αυτή του υπόλοιπου ομίλου. Το απαιτούμενο know-how η μονάδα το αποκτά μέσω του ομίλου, από τον οποίο όμως δεν χρειάζεται licensing και δεν καταβάλλει royalties, αφού αποτελεί μέλος του. Πριν πέντε χρόνια, πάντως, είχε γίνει στη μονάδα έρευνα για ένα νέο υλικό για καλώδια μέσης τάσης που εντάσσονταν στον ευρύτερο πρόγραμμα E & A του ομίλου.

Αντιθέτως, σε ότι αφορά τις πωλήσεις λειτουργεί ανταγωνιστικά σε σχέση με τις υπόλοιπες εταιρείες του ομίλου. Η επιβίωση της μονάδας εξαρτάται αποκλειστικά από την κερδοφορία της και την ανταγωνιστικότητα της. Για το λόγο αυτό και η κρίση που υπάρχει διεθνώς στην αγορά προϊόντων του κλάδου ανάγκασε την μονάδα να λάβει ιδιαιτέρως δραστικά μέτρα.

Η απάντηση της μονάδας στην κρίση θα μπορούσε να θεωρηθεί αμυντική, αφού προχώρησε σε μείωση του προσωπικού. Σύμφωνα με τα στοιχεία της Τεχνικής Επιθεώρησης Εργασίας του Ν. Μαγνησίας και του ΕΚΒ μεταξύ των ετών 1986 και 1994 οι θέσεις απασχόλησης στη μονάδα μειώθηκαν από 245 σε 123. Η μείωση αυτή προκλήθηκε, κυρίως, από τον εξορθολογισμό της παραγωγικής δραστηριότητας και την κατάργηση κάποιων τμημάτων, που είτε η λειτουργία τους θεωρείται ασύμφορη για το μέγεθος της μονάδας, είτε ήταν πλέον ξεπερασμένα (χυτήριο χαλκού, μηχανουργικό τμήμα, τμήμα μόνωσης με χαρτί τηλεφωνικών καλωδίων κ.ά.). Παράλληλα, κατά την ίδια περίοδο δεν πραγματοποιήθηκαν σημαντικές επενδύσεις (περίπου πενήντα εκατομμύρια κάθε χρόνο διατέθηκαν για εξοπλισμούς).

Ο φορντιστικός χαρακτήρας της μονάδας είχε ως αποτέλεσμα την αδυναμία ευελιξίας απέναντι στις νέες καταστάσεις που διαμορφώθηκαν με την κρίση και οδήγησε στην προσαρμογή στις μεταβολές της ζήτησης με την μείωση στο μισό του προσωπικού. Η ΑΛΚΑΤΕΛ ΧΑΝΔΡΗΣ δεν μπόρεσε να προσαρμοστεί στη νέα κατάσταση ούτε ως βιομηχανία παραγωγής καλωδίων, αλλά ούτε ως μονάδα (με στροφή σε νέα προϊόντα). Είναι χαρακτηριστική η πικρία των υπευθύνων για το γεγονός ότι ο ΟΤΕ και οι άλλοι οργανισμοί, δεν εκμεταλλεύονται το καθεστώς εξαίρεσης από διεθνείς διαγωνισμούς των δημόσιων συμβάσεων στους τομείς της ενέργειας και των τηλεπικοινωνιών, με αποτέλεσμα να μην προστατεύεται η ελληνική παραγωγή. Το άνοιγμα στους διεθνείς ανταγωνιστές των προμηθειών του δημοσίου είχε ως συνέπεια τη μείωση της ζήτησης των προϊόντων της μονάδας ακόμη περισσότερο, ενώ σημειώθηκε και το τραγελαφικό να κερδίζει η γαλλική ΑΛΚΑΤΕΛ διαγωνισμούς και να αναθέτει την εκτέλεση της παραγγελίας στη μονάδα του Βόλου.

Ωστόσο, η θέση της μονάδας στην αγορά δεν διαταράχθηκε, αφού ως μέλος ενός τεράστιου ομίλου έχει πρόσβαση σε νέες τεχνολογίες και καινοτομίες και στην προμήθεια πρώτων υλών και ενδιάμεσων προϊόντων άριστης ποιότητας. Το μέλλον μάλιστα της μονάδας εμφανίζεται ελπιδοφόρο, αφού στις αρχές του 1994, εγκρίθηκε από τον όμιλο ο εκσυγχρονισμός της μονάδας και η ανανέωση του εξοπλισμού, ώστε να προχωρήσει στην παραγωγή οπτικών καλωδίων. Ωστόσο η απασχόληση δεν

αναμένεται να αυξηθεί στη μονάδα, αφού η παραγωγή δεν αναμένεται να αυξηθεί και ο χειρισμός του εξοπλισμού δεν δημιουργεί ανάγκες πρόσληψης περισσότερο ειδικευμένου προσωπικού.

Τελικά, το μέγεθος της μελλοντικής απασχόλησης στη μονάδα θα εξαρτηθεί από την πορεία της ζήτησης στην εγχώρια κυρίως αγορά και από τις αποφάσεις του ομίλου ΑΛΚΑΤΕΛ. στο πλαίσιο του οποίου η σημασία της μονάδας είναι η ίδια, με εκείνη των υπόλοιπων δεκάδων μονάδων του. Πάντως, με βάση την ανάγκη της χώρας για ενεργειακά και τηλεπικοινωνιακά έργα, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι η απασχόληση στη μονάδα θα διατηρηθεί στο ορατό μέλλον σταθερή εξάλλου, η δυνατότητα επέκτασης και σε νέα προϊόντα υπάρχει, αφού οι τεχνολογίες που αναπτύχθηκαν σε επίπεδο ομίλου το επιτρέπουν. Η διοίκηση όμως του ομίλου ΑΛΚΑΤΕΛ θα έχει σε κάθε περίπτωση τον πρώτο λόγο.

4.3 Τα πλεονεκτήματα της περιοχής για την προσέλκυση νέων μονάδων και οι προοπτικές ενός τέτοιου σεναρίου

Η βιομηχανική ανάπτυξη της πόλης σε κάθε περίοδο ήταν πάντοτε συνυφασμένη με την εγκατάσταση στην περιοχή νέων βιομηχανικών μονάδων που ανανέωναν την τοπική βιομηχανική βάση και αύξαναν την απασχόληση. Την τελευταία δωδεκετία - και αυτό είναι μια από τις βασικές αιτίες μείωσης της βιομηχανικής απασχόλησης - ελάχιστες ήταν οι αξιόλογες μονάδες που εγκαταστάθηκαν στην περιοχή. Γίνεται, επομένως, φανερό ότι οποιαδήποτε σημαντική αύξηση της απασχόλησης στο μέλλον εξαρτάται, κυρίως, από την εγκατάσταση στην περιοχή νέων μονάδων, ιδιαίτερα δε ύστερα από την αδυναμία των υπάρχουσών μονάδων να διατηρήσουν σταθερό τον αριθμό των θέσεων εργασίας που προσφέρουν.

Ωστόσο, το ερώτημα παραμένει κατά πόσο είναι ρεαλιστική η προσδοκία μιας τέτοιας εξέλιξης. Σίγουρα μια νέα βιομηχανική ανάπτυξη της περιοχής δεν είναι αποκλειστικά συνάρτηση της εξέλιξης των βιομηχανικών μεγεθών της χώρας. Όπως είδαμε στο δεύτερο κεφάλαιο, κατά την περίοδο 1975-1982 ουσιαστικά διαμορφώθηκε το προφίλ της σύγχρονης τοπικής βιομηχανίας, με την εγκατάσταση στην περιοχή σύγχρονων μονάδων μεγάλου μεγέθους, που άνηκαν σε κλάδους παραγωγής ενδιάμεσων και κεφαλαιουχικών αγαθών. Πρέπει να τονιστεί ότι κατά την ίδια περίοδο το σύνολο της εθνικής βιομηχανίας εισήλθε σε βαθύτατη φάση ύφεσης, χωρίς αυτό να επηρεάσει τα τοπικά βιομηχανικά μεγέθη.

Η δημιουργία, επομένως, ενός νέου κύματος εγκατάστασης βιομηχανικών μονάδων στην περιοχή θα εξαρτηθεί κυρίως από τα χωρικά και άλλα πλεονεκτήματα που θα παρουσιάζει η περιοχή σε σχέση με τις υπόλοιπες περιοχές που προσφέρονται για τέτοιου είδους ανάπτυξη.

Η βιομηχανική παράδοση της περιοχής και η ύπαρξη ειδικευμένου εργασιακού δυναμικού (τεχνικού, επιστημονικού και εργατικού) με βιομηχανική κουλτούρα αποτελεί ασφαλώς ένα ισχυρό πλεονέκτημα της περιοχής. Η ύπαρξη όμως ισχυρών εργατικών συνδικάτων, που μπορούν να προχωρήσουν σε δυναμικές συλλογικές κινητοποιήσεις αποτελεί αναμφίβολα μια παράμετρο που μειώνει την σημασία του πλεονεκτήματος αυτού για τις

επιχειρήσεις. Μια δυναμική κινητοποίηση, για παράδειγμα, των εργαζομένων μιας μονάδας εξαιτίας της διακοπής λειτουργίας της, που θα περιλαμβάνει πολυήμερη κατάληψη του δρόμου που συνδέει τη ΒΙ.ΠΕ με την εθνική οδό, θα προκαλέσει σημαντικά προβλήματα σε όλες τις υπόλοιπες μονάδες, χωρίς οι τελευταίες να έχουν καμία σχέση με το πρόβλημα ή να μπορούν να κάνουν κάτι για αυτό.

Παράλληλα, ένας ακόμη λόγος που μειώνει τη σημασία του πλεονεκτήματος της ύπαρξης ειδικευμένου προσωπικού στην περιοχή είναι και οι υψηλοί μισθοί που θα πρέπει να καταβάλει μια νεοϊδρυόμενη μονάδα προκειμένου να προσελκύσει εργατικό δυναμικό. Αν και τα πρώτα χρόνια η απόδοση και η παραγωγικότητα των εργαζομένων είναι μικρή, αφού ουσιαστικά δεν έχουν ακόμα εξοικιωθεί στο χειρισμό των μηχανημάτων, ενώ απαιτούνται και αρκετοί μήνες για εκπαίδευση, εν τούτοις η μονάδα καλείται να καταβάλει μισθούς ανάλογους με αυτούς των υπολοίπων μονάδων. Αν δεν το κάνει θα είναι δύσκολο να βρει εργαζόμενους πρόθυμους να εργαστούν σε αυτή.

Πάντως, έστω και με μειωμένη σημασία ο παράγοντας του ειδικευμένου εργασιακού δυναμικού αποτελεί ένα ατού της περιοχής, κυρίως για την εγκατάσταση στην περιοχή προηγμένων τεχνολογικά για τα ελληνικά δεδομένα βιομηχανικών δραστηριοτήτων, στο πλαίσιο βέβαια των υπάρχοντων βιομηχανικών κλάδων (π.χ κοπή μετάλλων υψηλής ακριβείας). Για δραστηριότητες, όσον αφορά τις οποίες ήδη υπάρχει η σχετική εμπειρία και στη χώρα μας, η σημασία του παράγοντα αυτού είναι σαφώς μειωμένη. Αν στις δεκαετίες του '60 και του '70 ήταν επίφοβο να εμπιστευτεί κανείς τον χειρισμό των μηχανημάτων ενός εργοστασίου παραγωγής καλωδίων ή συναρμολόγησης αυτοκινήτων σε πρώην αγρότες μιας άλλης περιοχής, σήμερα δεν υπάρχει τέτοιος κίνδυνος, απλούστατα γιατί η αγροτική έξοδος έχει συντελεστεί και σε αρκετές περιοχές της χώρας υπάρχει δυναμικό για τη λειτουργία τέτοιου είδους εργοστασίων.

Η γεωγραφική θέση της περιοχής αποτελεί εξίσου ένα σημαντικό πλεονέκτημα για την προσέλκυση νέων βιομηχανικών μονάδων. Η θέση στο μέσο του άξονα S και των δύο μεγάλων αστικών κέντρων της χώρας διευκολύνει τόσο τη μεταφορά πρώτων υλών όσο και τελικών προϊόντων. Το λιμάνι επίσης μειώνει το κόστος της μεταφοράς πρώτων υλών και υποβοηθεί την πραγματοποίηση εξαγωγών. Ωστόσο, η κάμψη της ζήτησης των αγορών της Μ. Ανατολής και της Β. Αφρικής για ελληνικά προϊόντα μειώνει τη γεωγραφική σημασία του Βόλου. Το άνοιγμα επίσης της βαλκανικής αγοράς για τα ελληνικά προϊόντα καθιστά τις περιοχές της Μακεδονίας περισσότερο ελκυστικές για την εγκατάσταση εκεί βιομηχανικών μονάδων. Παράλληλα, η στροφή της ελληνικής βιομηχανίας προς τους κλάδους παραγωγής καταναλωτικών αγαθών, που έχουν χωροθετικά πρότυπα περισσότερο προσανατολισμένα στην αγορά, επιτείνει την κατάσταση.

Η ύπαρξη, φυσικά, σημαντικών υποδομών στην περιοχή (ΒΙ.ΠΕ, λιμάνι, εθνική οδός κ.λπ.), ενισχύει τα γεωγραφικά πλεονεκτήματα της, ωστόσο όχι στο βαθμό που θα την καθιστούσαν ελκυστικότερη από άλλες (οι υπεύθυνοι της ΑΛΚΑΤΕΛ ΧΑΝΔΡΗΣ για παράδειγμα, εξέφρασαν αρκετά

παράπονα για την ποιότητα των υποδομών της ΒΙ.ΠΕ). Η κατασκευή δε, κατά την τελευταία δεκαετία αντίστοιχων υποδομών σε πολλές άλλες περιοχές της χώρας υποβάθμισε ακόμη περισσότερο την έλξη που ασκεί η πόλη ως τόπος εγκατάστασης. Είναι χαρακτηριστικό ότι στις αρχές του '70 λειτουργούσαν τρεις ΒΙ.ΠΕ, ενώ σήμερα λειτουργούν περίπου είκοσι (Σ. Μαγγανά-Κακαουνάκη, 1991). Παρόλα αυτά, η προοπτική κατασκευής νέων υποδομών (οδική σύνδεση Βόλου-Ηγουμενίτσας, τεχνολογικό πάρκο Βόλου, επανασύνδεση του λιμανιού με τη Μ. Ανατολή κ.λπ.) δημιουργούν βάσιμες ελπίδες, στο μέτρο που θα πραγματοποιηθούν, για μια νέα περίοδο βιομηχανικής ανάπτυξης της πόλης.

Η δημιουργία του τεχνολογικού πάρκου σε συνδυασμό με την ανάπτυξη του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας θα στηρίξει την παραγωγή εγχώριας τεχνογνωσίας, την προσαρμογή των νέων τεχνολογιών και καινοτομιών στα δεδομένα των τοπικών μονάδων, καθώς και την ανάπτυξη νέων καινοτομικών μικρομεσαίων επιχειρήσεων μέσω της λειτουργίας εκκολαπτηρίου (Φ.Λουκίσσας, 1993: 7-13). Παράλληλα, θα δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για την μετεγκατάσταση στο Βόλο των τμημάτων E & A των μεγάλων μονάδων που σήμερα είναι εγκαταστημένα στην Αθήνα, συμβάλλοντας έτσι στην αύξηση της βιομηχανικής απασχόλησης (οι ανάγκες για έρευνα & ανάπτυξη θα αναπληρώσουν τις απώλειες σε θέσεις εργασίας στην παραγωγή).

Ταυτόχρονα η βελτίωση της σύνδεσης του Βόλου με την υπόλοιπη Ευρώπη και την Μ. Ανατολή μπορεί να τον καταστήσει ελκυστικό τόπο εγκατάστασης για τις μονάδες που απευθύνονται στη διεθνή αγορά.

Η πραγματοποίηση της κατασκευής των νέων υποδομών θα πρέπει να θεωρείται μάλλον βέβαια, μέσα στην προσεχή δεκαετία. Ήδη με βάση την μελέτη σκοπιμότητας για την ίδρυση του τεχνολογικού πάρκου Βόλου φαίνεται ότι η περιοχή συγκεντρώνει το απαραίτητο δυναμικό για την ίδρυση του, ενώ τα έργα που έχουν ενταχθεί στο 2ο Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης θα πρέπει να έχουν ολοκληρωθεί πριν το τέλος του αιώνα. Ακόμη, η πλήρης ειρήνευση στη Μ. Ανατολή, είναι πλέον ζήτημα χρόνου να επιτευχθεί και η επίτευξη της θα σημάνει την αύξηση της σημασίας της για την ευρωπαϊκή οικονομία. Ήδη οι οικονομίες των χωρών αυτής της περιοχής βρίσκονται σε καλό δρόμο (αύξηση του επενδυτικού ενδιαφέροντος για το Ισραήλ και τα αυτόνομα παλαιστινιακά εδάφη, ανακάλυψη αξιόλογου κοιτάσματος πετρελαίου στη Συρία κ.λπ.). Επομένως θα πρέπει να θεωρείται δεδομένη η βούληση της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την ταχύτερη ολοκλήρωση των μεταφορικών δικτύων της σύνδεσης της με την Μ. Ανατολή που κατά πάσα πιθανότητα θα περνούν από το Βόλο.

Ωστόσο η προοπτική της εγκατάστασης στην περιοχή νέων μονάδων θα πρέπει να ειπωθεί σε μακροχρόνιο ορίζοντα (δεκαπενταετίας). Θα απαιτηθεί η παρέλευση μερικών χρόνων από την ολοκλήρωση των υποδομών μέχρι να εγκατασταθούν νέες μονάδες στην περιοχή. Το ίδιο άλλωστε συνέβη και κατά το παρελθόν (η εθνική οδός ολοκληρώθηκε στις αρχές της δεκαετίας του '60 και η εγκατάσταση νέων μονάδων στην περιοχή ξεκίνησε στα μέσα της δεκαετίας). Η ολοκλήρωση, όμως μερικών υποδομών πιο γρήγορα (π.χ

τεχνολογικό πάρκο), αναμφίβολα θα συντομεύσει το χρονικό διάστημα που απαιτείται για μια τέτοια διαδικασία, ενώ θα ενισχύσει τις ήδη λειτουργούσες μονάδες.

4.4 Συμπεράσματα

Σκοπός της ανάλυσης που προηγήθηκε ήταν η διερεύνηση των προοπτικών της βιομηχανικής απασχόλησης. Επομένως η ανάλυση έπρεπε να κινηθεί προς δύο κατευθύνσεις: την μελέτη των δυνατοτήτων των υπάρχουσών μονάδων να αυξήσουν ή να διατηρήσουν τον αριθμό των εργαζομένων που απασχολούν και την προοπτική εγκατάστασης στην περιοχή νέων μονάδων.

Η απάντηση, ως προς το πρώτο σκέλος του ζητήματος, προϋπέθετε την εξέταση κάποιων βασικών παραμέτρων της τοπικής βιομηχανίας, ενώ η απάντηση στο δεύτερο σκέλος απαιτούσε τη μελέτη των χωρικών πλεονεκτημάτων της περιοχής, μια και οι εύκολες αναφορές στην ελληνική ή την παγκόσμια βιομηχανική κρίση δεν επαρκούν για την δικαιολογήσουν την ανάπτυξη ή την κρίση τοπικών βιομηχανικών συστημάτων. Με βάση όλα αυτά, τα σημαντικότερα συμπεράσματα της ανάλυσης μπορούν να συνοψισθούν στα ακόλουθα:

Παρά το γεγονός, ότι η κρίση εξακολουθεί να κάνει ακόμη αισθητή την παρουσία της, η τοπική βιομηχανία φαίνεται να επανακάμπτει βελτιώνοντας τουλάχιστον τη χρηματοοικονομική της θέση. Η εξέλιξη αυτή αφορά το σύνολο της βιομηχανικής βάσης και δεν λείπουν κλάδοι, όπου οι αποδόσεις εξακολουθούν να είναι μικρές. Οι κλάδοι αυτοί είναι: των υφαντικών βιομηχανιών, της ένδυσης-υπόδησης, της βασικής μεταλλουργίας και των τελικών προϊόντων μετάλλου, στους οποίους σημειώθηκαν σημαντικές απώλειες θέσεων εργασίας κατά την προηγούμενη δωδεκαετία. Παράλληλα, υπάρχουν και κάποιες μεμονωμένες μονάδες άλλων κλάδων που εμφανίζουν υψηλή δανειακή επιβάρυνση. Παρόλα αυτά, όμως, δεν θα πρέπει να αναμένεται το κλείσιμο πολλών μονάδων και επομένως η απώλεια σημαντικού αριθμού θέσεων εργασίας εξαιτίας αυτού του παράγοντα.

Ωστόσο, μια ματιά στα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι σημαντικότεροι κλάδοι της περιοχής, πείθει ότι στο άμεσο μέλλον τουλάχιστον, η βιομηχανική απασχόληση δεν θα αυξηθεί. Το χαμηλό τεχνολογικό επίπεδο, η απουσία σημαντικών ερευνητικών δραστηριοτήτων, η κρίση της εγχώριας αγοράς και η είσοδος στην ελληνική αγορά των ξένων προϊόντων, αποτελούν τα κυριότερα (και αλληλοσυνδεόμενα) προβλήματα, που αντιμετωπίζει η τοπική βιομηχανική βάση σήμερα. Μια προσεκτικότερη προσέγγιση των προβλημάτων δείχνει ότι αποτελούν διαφορετικές όψεις του ίδιου φαινομένου, του χαμηλού τεχνολογικού και οργανωτικού επιπέδου της πλειονότητας των μονάδων της περιοχής. Επομένως, η ανάγκη για την πραγματοποίηση επενδύσεων που θα εκσυγχρονίσουν την παραγωγική διαδικασία και θα επιτρέψουν τη στροφή σε νέα προϊόντα είναι πλέον άμεση. Αν και πολλές επιχειρήσεις δεν μπορούν να προχωρήσουν σε τέτοιας έκτασης επενδυτική πρωτοβουλία, υπάρχουν αρκετές που είναι σε

θέση να το κάνουν. Η απασχόληση ωστόσο δεν πρέπει να αναμένεται ότι θα μεταβληθεί στο ορατό μέλλον εξαιτίας μιας τέτοιας διαδικασίας, γιατί οι όποιες αυξήσεις θέσεων εργασίας στις μονάδες που εκσυγχρονιστούν και αναπτυχθούν, θα καλύψουν τις απώλειες θέσεων σε όσες μονάδες κλείσουν.

Η εξέταση του τεχνολογικού επιπέδου και της έκτασης του εκσυγχρονισμού της τοπικής βιομηχανικής βάσης αποδεικνύει την ανάγκη στροφής των τοπικών μονάδων στην ανάληψη, όχι μόνο επενδυτικών, αλλά και ερευνητικών δραστηριοτήτων. Η απόκτηση των απαραίτητων τεχνολογιών και καινοτομιών, αποκλειστικά μέσω του licensing, δεν είναι πλέον μια στρατηγική που μπορεί να εξασφαλίσει την επιβίωση μιας επιχείρησης. Λέγοντας βέβαια ερευνητικές δραστηριότητες δεν εννοούμε την έρευνα σε τεχνολογικά προηγμένους τομείς, αλλά την προσαρμογή των νέων τεχνολογιών στα δεδομένα των τοπικών μονάδων και την έρευνα για τη καλύτερη αξιοποίηση τους. Η ύπαρξη κάποιων βιομηχανικών συμπλεγμάτων και το σχετικά υψηλό, με βάση τα ελληνικά δεδομένα, τεχνολογικό επίπεδο των μονάδων της περιοχής αποτελούν παράγοντες που θα βοηθήσουν στη γρήγορη αξιοποίηση των καρπών αυτού του είδους της τεχνολογικής έρευνας (διάχυση της τεχνογνωσίας και των καινοτομιών προς τις μικρότερες μονάδες κ.λπ.) και θα συντελέσουν στην επιβίωση των περισσότερων μονάδων. Μακροπρόθεσμα πάντως, αν οι μονάδες δεν στραφούν στην τεχνολογική έρευνα η παύση λειτουργίας τους θα είναι αναπόφευκτη.

Η μελέτη των παραδειγμάτων δύο μεγάλων μονάδων της περιοχής, που οι αποφάσεις τους αποτελούν οδηγό και για τις υπόλοιπες επιχειρήσεις, τεκμηριώνει τα προηγούμενα συμπεράσματα και δείχνει καθαρά ότι οι υπάρχουσες μονάδες δεν μπορούν να συμβάλλουν στο άμεσο μέλλον (πενταετία) σε αύξηση της βιομηχανικής απασχόλησης.

Οι προοπτικές της εγκατάστασης νέων βιομηχανικών μονάδων στην περιοχή με βάση τις παρούσες συνθήκες είναι εξαιρετικά περιορισμένες. Το ειδικευμένο εργατικό δυναμικό, τα χωρικά πλεονεκτήματα της περιοχής οι υπάρχουσες υποδομές, καθώς και οι όποιες οικονομίες (υπεργολαβίες κ.λπ.) δημιουργούνται από την χωρική συγκέντρωση μονάδων δεν αποτελούν επαρκή πλεονεκτήματα για την επανάληψη μιας διαδικασίας όμοιας με αυτής που έλαβε χώρα μετά την ίδρυση της ΒΙ.ΠΕ. Ωστόσο, ένα τέτοιο σενάριο δεν θα πρέπει να αποκλείεται αν προχωρήσει η κατασκευή των νέων υποδομών που σχεδιάζονται. Το τεχνολογικό πάρκο, η ανάπτυξη του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, η επανασύνδεση του λιμανιού με τη Μ. Ανατολή (ύστερα από έργα στο λιμάνι) και ο αυτοκινητόδρομος Ηγουμενίτσας-Βόλου θα αυξήσουν τα χωρικά πλεονεκτήματα της περιοχής και θα προσελκύσουν νέες μονάδες, ενώ παράλληλα θα βοηθήσουν τον εκσυγχρονισμό και την ανάπτυξη των υπάρχουσών. Η άνοδος των οικονομιών της Μ. Ανατολής, η δυναμικότητα ορισμένων μονάδων της περιοχής και ο προσανατολισμός του 2ου Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης και του ΠΕΠ Θεσσαλίας στον άξονα της κατασκευής σημαντικών μεταφορικών έργων (Δ.Οικονόμου, 1993: 61-64) αποτελούν στοιχεία που μας επιτρέπουν να

είμαστε συγκρατημένα αισιόδοξοι ότι οι προαναφερθείσες υποδομές θα κατασκευαστούν σύντομα, οπότε ύστερα από μερικά χρόνια θα εγκατασταθούν στην πόλη νέες μονάδες.

Σε κάθε περίπτωση πάντως η πορεία εγκατάστασης νέων μονάδων στην πόλη θα εξαρτηθεί από τα πλεονεκτήματα που θα παρουσιάσει η περιοχή, σε σχέση με τις άλλες περιοχές που προσφέρονται για τέτοιου είδους ανάπτυξη. Τούτο σημαίνει, ότι αν ολοκληρωθούν πιο γρήγορα αντίστοιχες υποδομές σε μια άλλη πόλη (π.χ. Θεσσαλονίκη), τότε είναι πιθανό μια τέτοια διαδικασία να μην λάβει ποτέ χώρα ή να μην έχει την απαιτούμενη ένταση, ώστε να οδηγήσει σε μια νέα βιομηχανική ανάπτυξη της περιοχής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

ΣΥΝΟΨΗ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΩΝ

Αναμφίβολα το θέμα της αποβιομηχάνισης, που πλήττει την τοπική οικονομική βάση, είναι εξαιρετικά ευρύ και είναι σχεδόν αδύνατον να καλυφθεί στο σύνολο του στα πλαίσια της παρούσας εργασίας. Άλλωστε από την εισαγωγή κιόλας τονίστηκε, ότι στόχος της εργασίας είναι η προσέγγιση ορισμένων μόνο πλευρών του φαινομένου και η εξέταση των προοπτικών της βιομηχανικής απασχόλησης στο Π.Σ. Βόλου. Ωστόσο, η ανάλυση που προηγήθηκε δεν χάνει την αξία της, μια και φώτισε κάποιες από τις όψεις της αποβιομηχάνισης που πλήττει την περιοχή, καθώς και ορισμένους από τους παράγοντες εκείνους που θα επηρεάσουν την εξέλιξη της βιομηχανικής απασχόλησης στην πόλη. Το μόνο που απομένει επομένως, είναι να προσπαθήσουμε να διακρίνουμε την δυναμική της κρίσης, η οποία σε τελική ανάλυση θα προσδιορίσει και το μέλλον της τοπικής βιομηχανίας και να διατυπώσουμε κάποια πιθανά σενάρια για την εξέλιξη της βιομηχανικής απασχόλησης μακροπρόθεσμα.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η σημερινή κρίση της τοπικής μεταποιητικής βάσης έχει διαφορετικές αιτίες από αυτές των κρίσεων του παρελθόντος. Ωστόσο με βάση τα χαρακτηριστικά της και τη μορφή που τελικά πήρε, μπορούμε να πούμε ότι παρουσιάζει αρκετά κοινά σημεία με τις προηγούμενες κρίσεις. Ουσιαστικά, αποτελεί την έκφραση της αδυναμίας της τοπικής μεταποιητικής βάσης να προσαρμοστεί στις νέες συνθήκες, που απαιτούν την αναβάθμιση του υπάρχοντος τεχνολογικού επίπεδου και τον εκσυγχρονισμό των τοπικών μονάδων. Η μείωση της δασμολογικής προστασίας των εγχώριων προϊόντων, η γρηγορότερη άνοδος του κόστους εργασίας από την παραγωγικότητα, η ένταση του ανταγωνισμού από τα προϊόντα των Νεοβιομηχανοποιημένων Χωρών και των χωρών χαμηλού εργατικού κόστους, ακόμα και η χρεοκοπία κάποιων μονάδων εξαιτίας της ανόδου των επιτοκίων δανεισμού δεν επαρκούν από μόνες τους ως αιτίες για τη δικαιολόγηση της παρατεταμένης ύφεσης. Η στροφή σε προϊόντα που έχουν μεγαλύτερη ζήτηση και ο εκσυγχρονισμός της παραγωγικής διαδικασίας που θα συνέβαλε στην μείωση του κόστους, θα επαρκούσαν ώστε η κρίση να ξεπεραστεί μεσοπρόθεσμα.

Το χαμηλό όμως τεχνολογικό επίπεδο του συνόλου της τοπικής βιομηχανίας και η απουσία ουσιαστικών ερευνητικών δραστηριοτήτων για την παραγωγή της τεχνογνωσίας και την καλύτερη εκμετάλλευση των καινοτομιών έχουν ως αποτέλεσμα ο απαιτούμενος εκσυγχρονισμός να μεταβάλλεται σε δύσκολη υπόθεση. Από τη στιγμή που οι μονάδες δεν συμμετέχουν δυναμικά στην έρευνα και την παραγωγή των νέων τεχνολογιών, είναι υποχρεωμένες να καταβάλλουν σημαντικά κεφάλαια για την απόκτηση τους. Παράλληλα, η αποδοτική εκμετάλλευση τους προϋποθέτει την ύπαρξη ενός ελάχιστου επιπέδου τεχνογνωσίας, που όταν δεν υπάρχει ερευνητική δραστηριότητα είναι ανύπαρκτο. Ακόμη και η στροφή σε νέες αγορές για τα υπάρχοντα προϊόντα είναι εξαιρετικά δύσκολη όταν δεν

υπάρχει η απαιτούμενη οργάνωση της παραγωγικής και εμπορικής λειτουργίας (π.χ. ύπαρξη καθυστερήσεων στην παραγωγή, μη επαρκώς εξοπλισμένα τμήματα πωλήσεων κ.λπ.).

Η αδυναμία αυτή της τοπικής βιομηχανικής βάσης δεν είναι σημερινό φαινόμενο. Και κατά το παρελθόν οι μεγάλες, αλλά και οι μικρότερες μονάδες της περιοχής αδυνατούσαν στην πλειονότητα τους να προσαρμοστούν στις νέες συνθήκες και τελικά οδηγούντο στην παύση της λειτουργίας τους. Ο εκσυγχρονισμός της τοπικής βιομηχανίας και η ανάπτυξη της πραγματοποιούτο μέσα από την εγκατάσταση στην περιοχή νέων βιομηχανικών μονάδων που ήταν προσανατολισμένες σε περισσότερο μοντέρνες βιομηχανικές δραστηριότητες και είχαν υψηλότερο τεχνολογικό επίπεδο. Αυτό, φυσικά, σημαίνει ότι η βιομηχανική ανάπτυξη της περιοχής ήταν κυρίως συνδεδεμένη με την εγκατάσταση σε αυτή νέων μεγάλων βιομηχανικών μονάδων που αναπλήρωναν τις απώλειες των παλαιότερων και εκσυγχρόνιζαν τη τοπική βιομηχανική βάση. Έτσι, αν για οποιοδήποτε λόγο (υποβάθμιση της σημασίας των συγκριτικών της πλεονεκτημάτων για την προσέλκυση νέων μονάδων, αλλαγή χωροθετικών προτύπων, κλαδικές κρίσεις κ.λπ.) συναντούσε εμπόδια η διαδικασία εγκατάστασης νέων μονάδων στην περιοχή, η τοπική βιομηχανία θα εισέρχεται σε φάση ύφεσης.

Εδώ ακριβώς εντοπίζεται και το σημερινό πρόβλημα της τοπικής βιομηχανίας. Η αδυναμία των υφιστάμενων μονάδων να προσαρμοστούν δυναμικά στις νέες καταστάσεις, έχει ως αποτέλεσμα είτε να παύουν την λειτουργία τους, είτε να αντιδρούν αμυντικά μειώνοντας το προσωπικό τους και προχωρώντας σε εξορθολογισμό της παραγωγής με στόχο τη μείωση του κόστους. Η τακτική αυτή δεν εξασφαλίζει την μακροπρόθεσμη ανταγωνιστικότητα τους και απλώς μεταφέρει το πρόβλημα στο άμεσο μέλλον όταν η τεχνολογική και οργανωτική αδυναμία τους δεν θα μπορεί να καλυφθεί με τέτοιου είδους “τεχνάσματα”. Από την άλλη πλευρά, η μη εγκατάσταση στην περιοχή νέων μονάδων έχει ως αποτέλεσμα την ανακοπή του εκσυγχρονισμού και της αναβάθμισης του τεχνολογικού επιπέδου της τοπικής βιομηχανικής βάσης με συνέπεια την ένταση των διαρθρωτικών προβλημάτων.

Ωστόσο, η σημερινή κρίση παρουσιάζει από χωρική άποψη και μία σημαντική διαφορά από τις κρίσεις του παρελθόντος. Οι τελευταίες αποτελούσαν την έκφραση της αδυναμίας προσαρμογής στις απαιτήσεις των καιρών, ενός κυριαρχούμενου από παρωχημένες δομές, χωρικά όμως ολοκληρωμένου τοπικού βιομηχανικού σχηματισμού. Αντίθετα η σημερινή κρίση θα πρέπει να ειπωθεί ως η αδυναμία ενός κυριαρχούμενου και πάλι από παρωχημένες δομές, αλλά αποδιάρθρωμένου τοπικού βιομηχανικού σχηματισμού. Η επί δεκαετίες εξάρτηση της ανάπτυξης της τοπικής βιομηχανίας από τη δράση του εξωτερικής προέλευσης κεφαλαίου είχε ως αποτέλεσμα την σταδιακή αποδιάρθρωση της βιομηχανικής βάσης. Η εγκατάσταση νέων μονάδων στην περιοχή, που άνηκαν σε “μη ντόπιους” επιχειρηματίες, μπορεί να συντελούσε στην αναβάθμιση του τεχνολογικού επιπέδου και στον εκσυγχρονισμό της τοπικής βιομηχανικής βάσης, από την άλλη πλευρά όμως, αποδιάρθρωνε το τοπικό κύκλωμα. Οι διασυνδέσεις των

επιχειρήσεων με τοπικές εμπορικές, τραπεζικές, ασφαλιστικές κ.ά. δραστηριότητες μειώνονταν, ενώ οι νέες επιχειρήσεις προωθούσαν μία νέα διαπεριφερειακή διαίρεση της εργασίας, στο πλαίσιο της οποίας εγκαθιστούσαν στην περιοχή μόνο τα τμήματα παραγωγής τους. Έτσι μειώθηκε ο βαθμός ελέγχου, που ασκεί η τοπική κοινωνία στην παραγωγική διαδικασία και η απασχόληση αναδείχθηκε στο σημαντικότερο βιομηχανικό μέγεθος, με τις γνωστές για την πόλη συνέπειες.

Με βάση τα προηγούμενα, η σημερινή κρίση φαίνεται να αποτελεί την έκφραση της αδυναμίας της βιομηχανικής βάσης της πόλης να προσαρμοστεί στις απαιτήσεις των καιρών και της ταυτόχρονης εμφάνισης μιας νέας διαπεριφερειακής διαίρεσης της εργασίας, που προωθεί την εγκατάσταση σε άλλες περιοχές των χαμηλού τεχνολογικού επιπέδου βιομηχανικών δραστηριοτήτων, στις οποίες μέχρι πρότενος εξειδικεύονταν η περιοχή.

Το ξεπέραςμα ωστόσο, της κρίσης δεν είναι δυνατόν να επιτευχθεί με την υιοθέτηση από μέρους της τοπικής κοινότητας στρατηγικών, που προωθούν την τοπική ολοκλήρωση. Ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά του καπιταλισμού σήμερα είναι η ανάδειξη κλαδικών κυκλωμάτων λειτουργικά ολοκληρωμένων σε παγκόσμια κλίμακα, στο πλαίσιο των οποίων τα τοπικά συστήματα τείνουν εξειδικεύονται σε ορισμένα στάδια της παραγωγικής διαδικασίας (Γ.Καυκαλάς, 1992: 15-40). Αρα οι τοπικοί φορείς θα πρέπει να υιοθετήσουν στρατηγικές, οι οποίες θα οδηγήσουν προς την εξειδίκευση της πόλης στις δραστηριότητες εκείνες, που θα της επιτρέψουν να εξασφαλίσει μία καλύτερη θέση στο μελλοντικό διαπεριφερειακό καταμερισμό εργασίας.

Η στροφή στα νέα προϊόντα και τις υπηρεσίες, που έχουν μεγάλη ζήτηση μπορεί να πραγματοποιηθεί τόσο στο πλαίσιο των υφιστάμενων μονάδων, όσο και με την εγκατάσταση στην πόλη νέων μονάδων που θα αναδιαρθρώσουν την τοπική βιομηχανική βάση. Επομένως, θα μπορούσαμε να διατυπώσουμε τρία πιθανά σενάρια για την εξέλιξη της βιομηχανικής απασχόλησης μακροπρόθεσμα (βραχυπρόθεσμα έχει ήδη τονιστεί ότι δεν πρέπει να αναμένονται θεαματικές αλλαγές), που συγκεντρώνουν τις ίδιες σχεδόν πιθανότητες να βγουν αληθινά.

Με βάση το πρώτο σενάριο η τοπική βιομηχανία θα επανακάμψει και η απασχόληση θα παραμείνει σταθερή με τάσεις αύξησης για το απώτερο μέλλον. Η πλειονότητα των μονάδων, θα καταφέρει να εκσυγχρονιστεί, θα στραφεί στην E & A και θα προσανατολιστεί σε νέες πιο σύνθετες τεχνολογικά δραστηριότητες.

Τα στοιχεία που υποστηρίζουν την εξέλιξη αυτή είναι:

Αφενός μεν, συνειδητοποίηση από μέρους των δυναμικότερων βιομηχανικών μονάδων της αναγκαιότητας ότι για να επιβιώσουν μακροπρόθεσμα είναι απαραίτητη η προαναφερθείσα στροφή σε νέες δραστηριότητες. Ως προς τον παράγοντα αυτό, η ΤΕΟΚΑΡ ήδη δείχνει το δρόμο προς τις υπόλοιπες μονάδες.

Αφετέρου δε, η καλύτερευση της χρηματοοικονομικής κατάστασης των περισσότερων μονάδων (αποτέλεσμα της “αμυντικής” προσαρμογής τους στην κρίση), η κατασκευή των νέων έργων που θα διευρύνει τη ζήτηση για

τα προϊόντα κάποιων μεγάλων μονάδων και το σχετικά υψηλό για τα ελληνικά δεδομένα τεχνολογικό επίπεδο των μονάδων.

Σύμφωνα με το δεύτερο σενάριο μόνο το δυναμικότερο τμήμα της τοπικής βιομηχανικής βάσης θα καταφέρει να επιβιώσει, αλλά παρόλα αυτά η απασχόληση στη βιομηχανία θα μειωθεί πρόσκαιρα μόνο, αφού θα εγκατασταθούν στην περιοχή νέες μονάδες περισσότερο σύγχρονες, οι οποίες θα καλύψουν τις απώλειες. Με λίγα λόγια θα επαναληφθεί μία διαδικασία ανάλογη με αυτή της δεκαετίας του '60.

Η κατασκευή νέων υποδομών (τεχνολογικό πάρκο, αυτοκινητόδρομος Ηγουμενίτσας-Βόλου, λιμάνι κ.λπ.) που θα αυξήσουν τα χωρικά πλεονεκτήματα της περιοχής, η ανάπτυξη των οικονομιών των χωρών της Μ. Ανατολής, η ύπαρξη σημαντικού αριθμού επιστημόνων και ειδικευμένου εργατικού δυναμικού στην πόλη, καθώς και η προηγούμενη βιομηχανική εμπειρία της περιοχής αποτελούν παράγοντες, που ενθαρρύνουν μία τέτοια εξέλιξη. Το σενάριο αυτό συγκεντρώνει, ίσως λίγες περισσότερες πιθανότητες από τα υπόλοιπα για να πραγματοποιηθεί, αφού και ιστορικά η βιομηχανική ανάπτυξη της περιοχής κατά αυτόν τον τρόπο συντελέστηκε.

Τέλος το τρίτο σενάριο προβλέπει ότι η βιομηχανική απασχόληση θα συρρικνωθεί μακροπρόθεσμα, ως αποτέλεσμα της αδυναμίας των υφιστάμενων μονάδων να εκσυγχρονιστούν και της μη εγκατάστασης στην περιοχή νέων μονάδων. Τα στοιχεία που καθιστούν πιθανή μία τέτοια εξέλιξη είναι τα ακόλουθα:

Η διεθνοποίηση της ελληνικής οικονομίας και η άνοδος του ανταγωνισμού, έχουν πλέον στενέψει τα χρονικά περιθώρια για τον εκσυγχρονισμό και τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της τοπικής βιομηχανίας. Τέτοιες διαδικασίες δεν μπορούν να έχουν άμεσα θετικά αποτελέσματα (νέα προϊόντα, είσοδο σε νέες αγορές, αύξηση της παραγωγής κ.λπ.), όταν η τοπική βιομηχανία έχει αγνοήσει τη σημασία του παράγοντα της έρευνας για δεκαετίες. Ακόμη οι δυσβάσταχτες δαπάνες που απαιτούνται για τον εκσυγχρονισμό τον καθιστούν απαγορευτικό για την πλειονότητα των μονάδων. Παράλληλα ιστορικά η τοπική βιομηχανική βάση έχει δείξει αδυναμία προσαρμογής σε νέες καταστάσεις.

Ταυτόχρονα, η πιθανή καθυστέρηση της ολοκλήρωσης των νέων υποδομών θα έχει ως συνέπεια την μη εγκατάσταση νέων μονάδων στην περιοχή. Παράλληλα, ακόμη και αν ολοκληρωθούν οι νέες υποδομές σύντομα δεν είναι καθόλου βέβαιο ότι νέες επιχειρήσεις θα εγκατασταθούν στην πόλη. Η παύση λειτουργίας των υφιστάμενων μονάδων θα περιορίσει σημαντικά τις οικονομίες που προκύπτουν από την γεωγραφική συγκέντρωση επιχειρήσεων, ενώ υπάρχει πάντα το ενδεχόμενο να εγκατασταθούν οι νέες μονάδες σε άλλες περιοχές που θα έχουν ευνοηθεί και αυτές από την κατασκευή των νέων υποδομών (π.χ. Θεσσαλονίκη). Τέλος δεν θα πρέπει να ξεχνάμε ότι στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης ο Βόλος δεν έχει να ανταγωνιστεί ως τόπος εγκατάστασης μόνο τις υπόλοιπες περιοχές της χώρας, που εμφανίζουν ανάλογα πλεονεκτήματα, αλλά και ευρωπαϊκές περιοχές. Κανείς δεν μπορεί να είναι βέβαιος ότι στο μέλλον οι σημαντικές βιομηχανικές μονάδες που θα δραστηριοποιούνται πλέον στην ευρωπαϊκή

αγορά θα χωροθετούνται στην Ελλάδα. Ακόμη και αυτές, για τις οποίες η ελληνική αγορά θα παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, θα έχουν τη δυνατότητα να χωροθετούνται εκτός σε περιοχές Ελλάδας, όπου εδώ και καιρό προάγεται η τεχνολογική έρευνα (π.χ. το Μπάρι) και να αναπτύσσουν μέσω των νέων δικτύων (μεταφορικών, τηλεπικοινωνιακών κ.λπ.) δραστηριότητα στη χώρα μας.

Αναμφίβολα, κανείς δεν μπορεί να πει μετά βεβαιότητας ποιο σενάριο τελικά θα πραγματοποιηθεί. Η πραγματικότητα είναι περισσότερο πολύπλοκη από ότι νομίζουμε και είναι πολύ δύσκολο να χωρέσει στα σχήματα και τις θεωρίες μας. Ωστόσο δεν θα πρέπει να ξεχνάμε ότι τη σημερινή πραγματικότητα την διαμορφωσαν σε πολύ μεγάλο βαθμό οι αποφάσεις της τοπικής κοινωνίας (βιομηχάνων, εργαζομένων, εκπροσώπων της τοπικής αυτοδιοίκησης, αντιπροσώπων στη Βουλή, επιστημόνων κ.ά). Από τις αποφάσεις της τελευταίας θα εξαρτηθεί σε τελική ανάλυση και το μέλλον της βιομηχανίας στην περιοχή.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Αγγελίδης, Μ. (1991): “Χωροταξικός Σχεδιασμός: Μαθήματα Θεωρίας _ Η Ελληνική Εμπειρία”. Αθήνα: Τομέας Πολεοδομίας και Χωροταξίας ΕΜΠ, Συμμετρία.
2. Βαϊτσος, Κ. & Γιαννίσης, Τ. (1987): Τεχνολογικός Μετασχηματισμός και Οικονομική Ανάπτυξη: Ελληνική Εμπειρία και Διεθνείς Προοπτικές. Αθήνα: Gutenberg.
3. Βεργόπουλος, Κ. (1986): Η Από-Ανάπτυξη Σήμερα: Δοκίμιο για τη Δυναμική της Στασιμότητας στη Ν.Ευρώπη. Αθήνα: Εξάντας.
4. Γιαννίσης, Τ. (1988): Η Ελληνική Βιομηχανία: Ανάπτυξη και Κρίση. Αθήνα: Gutenberg.
5. Γιαννίσης, Τ. & Μαυρή, Δ. (1993): Τεχνολογικές Δομές και Μεταφορά Τεχνολογίας στην Ελληνική Βιομηχανία. Αθήνα: Gutenberg.
6. Εργατικό Κέντρο Βόλου (1993): “Θέσεις για τη Βιομηχανία: Εκτιμήσεις για τη Κατάσταση στη Μαγνησία”. Αδημοσίευτο.
7. ΕΜΠ (1993): “Μελέτη Σκοπιμότητας για την Ίδρυση του Τεχνολογικού Πάρκου Βόλου: Τελική Έκθεση προς τη Νομαρχία Μαγνησίας”. Αθήνα: ΕΜΠ.
8. Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, (1992): “Γυναίκες της Ευρώπης Συμπλήρωμα: Η Θέση των Γυναικών στην Αγορά Εργασίας: Τάσεις και Εξελίξεις στις Δώδεκα Χώρες της Ευρωπαϊκής Κοινότητας 1983-1990”. Βρυξέλες: Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων: Γενική Διεύθυνση Οπτικοακουστικός Τομέας, Πληροφόρησης, Επικοινωνίας, Πολιτιστικών Θεμάτων - Υπηρεσία Ενημέρωσης Γυναικών.
9. ΕΣΥΕ (1990): Αποτελέσματα Απογραφής Πληθυσμού Κατοικιών της 5ης Απριλίου 1981, Τόμος V, Τεύχος 7, Θεσσαλία. Αθήνα: ΕΣΥΕ.
10. ΕΣΥΕ (1981): Αποτελέσματα της Απογραφής Βιομηχανίας-Βιοτεχνίας, Εμπορίου και Άλλων Υπηρεσιών της 30ης Σεπτεμβρίου 1978, Τόμος II. Αθήνα: ΕΣΥΕ.
11. ΕΣΥΕ (1988): Αποτελέσματα της Απογραφής Βιομηχανίας-Βιοτεχνίας και Εμπορίου της 28ης Σεπτεμβρίου 1984, Τόμος I, Τεύχη Α' και Β'. Αθήνα: ΕΣΥΕ.
12. ΕΣΥΕ (1990): Αποτελέσματα της Απογραφής Βιομηχανίας-Βιοτεχνίας και Εμπορίου της 30ης Σεπτεμβρίου 1988. Αδημοσίευτο.
13. ICAP HELLAS (1993): Ελληνικός Οικονομικός Οδηγός, Τόμος 1: Βιομηχανία. Αθήνα: ICAP HELLAS.
14. Καυκαλάς, Γ. (1992): Περιφερειακή Ανάπτυξη και Χωρική Ολοκλήρωση. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.
15. Κολιού, Ν. (1993): Η Βιομηχανία του Βόλου: Σύντομες Αναφορές στο Χθες και το Σήμερα. Βόλος: Δήμος Βόλου, ΔΗΚΙ.
16. Κουμέλης, Ν. & Δημόγλου, Α. (1993): “ Η Βιομηχανική Ανάπτυξη του Βόλου 1881-1940”. Αδημοσίευτο.
17. Lipietz, A. (1990): Αυταπάτες και Θαύματα: Προβλήματα του Περιφερειακού Φορντισμού. Αθήνα: Εξάντας.
18. Λουκίσσας, Φ. (επιμ.) (1993): Μία Τεχνόπολη στη Θεσσαλία (Πρακτικά Ημερίδας 14 Δεκεμβρίου 1992 Πεδίο Άρεως, Βόλος). Βόλος: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

19. Λυμπεράκη, Α. (1991): Ευέλικτη Εξειδίκευση: Κρίση και Αναδιάρθρωση στη Μικρή Βιομηχανία. Αθήνα: Gutenberg.
20. Μαγγανά-Κακαουνάκη, Σ. (1991): Η Χωροθέτηση των Βιομηχανικών Περιοχών στην Ελλάδα και των Μεταποιητικών Καταστημάτων Μέσα σε Αυτές. Αθήνα: ΕΤΒΑ, Παπαζήσης.
21. Μουρίκη, Α. (1991): "Ευέλικτες μορφές απασχόλησης: ευλογία ή ανάθεμα;". Τόπος τεύχος 3, σελ. 97-117.
22. Οικονόμου, Γ. (1992): "Η Οικονομία του Νομού Μαγνησίας και το Μεταποιητικό Έργο τα Τελευταία 25 Χρόνια: Προτάσεις για το Μέλλον". Ομιλία, Δημοσίευτο.
23. Οικονόμου, Δ. (1993): "Δυνατότητες Χρηματοδότησης από το Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης Θεσσαλίας". Εισήγηση στο Λουκίτσας, Φ. (επιμ.) (1993): Μία Τεχνόπολη στη Θεσσαλία (Πρακτικά Ημερίδας 14 Δεκεμβρίου 1992 Πεδίο Αρεως, Βόλος). Βόλος: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.
24. Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Διοίκησης Επιχειρήσεων (1992): "Ερευνητικό Πρόγραμμα Παροχής Υπηρεσιών Υγιεινής, Ασφάλειας & Εργονομίας σε Επιχειρήσεις μίας Βιομηχανικής Περιοχής". Χίος: Πανεπιστήμιο Αιγαίου.
25. Παπαγιαννάκης, Λ. (1988): "Εκβιομηχάνιση: το μόνιμα ανικανοποίητο όνειρο της σύγχρονης Ελλάδας". Οικονομικός Ταχυδρόμος τεύχος 1765, Μάρτιος σελ. 88-104.
26. Παπαδούλης, Α. (1992): "Η Βιομηχανία Καθοριστικός Παράγοντας Ανάπτυξης της Θεσσαλίας". Ομιλία, Δημοσίευτο.
27. ΣΒΘΚΕ (1994): "Πρωτοβουλία του ΣΒΘΚΕ για την αποβιομηχάνιση του Ν. Μαγνησίας". Δελτίο Συνδέσμου Βιομηχανιών Θεσσαλίας & Κεντρικής Ελλάδος τεύχος 76, Ιανουάριος-Φεβρουάριος σελ. 11-15.
28. Σκάγιαννης, Π. (1994): "Ευέλικτη Εξειδίκευση και Περιφερειακή Ανάπτυξη: Η Περίπτωση της ΤΕΟΚΑΡ στο Βόλο". Ομιλία, Δημοσίευτο.
29. Τσουκαλάς, Κ. (1986): Κράτος Κοινωνία Εργασία στη Μεταπολεμική Ελλάδα. Αθήνα: Θεμέλιο.
30. Χαστάογλου, Β. (1994): "Ο Βόλος από τον 19ο στον 20ο Αιώνα: Η Ανάδυση της Βιομηχανικής Πόλης". Δημοσίευτο.

